Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Бранко Ћопић

БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ

„Антологија српске књижевности“ је пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft®

Није дозвољено комерцијално копирање и дистрибуирање овог издања дела. Носиоци пројекта не преузимају одговорност за могуће грешке.

Ово дигитално издање дозвољава уписивање коментара, додавање или брисање делова текста. Носиоци пројекта не одговарају за преправке и дистрибуцију измењених дела. Оригинално издање дела налази се на Веб сајту www.ask.rs.

2010.

Бранко Ћопић

БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ

Садржај

ЈУТРА ПЛАВОГ СЉЕЗА *5*
БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ 6
ЧУДЕСНА СПРАВА 9
ТИ СИ КОЊ 13
ПОХОД НА МЈЕСЕЦ 18
МЛИН ПОТОЧАР 23
КОЊСКА ИКОНА 29
РАДЕ С БРДАРА 34
МАРИЈАНА 40
СВЕТИ РАДЕ ЛОПОВСКИ 46
МУЧЕНИК САВА 53
ДАНЕ ДРМОГАЋА 60
СЛИЈЕПИ КОЊ 69
ДАНИ ЦРВЕНОГ СЉЕЗА *76*
ДЈЕЧАК С ТАВАНА 77
ПОСЉЕДЊИ КАЛАЈЏИЈА 80
СУЂЕЊЕ 86
ДОБРИ МОМАК ВАСИЛИЈЕ 89
СТОРУКИ СЕЉАЧАК 93
БРАЋА 98
БОМБАШИ ПРЕД МУЗЕЈОМ 101
ПЛАВИ ЛОНЧИЋИ 105
РЕЛЕЈНА СТАНИЦА 109
МИЛОШ ЛИСАЦ 113
ОРАСИ 118

КОЛИКО ЈЕ САТИ 121
НЕ ТРАЖИ ЈАЗБЕЦА 124
АРТИЉЕРАЦ МАРКО МЕДИЋ 127
НА РАМПИ 131
ДОГАЂАЈ У МИЛИЦИЈИ 135
ТРЕБА НАЛОЖИТИ ВАТРУ 139
ПОТОПЉЕНО ДЈЕТИЊСТВО 142
НЕПОСТОЈЕЋА БАКИЦА 145
МАГАРАЦ С ЧЕЉАДЕЋИМ НОГАМА 148
ЗАТОЧНИК 151

БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ

Књижевнику

ЗИЈИ ДИЗДАРЕВИЋУ

убијен у логору Јасеновац 1942.

ДРАГИ МОЈ ЗИЈО,

Знам да пишем писмо које не може стићи свом адресанту, али се тјешим тиме да Ће га прочитати бар онај који воли нас обојицу.

Касна је ноћ и мени се не спава. У ово глуво доба разговара се само с духовима и успоменама, а ја, ево, размишљам о златној паучини и сребрној магли твојих прича, и о страшном крају који те је задесио у логору Јасеновац.

Пишем, драги мој Зијо, а нисам сигуран да и мене, једном, не чека сличан крај у овоме свијету по коме још путује куга с косом.

У својим ноћима с највише мјесечине, ти си наслутио ту апокалиптичну неман с косом смрти и проговорио си о њој кроз уста свога јунака, Брке. Једног дана ти си је и видио, реалну, овоземаљску, остварио се твој страшан сан, твоја мора.

Тих истих година, ја сам, случајем, избјегао твоју судбину, али, ево, има неко доба како ме, за мојим радним столом, освоји црна слутња: видим неку ноћ, прохладну, са звијездама од леда, кроз коју ме одводе незнано куд. Ко су ти тамни џелати у људском лику? Јесу ли слични онима који су тебе одвели? Или браћа оних пред којима је отишао Горан? Зар то нису тамне Кикићеве убице?

Како ли смо некада, заједно, дјечачки, лирски занесени, туговали над пјесником Гарсијом Лорком и замишљали оно праскозорје кад га одводе, бесповратно, пустим улицама Гранаде.

Био сам, скорих дана, и у Гранади, гледао са бријега осунчан каменит лабиринт њених улица и питао се: на коју су га страну одвели? Опет си тада био поред мене, сасвим близу, и не знам ко је од нас двојице шапутао Лоркине ријечи пуне језе:

„Црни су им коњи, црне потковице.“

Умножавају се по свијету црни коњи и црни коњаници, ноћни и дневни вампири, а ја сједим над својим рукописима и причам о једној башти сљезове боје, о добрим старцима и занесеним дјечацима. Гњурам се у дим рата и налазим сурове бојовнике: голубијег срца. Прије него ме одведу, журим да испричам златну бајку о људима. Њено су ми сјеме посијали у срце још у дјетињству и оно без престанка ниче, цвјета и обнавља се. Пржиле су га многе страхоте кроз које сам пролазио, али корцјен је остајао, животворан и неуништив, и под сунце поново истурао своју нејачку зелену клицу, свој барјак. Рушио се на њега оклоп тенкова, а штитио га и сачувао пријатељски повијен људски длан.

Ето, о томе бих, Зијо, да шапућем и пишем своју бајку. Ти би најбоље знао да ништа нисам измислио и да се у овоме послу не може измишљати, а поготову не добри људи и свети бојовници.

На жалост, ни оне друге нисам измаштао, мрке убице с људским лицем. О њима не могу и не волим да причам. Осјећам само како се умножавају и роте у овоме

стијешњеном свијету, слутим их по хладној јези, која им је претходница, и још мало, чини се, па ће закуцати на врата.

Нека, Зијо... Свак се брани својим оружјем, а још увијек није искована сабља која може сјећи наше мјесечине, насмијане зоре и тужне сутоне.

Збогом, драги мој. Можда је неком смијешна моја старинска одора, прадједовско копље и убого кљусе, које не обећава богзна какву трку. Јах, шта ћеш ...

Бранко Ћопић

ЈУТРА ПЛАВОГ СЉЕЗА

БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ

Мушкарци обично слабо разликују боје, али један такав незнајша у бојама какав је био мој дјед, е, таквог је било тешко наћи. Његов спектар сводио се на свега четири основне боје, а оно остало — то није ни постојало или се сводило, у најмању руку (ако је чича добре воље!), на неки врло неодређен опис: „Жуто је, а као и није жуто, него нешто онако — и јест и није.“

Како је на овоме нашем шареном свијету већина створења и предмета обојена „и јест и није“ бојом, то је с мојим дједом око тога увијек долазило до неспоразума и неприлика.

У једно од најпријатнијих доба године, скоро преко ноћи, расцвјетао би се у баштици крај наше куће црни сљез и љупко просинуо иза копљасте поцрњеле ограде. Он је у мирна сунчана јутра зрачио тако повјерљиво и умиљато да то није могло измаћи чак ни дједову оку и он би удобровољено гунђао мајући се по дворишту.

— Пазидер га, сва се башта модри као чивит.

Оно, истина, на сљезову цвијету једва да је негдје и било трагова модре боје, али ако је дјед казао да је модра, онда има да буде модра и квит. Исто се тако могло десити да неке године дјед рекне за ту исту башту да се црвени, и онда за ту годину тако и важи: сљез мора остати црвен.

Дједов рођак Сава Дамјановић, негдашњи крадљивац ситне стоке, а под старост испичутура и причалица, и ненамјерно је знао да наједи мог доброг дједа.

Док дјед прича, он ти га истом зачуђено прекине:

— Откуд лисица црвена кад је жута!

— Хм, жута? — бечи се дјед. — Жут је твој нос.

Сава забринуто пипне свој ружичаст бабураст нос и вречи:

— Црвена! Та све нације одавде до Бихаћа знају да је жута, а ти ...

Савин свијет простире се до Бихаћа, јер је чича неколико пута тамо лежао у апсу, али чак ни ти простори не могу да разувјере мог дједа.

— Хм, Бихаћа! И други су људи лежали у бихаћкој „Кули“ па не веле да је лисица жута. Боље ти је пиј ту моју ракију и ћути, не квари ми унучади.

А унучад, нас троје, набили се у ћошак близу стараца и чекамо кад ће Сава започети са својим лоповским доживљајима. Препирка о бојама баш нас нимало не интересује, лисица је лисица, па ма какве фарбе била.

Због дједове тврдоглавости у погледу боја и ја сам, већ на првом кораку од куће, упао у неприлику.

Било је то у првом разреду основне школе.

Негдје средином године учитељица нам је причала о вуку, те живи овако, те храни се онако, док ће ти одједном упитати:

— Дјецо, ко зна какве је боје вук?

Ја први дигох руку.

— Ево га, Бранко ће нам казати.

— Вук је зелен! — окидох ја поносито.

Учитељица се трже и зачуђено подиже обрве.

— Бог с тобом, дијете, гдје си то чуо?

— Каже мој дјед — одвалих ја самоувјерено.

— Није тачно, вук није зелен.

— Јесте, зелен је! — неочекивано се узјогуних ја као прави унук честитог дједа Раде.

Учитељица ми приђе сасвим близу, љутито узрики у моје лице и повуче ме за уво.

— Кажи ти своме мудром дједу да то није истина. Вук је сив. Сив, запамти.

Скоро плачући отклипсао сам тога дана кући и шмрцајући испричао дједу све што се у школи догодило.

Ни слутио нисам каква ће се бура око тога подићи.

Шта! Пред читавим разредом његовог унука, миљенца, теглити за уши, а уважену старину поспрдно назвати мудрим, боље речено, будалом! Дотле ли смо дошли? И још рећи да вук није зелен већ некакав ...хм! Е, то не може тек тако проћи.

Сјутрадан, пушући попут гуска, дјед је доперјао са мном у школско двориште и пред свом дечурлијом разгаламио се на учитељицу:

— А је ли ти, шишкавицо, оваква и онаква, ти ми боље од мене знаш какав је вук, а?! Није зелен? Пази ти ње! Ја се с вуцима родио и одрастао, читавог вијека с њима муку мучим, а она ти ту... о туру би тебе требало овим штапом, па да се једном научиш памети.

Извика се дјед, расплака се учитељица, а и ми, ђаци, од свега тога ухватисмо неку вајду: тога дана није било наставе.

Већ сљедећег јутра дједа отјераше жандарми. Одсједи старина седам дана у среској „бувари“, а кад се врати, ублиједио и мучаљив, он ми навече попријети прстом.

— А ти, језичко, нек те ја још једном чујем да блејиш какав је ко, па ћу ти ја показати. Вук је зелен, хех! Шта те се тиче какав је вук.

— Па кад ме је она питала.

— Питала те, хм! Имао си да ћутиш, па квит.

Сљедећег прољећа, бујног и кишовитог, сљез у нашој башти расцвјета се као никада дотад, али старина као да га ни запазио није. Нису ту помагала ни сва тртљања неуморног рођака Саве, дјед је био слијеп и за боје и за све цвијеће овога свијета. Туга да те ухвати.

Минуло је од тих невеселих дана већ скоро пола вијека, дједа одавна нема на овоме свијету, а ја још ни данас посигурно не знам какве је боје сљез. Знам само да у прољеће иза наше потамњеле баштенске ограде просине нешто љупко, прозрачно и свијетло па ти се просто плаче, иако не знаш ни шта те боли ни шта си изгубио.

ЧУДЕСНА СПРАВА

Мој дјед Раде плашио се не само разних животиња (змија, даждевњака и риба) него је зазирао и од многих справа и машина: од пушака, термометара, васер-ваге и тако даље.

Ни под каквим изговором у нашу кућу није се смјела унијети пушка: ни пуна, ни празна, ни покварена, ни растављена. Од погледа на термометар дјед је добијао вртоглавицу и стуживало би му се у стомаку, а од васер-ваге је закретао главу као од урокљивих очију.

Међутим, једино је према сату одувијек имао неко посебно страхопоштовање гледајући у њему тајанствено биће које живи својим загонетним животом, чистим и мудрим као код каквог древног праведника. Није га чак волио ни у руке узети бојећи се да га на неки начин не обесвети и не упрља.

Дједов рођак Сава, стари лопов и никаква вјера, често би се око тога дохватио с дједом.

— Ма како ти то зазиреш од сата као да је пред тобом жив створ, а?

— Па да шта је него жив — мирно каже дјед.

— Сат жив?! — забезекне се Сава.

— Жив, богме, и десет пута мудрији него ти.

Иако баш није било тешко испасти мудрији од Саве, старчић увријеђено пуше:

— Мудрији од мене? О, види ти њега.

— Да, да. У по дана, у по ноћи, кад ти год драго, само га отвориш, а он ти цак, цак! — толико и толико сати. Ехе, драги мој, а ти не знаш ни на колико си мјеста шупаљ, а камоли што друго.

Дјед поучно дигне прст.

— Према једном сату, брате Саво, ти си једна обична бена.

— Да шта сам него бена. Код Бабића се пече ракија, а ја овде код тебе џаба тупим зубе — искрено признаје Сава и диже се да пође.

У нашој кући, откад се зна и памти, никад нико није имао сата, нит је ко знао да по њему чита вријеме. Мој стриц Ниџо, кад се вратио са Солунског фронта, правио се да „зна у сат“, али касније се испоставило да он умије само понешто око мале казаљке, па је његово одређивање времена испадало, отприлике, овако:

— Још само колик за један нокат па ће подне.

То „гледање у сат“ за мог је дједа била једна исто тако тајанствена и помало натприродна умјешност као и гатање у длан. Ако си рођен за то, ти ћеш ту работу и научити, ако пак ниси, џабе ти је.

Да жене не знају у сат и да то нису женска посла, то је за дједа било нешто што се само по себи разумије.

Једне године и наша кућа доби сат. Било је то овако:

Имао ти је дјед једног побратима и пријатеља, неког Петрака, самарџију по занимању. Тај ти је читаве године лутао испод Грмеча, од села до села, и људима правио и поправљао самаре, пропијајући своју зараду често већ и на лицу мјеста, уз домаћина код кога је радио.

На Михољдан, крсну славу нашу, Петрак је освитао код наше куће, свечан и обријан, и здравио се с дједом :

— Побратиме Раде, да нам буде срећан данашњи светитељ.

Остао би тако који дан, напио се, напричао, испрегледао дједове самаре и једног јутра, ево ти га обувена и потпасана, љуби се с дједом и утјешно пророкује:

— Брзо ћемо се ми опет срести, побратиме, округла је земља.

Једне године тако, растајући се с дједом, он му пружи повелик излизан џепни сат.

— Ево ти, побратиме, ово ћеш ми сачувати за догодине. Зарадио сам га у добра човјека, па ми је све страшиво да га ђегод не пропијем.

Дјед обриса оба длана о чакшире и прими сат побожно као нафору пред олтаром.

— У реду, побро, биће пажено ко очи у глави.

Сат је био закључан у дједов сандук и на њега се брзо и заборавило, све док ја једног дана не допрјах из школе поносито се шепурећи:

— Дједе, ја знам гледати у сат, учили нас у школи.

— Иди, бено, гдје ће дијете знати у сат. Хајде де да си бар војску одслужио, друго би било.

— Богами, дједе, знам. Знам га и навити па да иде.

— Е, е, лажи само.

— Дај вамо па ћеш видјети:

Мољакао сам, улагивао се, аја, није помагало. Тако цијењену ствар у дјечје руке, то је за дједа био велик ризик.

Сљедећег Михољдана побратим Петрак не појави се на нашој слави. Дјед се забрину.

— Да није болестан, бог ти га видио?

Пропитивао се за њ у вароши, на сточној пијаци, на црквеном сабору, али од побратима ни трага ни гласа. Те јесени нико га под Грмечом није видио. На једноме мјесту дједа утјешише причом како је стари говорио да ће преко Уне, у Кауре, да тамо претреса и прави самаре.

— Богами ће њега, онако пијана, гдјегод умлатити и опљачкати Каури, лопови су то — вајкао се дјед.

Једног поподнева, тек што стигох из школе, дјед ме тајанствено позва у свој собичак. Био је сам код куће.

— Одидер вамо.

Почепркао је по свом сандуку, извадио из плаве хартије Петраков сат и неповјерљиво ме погледао.

— А знаш га навити, велиш?

— Знам.

— Дедер.

Старац ме усједе на свој кревет, стави ми сат у руке и без даха се загледа у моје прсте. Кад је навијање било готово и сат зацактао јасно и равномјерно, он га узе у руке, принесе десном уву и сав озарен прошапута:

— Аха, ради, ради, куца!

Спустио је сат у крило као да се одмара, загледао се некуд у даљину и обрадовано протепао:

— А, знао сам ја да је он жив, рђа једна. Жив и здрав.

— Ко то, дједе?

— Мој побро. Да је он мртав, и његов би сат умро. Па да, тако ти је то.

Тога поподнева дјед је био толико удобровољен да ме је навече чак и у млин повео. До дуго у ноћ сједили смо на млинском прагу и гледали у пун мјесец, нас двојица, велика и мала бена, а около су регатале жабе, па уз ту крекетаљку ниси знао јеси ли још на земљи или заједно с мјесецом рониш кроз распрјане навиљке облака.

ТИ СИ КОЊ

У нашој кући сваки члан фамилије имао је своје госте. Стрицу Ници долазили су српски добровољци, амерички рудари и некакви досадни глагољивци који су „гањали политику“. Маму су обилазиле куме, прије и наше расквоцане тетке и ујне с торбицама пуним дарова: ораха, јаја, сувих крушака или бар краставаца — дај што даш! И осталима у кући увраћао је понеко, па чак сам и ја имао своје рођене госте који, истина, обично нису ни смјели да завире у кућу, него су ме звиждукањем и разним знацима зивкали да дођем вирећи иза плота, свињца, аборта или неког другог скровитог мјеста.

Све је то био добар и занимљив свијет, али мене су ипак, највише привлачили гости мога дједа Раде. Био ти је међу њима пензионисани аустријски „фељбаба“ Вук Рашета, стари лопов Сава и доста некаквих косматих старчина с кожним ћемерима и торбацима у којима се крило пола тајни овога свијета.

Најређи дједов гост био је онај неуморни скитница, стари самарџија Петрак, али зато је дочекиван с највише радости, вике и пријатељског гакања. Он би тако истом једног дана изронио из прозирне поплаве млаког михољског љета и то се одмах знало: сјутра је Михољдан, наша слава, биће печења, гостију, ларме и читав ће се свијет претворити у заљуљан дјечји сан.

Зна се, самарџија се, по доласку, најприје пропитује за коње.

— Како Вранац, Раде брате?

— Добро.

—А како Доруша?

— Здрава је, хвала богу.

— Нека, нека. А продадосте ли онога њезиног ждрепчића Доратића?

— Продадосмо, браћи Јованићима.

— Је л му било жао оставити матер?

— Богами, јест и њему и њој, рзала је три дана.

— Ох, грехоте, људи моји.

Пођуте тако и он и дјед па ће ти се истом тада самарџија сјетити и кућне чељади.

— А како си ми ти, рођени Раде? Како ваш Ницекања, гања ли још политику или се већ дозвао памети?

За жене и њихово здравље Петрак се никад није пропитивао. За њега оне као да нису ни постојале или су, у најбољу руку, биле нешто на форму досадних, вјечито присутних мачака: мотају ти се око ногу, тару о кожух, мијаучу и гребу, а без њих ипак није ниједна кућа. Шта ћеш, божја казна, трпи и ћути.

Михољдански, славски, гости још се нису ни разишли, још се по кући повлаче остаци печења и наш Жутија блажено лешкари крај гомиле костију, а старина Петрак већ се мота око разваљена самара и запиткује дједа:

— Која ће оно година бити вашем Врањчићу?

— А што ти сад то треба? — чуди се дјед. — Четврта, пета, не знам ни ја.

— Како шта ми треба! — диже главу Петрак. Самар му правим, а ти ...Дај га доведи, вјере ти.

Дјед се послушно диже и доводи окретна коњичка. Мајстор га лупка по врату, пита га за здравље, мјери му леђа и најзад му нешто шапуће у само уво. Ех, да ми је чути шта му је казао.

— Ми се договорили! — свечано објављује старац. — Каже да је задовољан.

— Та неће ваљда ићи да загледа ђевојку — какоће дјед. — Још ћеш ту некаквој доконој парипини ићи угађати и табане му чешкати, а!

Охо, опет је почело некакво необично кошкање између дједа и самарџије! Дај да се прикучим ближе да ми штогод не измакне. Ево, већ се помињу и коњски табани, ту смо.

— Их, парипина! — пријекорно каже самарџија.

— Како само овако спретном коњчићу можеш рећи да је парипина ...Угађаћу му, јашта нег угађати. Ком би другом ако њему нећу. Начинићу му нешто, има да видиш.

— Их, ти као да човјеку правиш самар, тако говориш.

— А зар коњ није исто што и право чељаде, још бољи. Десет пута бољи.

— Коњ?

— Да, да, коњ, што се чудиш. И запамти још и ово што ћу ти рећи: само добар човјек може личити на коња, никакав други.

— Ето ти га нà! — простодушно зину дјед.

— Да, да, само добар. У Подовима, крај саме Уне, има, на примјер, у једног домаћина коњ, Дорат, душа од коња. Чим га видим, а мени срце заигра: ево га, пљунути Раде Ћопић! Ђе си ми, Раде, побратиме мој!

Дједу стадоше очи.

— Па баш твој Раде, а? Е, фала ти, побратиме, на тој части.

— Јест, вјере ми — занесено распреда старац не примјећујући да се дјед уозбиљио. — Исте оне честите Радине очи, душу му видиш у њима. Па чим тај мене спази, а он само стригне ушима и зарже: ђе си, вели, Петраче, камо те већ на овај крај, Србине брате!

Дјед укоси очи као да од нечег зазире и кисело примијети:

— Па да, прави коњ, и то још дорат. Толико заједно љеба изјести и ракије попити, па опет му његов побратим парипче. Е, е, Петраче, лијепо ти мене јутрос накраси.

Тек тада се самарџија прену и упиљи у свог саговорника.

— Побро, шта ти би одједном?

— Још он пита! — окрену се дјед мени и Жутији као присутним свједоцима. — Нагрдити човјека из чиста мира, рећи му да је коњ ...

Испод густих Самарџијиних обрва одједном просинуше строге тужне очи.

— Раде, стари поштени домаћине, а знаш ли ти уопће шта је то коњ, то ти мени реци, џеко једна?

— Пази га! Па шта ћу друго и знати ако нећу то. Коњ је Раде Ћопић, то си и сам казао.

— Е, видиш, побро, да си бацио чифте у празно. Није тако. Не знаш ти, мој драги, шта је коњ, одмах се то види.

Самарџија се разњежено загледа уз долину потока Јапре и снизи глас као да је нашао заспала зеца:

Иде он у мраку за тобом — куц-куц, чок-чок! — прати те вјерно, устрајно, нијеси сам на свијету, не бојиш се вука ни хајдука.

Примичем се и пажљиво ослушкујем. Ово је управо нешто за мене. Ја у помрчини толико звјерам и зазирем да би ми требало најмање два коња, и то нека онако — да умију и говорити.

— Па сједиш поред њега и нека те твоја туга подузме, а он те гледа и само што не каже: остави, болан, Петраче, дај ти да ми по једну запалимо.

Их! Ја већ и не знам гдје сједим. Коњ који пуши! То би било нешто.

Међутим, дјед као и да не чује говорника, још увијек се дури, ништа не одговара. Самарџија упиљи у њега и звоцне:

— А ти ту нешто мислиш да си бољи од њега. Ајде!

Дјед се узе крстити.

— О, људи, шта ја ово јутрос чујем! Јесам ли ја пијан, шта ли?

— Да шта си него пијан. Да ти ишта знаш, не би се овако љутио и пропињао као јарац.

— Како се нећу љутити, никаква вјеро. Човјек је крштено чељаде, славу слави, душу има, а коњче...

Самарџија се тужно осмијехну.

— Има човјек душу, а. А је ли, Раде, јеси ли ти икад чуо да је коњ некога преварио? Заклео се у душу, у вјеру, у шта хоћеш, па опет слагао ко пас?

— Јок, то се досад није чуло у овој околини уозбиљи се дјед.

— А да је коњ пакостан и завидљив, да туђу срећу очима не може гледати? — наваљивао је мајстор.

— Бог с тобом, немој кукавну марву ружити.

— Раде, брате и побратиме, а је л икада коњ отео жену свом најбољем другу? ...Шта је мене некад окренуло овим путем?

Бљесну у старчеву оку шкрта суза, а дјед збуњено крену погледом по авлији, заустави га на мени и нешто се присјети:

— Скочидер у моју собу, тамо ми је остао нож.

Главачке сунем у кућу, завирим у све ћошкове собице, преврнем дједову сламарицу, запрашим се и ускијам, али нигдје ножа.

— Ђеде, нема га.

— Добро је, ево га у мом џепу.

Ех, у џепу! А мени због њега промаче добар комад. Дај да бар чујем шта је даље било.

Узалуд сам се мотао око њих двојице, старци су мраморком ћутали. Гост је прошивао стељу од самара, а дјед је пажљиво гледао у његове руке. Њему који под богом ништа није знао начинити свака је мајсторија изгледала као недокучива премудрост пред којом би напречац занијемио. Замисли, узмеш три-четири комада дрвета, стару врећу, сламу и цап, цап! — ево га, готов самар! Е, мој брате ...

Тек много касније, кад се самарџија одавна расплинуо у сјај и тишину бабљег љета, ја се изненада нечег присјетих и бубнух пред својим дједом:

— Ђеде, јесам ли ја налик на коња?

Старац се загледа у мене врло, врло зачуђено, а онда се малчице замисли, растужи и коначно му се негдје испод бркова указа и брзо сакри лак неуловљив смијешак.

— Ђеде, јесам ли?

— Хм, види га. Добићеш ти по туру, прислушкивало један. Нијесу још за те таки разговори ...

Тако је то било у незаборавна плава самарџијина времена.

ПОХОД НА МЈЕСЕЦ

Тек ми је пета година, а већ се свијет око мене почиње затварати и стезати. Ово можеш, а оно не можеш, ово је добро, оно није, ово смијеш казати, оно не смијеш. Ничу тако забране са свих страна, јато љутитих гусака, хоће и да ударе.

— Добићеш ти, мали, по глави, па ће те проћи твоје будалаштине.

Како проћи! Ујутру, чим отвориш очи, ето их одасвуд, кљуцају попут врабаца, па морам да запиткујем. Овај свијет око мене шашав је и будаласт, а нисам ја.

Стега попушта тек онда кад се пред нашом кућом појави стари самарџија Петрак, неуморна скитница. Још није ни ушао у авлију, а већ гракће на мог дједа:

— Јеси ли жив, Раде, стари мој парипе?! Види га, види.

Ихи, почело је! Кад он већ дједа смије назвати парипом, шта ли ће тек бити са осталом чељади. На мене ће, вјероватно, сви у кући и заборавити, моћи ћу да одмаглим преко потока у љескар.

Кад је самарџија код нас у гостима, онда је мени много штошта дозвољено. Пењем се по дрвећу, завирујем на таван, шврљам око потока, одем чак и до малог млина завученог подно нашушурена гаја. Згодио бих тако и у Америку само да знам пут и да се не бојим паса.

— Чекај ти само, отићи ће стари Петрак — пријете ми у кући кад већ сасвим прекардашим.

А ти „Петракови дани“ у рану јесен обично су увијек били празнични, сјајни и пуни шапата, па ме тако повуку и ошамуте да не знам куд бих прије: кроз кукурузе, низ поток, уз бријег. Чучим тако на врби и зурим у нијем свјетлуцав рибљи рој, а онда се пред мојим засјењеним очима одједном разграна густа крошња питомог кестена с раскоканим презрелим чаурама: их, у кестенар, шта ће ми рибетине!

Шијем тако читав дан тамо-амо, а кад ме сутон опколи и притјера кући, ево ти опет нове напасти — мјесеца.

Исплута он иза ријетка дрвећа на бријегу, бљештав, надомак руке, тајанствен и нијем, златопера риба. И ја занијемим сав устрептао од скривене лоповске наде:

— Можда бих га некако могао дохватити?!

Ноћу се изненада тргнем иза сна: вири мјесец кроз прозор, гори читаво двориште, а бљештави посјетилац уноси ми се у лице и шапуће:

— Хајдемо!

Дижем се, лак, опсједнут, али ме већ на првом кораку отријезни глас вјечито будног дједа:

— Баја, куда ћеш?

Они мене тако увијек: таман кренем у нешто, сав устрептао, изнад земље, кад неко подвикне, а ја цоц! — о тврду ледину.

Сва срећа што једном у години дођу и Петракови развезани дани кад се много штошта може.

Дође тако једном на ред и мјесец.

Пекла се код нас ракија од неких раних шљива па се послом зашло и у ноћ. Душу дало за мене! Просинула под казаном ватра, стриц Ницо зарана се напио и заспао, а уз огњиште, под колницом, остали само дјед и Петрак. Дјед пази на казан, а самарџија му само прави друштво, јер неће да се петља ни у какав посао непосредно везан за људе. Да коњи пију ракију, хајде де.

Ја се мотам око њих двојице, више одмажем него помажем, прислушкујем њихов разговор, па се најзад толико осмјелим да сједнем сасвим близу, већ готов и да запиткујем. Поменуше мјесец.

— Дједе, би л се мјесец могао дохватити грабљама? — изненада се огласих ја.

— Хех, шта њему паде на ум! — дочека дјед некако с висине и не обраћајући се мени него самарџији. — Хоће да докучи мјесец.

Самарџија уздахну и погледа ме преко чаше.

— Па нека, има дјечак право.

— Шта има право?

— Па нек опроба. Камо среће да сам и ја некад тако радио, можда би ми друге тице данас пјевале.

— Ма шта тице, шта ...Ти се већ напио ко мој весели Ницо.

— Јок, побратиме тмурно дочека старац. — Сјећам се као да је вечерас било: помоли се мјесец над гајем, сто метара над нашом кућом, а мене ноге саме понесу к њему. Куда?

— дрекне ћаћа па за машице, за камџију, за ...не бира чиме ће. Затуче ме тако, утуца, изгубих душу још од малих ногу. А да сам се једном отео и пошао. Раде, брате мој ...

— Ено га сад види. Ма немој ми ту кварити унука.

— Е, Раде, Раде ...ако је за нас двојицу касно, није за овога дјечака. Хајде ти, душо, устај, тражи грабље, па да ја и ти кренемо, ето њега сад иза брда.

Бацам се у ћошак по оне наше најдуже грабље, а стари самарџија полако исправља ноге, исправља леђа, врат и окреће се дједу, сједећивом и зачуђеном.

— Нас два одосмо, а ти чувај казан, старо млинарско кљусе.

Дјед је толико забезекнут да већ не умије ни да се покрене ни да штогод упита. Држи у руци празну чашу и гледа за нама двојицом: шале се, ваљда, шта ли.

Споро напредујемо уз мрачан зашаптан бријег. Над нама разгорено небо најављује близину најтајанственијег путника, мјесеца. Ха, ту су грабље, само га замачимо и повучемо, ево га зачас у крилу.

Из низине, од малене тужне дједове ватре, одјекне повик:

— Ехеј, будале, враћајте се!

Жао ми те ватрице у долини, жао ми викача, али пожар нада мном све је рујнији и шири, а и мој сапутник охрабри се гласно ругалицом:

— Умукни, ти доље, кењац један.

Дурашно гурамо даље. Ја се већ помало и прибојавам како ће то бити, лицем у лице с оноликачким мјесецом, а као за пакост одоздо се опет чује дозивање:

— Ехеј, магарци, вантазије, озепшћете, бог вас убио!

— У шталу, сивоњо стари, па тамо њачи — враћа му самарџија.

Још ми у срцу кључа туга за долином и остављеним дједом, али кад ми кроз крошњато дрвеће букне у сусрет, сасвим изблиза, огроман мјесечев пожар, ја све заборављам и узбуђено протепам:

— Ево га?

— Аха, видиш ли?

Старац ме прима за руку и сад заједнички савлађујемо посљедњу кратку узбрдицу, а кад стигнемо до самог врха, мјесец изненада одскаче иза дрвета пред нама и укаже се блистав, смањен и невино миран изнад сусједне брдске косе.

— Аха, утече ли, је ли! — побједоносно кличе старац. — Препао се грабаља, а, лоло једна.

Самарџија ме чврсто пригрли, не да ми да се растужим и каже соколећи ме:

— Утеко лопов, па да. Нека, нека. Хајде ти мени нађи доље у селу дјечака од кога је мјесец клиснуо тако брзо. Нема га. То си ти, само ти, а и ја с тобом.

Хм, нема?! ...Па заиста нема таквог дјечака у читавој нашој долини. Нит сам га видио ни чуо за њега. Та не долази џабе Петрак баш нашој кући. Ја сам ту, ја ...

— Делија наша — додаје Петрак као да је коначно нашао ону праву, завршну ријеч за читаво моје опчарано мјесечарско ткање, од кога ми је глава тако пуна да и сама почиње да зрачи и свијетли као жута бундева заостала у пожњевену кукурузишту.

— Паметна ђедова глава!

Стојим тако у обасјаној ноћи, пред хладњикавим неземаљским видиком какви се јављају само у сну, помало је и страшно и тужно ...Даље се или не може или се не иде, ако већ путник није будала и „вантазија“, што би казао мој дјед, предобри душевни старац чија ме љубав грије и овдје, на овој опасној граници гдје се кида са земљом и тврдим свакодневним животом.

Па ипак ...ипак храбро, с пријегором, гутам ову горку кап свога првог, дјечјег, распећа: поред мене је овај смјели, невезани, који све хоће и све може, његова је рука на мом рамену, а доље, у топлој долини, чека ме и мисли на мене онај други, добри, драго гунђало, који ће до краја туговати и помињати ме ако се изгубим у свом чудесном походу.

— Ђеде Петраче ...— заустим кроз стегнуто грло, а стари потукач, погађајући моју неизречену дјечју тугу, спремно надовезује:

— Идемо, делијо, идемо. Опет ћемо ми овамо доћи, има кад.

Ногу пред ногу, наниже, по мјесечини! Како је драг и пун сваки корак повратка. И како све више расте, примиче се и у самом срцу разгара дједова неуморна ватрица. Ено је, бдије, зове и показује нам пут.

— Хе-хе, ипак нас чека стара парипина раколи се Петрак. — Не отписују се тако лако оваке двије делије.

— Ево их, враћају се будалаши! — дочекао нас је дјед Раде, чак нам и у сусрет излазећи као да стижемо богзна одакле, можда чак из Америке. Шта је, дохватисте ли мјесец?

— То тебе не буди брига — отреса се самарџија. — Ти само сједи под том твојом колницом и пеци ракију, а нас двојица знамо свој посао.

Знамо ли — не знамо, то ми баш није јасно, али, онако узбуђен и преморен од чудесног ноћног доживљаја, брзо сам задријемао међу дједовим кољенима, ја, велика делија, смјели ловац на мјесец, наоружан грабљама трипут дуљим од мене. Посљедње што ми је од те вечери остало у очима био је разигран пламичак дједове ватре, који се неосјетно преселио и у мој сан, и тамо се разрастао у моћан и стравичан мјесечев пожар.

Дјед ме је, кажу, на рукама однио у кревет (каква брука за великог путника!). Тамо сам сву ноћ булазнио, вршо се и будио брата, свога суложника. Дјед је грдио Петрака и „његов бенасти коњски мјесец“, мама ме је умила леденом водом, а кад то није помогло, пришила ми је двије-три уз образе, па сам се примирио и слатко заспао.

Сјутрадан, у голубије сунчано јутро, све је већ било иза мене као сан, само сан. Нит ми се причало ни запиткивало о томе. Тако је, канда, било и с дједом и Петраком. Сједили су код казана, а кад сам се ја појавио, они ни по чем не поменуше синоћни доживљај. Као да им је било зазорно да се подсјећају на нешто далеко од свјетлости, дана и здраве памети, у чем се није лијепо наћи ни као саучесник ни као свједок.

Једини стриц Ницо, који нит је шта видио ни чуо, нагазио је, онако мамуран, на оне моје грешне освајачке грабље, па се надовезао брундати, никако да сјаше: те ко оставља грабље гдје им није мјесто, те шта требају грабље око ракије, те знају ли „они, расипници“ (који то они?) како је тешко набавити добре грабље, те ова се кућа раскућава, те ово, те оно ...Најзад је толико досадио својим звоцањем да је Петраку превршило и он, као гост и стар човјек, нађе се побуђен да га уружи:

— Дај се већ једном смири, коњска муво! Шта смо радили? Скупљали мјесечину и дјели у стогове, ето шта смо. Могао си и ти с нама да се нијеси наљоскао.

Одгунђа стриц како баш ни „мјесечари“ нијесу богзна колико паметнији од пијанаца па се брзо некуд изгуби. (— Оде да спава — примијети Петрак.) Остадох ја сам, некако као равноправан и трећи, уз двојицу завјереника који су знали за минули ноћни доживљај с мјесецом.

И како тада, тако и до данашњег дана: стојим распет између смирене дједове ватрице, која постојано горуцка у тамној долини, и страшног бљештавог мјесечевог пожара, хладног и невјерног, који расте над хоризонтом и силовито вуче у непознато.

Па се онда, каткад, жаловито упитам, као да сам нагазио на оне стричеве виле из дјетињства:

— Је ли паметније бити мјесечар или с миром сједити код своје куће, па кад загусти, тјешити се ракијом као мој стрикан?

МЛИН ПОТОЧАР

Има тако по нашим потпланинским селима тајновитих мјеста око којих се плету разноразне приче, обично пуне страве, везане за ноћ, смрт, нечисте силе и губљење душе. Поред гробаља, цркава и џамија, то су обично штокакве јаруге, кланци, провалије и раскршћа гдје обноћ воли засјести докони ђаво, или какав његов рођак и помагач, па чудо начинити с касним пролазником, сељаком, особито с грешном женском чељади, која су и без раскршћа увијек близу некаквом страданију и белају.

Таквих се мјеста човјек сјећа с првим сумраком: а заборавља их с пијевцем зорњаком, који гласно најављује крај свакој чаролији:

— Готово је, а сад на посао, ваља и јутрос љеба јести.

Некако по страни од тих сумрачних бестрагија, сасвим издвојени, стоје сеоски млинови поточари. Јесу у забити, укривени, приче се око њих плету, па ипак ...ипак никакав освит, макар како јасан, не скида прозрачне трепетљике тајанствености које играју око распричана млинчића. Он само брише таму и страх, и оставља бајку да живи, дрвену, брауњаву, пуну лупе и пљускања. Не помаже ту ни пијецао, једва га чујеш, па умјесто да најави крај уклетој ноћној хуци, он јој само надода звучну јутарњу лепезу и претвори је у добро знано брујање марљива поточара који неуморно сије брашно и још сањива пролазника, ранораниоца, са смијешком враћа на затрављене стазе дјетињства.

Па још ако је тај случајни намјерник неки кићени писменко (један од старијих, аустријских, који зна латиницу, или можда помлађи, иза деветсто осамнаесте, који штије и ћирилицу), онда, богме, дотични има штогодарце и да прочита на брвнима млина. Докле год досеже вриједна рука љетописца-млинописца, ту ти је угљеном записано ко све „тимари“ кобилу или козу (магарица у нас нема!), па ко је гдје пољубио мачку и кују, па шта је тај и тај појео. Поред тих недоличних работа, објелодани се и покоја љубавна тајна између каквог пријашина и неке жене, па се приљежном чтецу и брк насмије, а не мора баш послије сваког записа пљуцкати у страну и псовати оца непознатом калем-ефендији.

Нађе се ту понешто и за неписмена човјека (а таквих је већина), нацртано невјештом руком неког његовог буразера, истог таквог неписменка. Ту ћеш видјети човјека главоњу с раширеним рукама као да баш тебе чека у загрљај, па четвероного живинче (коњче ли је, пашче ли је, канда није зец?!), па једнога који јаше, безбели на парипу. Има ту насликаних и безобразних предмета, грдно увећаних дарежљивом руком

каквог маштовитог чобанина, па зато понека неискусна и стидљива младица, све у пролазу, закреће главу и забезекнуто шишти:

— Помози, боже и света Петко! Јуф, гром га убио!

Па онда је око сваког млина згуснут неки врбик, алуга и расперјане раките, а у близини је и какав шумарак, обично љескар, па све то наводи на саблажњиве мисли чак и усред бијела бјелцата дана. Џабе се ти отимаш напасти кад млин без престанка брује и зузуће, па све изазива и буди ону скривену бубу у теби, тер и она почиње да зује, проклетница једна, лоповска Зука Зукић:

— Зу-зу-зу-зу, Миља сама код говеда ...човјек јој у војсци, а свекар на косидби ...Зу-зу-зуц, да зађем одовуд, од потока, па уз кукурузе, а?

Па куд све, туд и то: од сваке куће има нека стаза или путељак право према млину. Сваком ваља у мељаву, а шта ти можеш томе што ће и ђаво тај исти пут употријебити и за своју душегубну работу, враг му гњате пребио!

Ето, по томе су се млинови издвајали од осталих необичних мјеста у нашем крају. Богомоље, гробља, јаруге и раскршћа преко дана су били пусти и увредљиво обични, особито за онога који се неком згодом тамо намро страха. Они су одисали хладноћом и тугом напуштености, мирухом шушња и невена, док је млин тек са даном откривао ону своју ведру животну страну, а ипак остајао на свој начин зачаран и несвакодневан. Шта ли си само, чак и у жежено подне, могао видјети и наслутити у распрштаној магличастој омаји око млинског точка с вјечито присутном шаром дуге!

Поштетљиве мушкарце у нашем крају још одавна су уобичајили називати „млинарима“. Почело се то множити послије првог свјетског рата. Стигла братија с разних фронтова, попуцале све стеге и везе, окренуо свијет у „шверц“, па се нашло и пригодно име за ту радњу и за такве посленике.

Чим види каквог докоњака да се нешто често мота око сеоских извора, живица, потока, млинова или сличних укривених закутака, неко ће ти га већ смјешљиво приупитати:

— Млинариш ли, а?

— Може ли код ове да се самеље? — пита пајдаш буразера (бивши Швабин солдат српског добровољца, солунца) и показује му позадружну снашу, праву бикуљу, а овај му спремно одговара:

— Може, брацо, али ваља ти чекати ред. И ово је поредовнички млин.

Све ове новотарије мој дјед Раде, као и обично, није ни примјећивао, нит су оне упадале у његов једноставан и сваком отворен живот. За свако „свјетско“ чудо и покор он је сазнавао посљедњи, прекасно, кад то више ни за ког није било ни необично ни саблажњиво, а њему се тек ваљало прилагођавати.

Испадао је тако бијела врана која диже грају у недоба, бескорисно, да му се свак смије и чуди.

Млин је, на примјер, за дједа одувијек био као неко мало светилиште до кога ваља, овда-онда, отпјешачити да се из његових дарежљивих руку прими брашно за „хљеб наш насушни дажд нам днес“. Тај добродушни сиједи старчић — чаробњак који живује у врбику понад воде, увијек будан — спреман је у свако доба да саслуша свачију муку. Можеш му се повјерити отворено и без зазора, као најрођенијем.

Кад је умрла дједова баба, Милица, потиштени старац дуже времена налазио је себи разне послове све негдје подаље од куће, да је људима с очију. Крио је, у ствари, своју тугу, а већ на страну то што је мало и присрамотно да озбиљан човјек жали за женом. Та бар тога купуса има на избор, нуде ти га са свих страна.

Баш у те чемерне дане дјед се највише насамотавао код нашег поредовничког млина.

Сједи он тако на тврдој осунчаној ледини наспрам обијељена поточара, уздахне, а уздах се не чује, истог трена слије се с марљивим веселичастим зујањем жрвња и разиграна точка.

Е, мој драги, тако ти је то. Била је покојница, право да се каже, свакаква, то ја најбоље знам. И попити је вољела, бог јој душу простио, једном тако умало није кућу запалила. Па опет ми је жао, то само теби кажем. Жао добога.

И опет уздах који ни сам дјед не чује нити га је чак и свјестан. Све је упила и однијела неуморна хука. Тјеши га млинчић како најбоље зна и може: одузима тузи глас, ућуткава је и заглушује.

— Послушај ти, старино, мене, ја ћу теби казати ...

И тако из дана у дан: дједове жалбе све су краће и безгласније, док се најзад не сведу само на мрмљања и потврдно климање главом. Прима старац утјеху и мири се са животом, с тугом, са својом самоћом.

Тога оскудног и никаквог прољећа, дједов рођак, „брат Сава“, пронесе по селу ону неслану причу како је брат Раде фантазирао, па се код млина, све насједећке, прибогу као Турчин, поваздан моли богу и метанише.

— Рђак један — корио га је дјед изболованим гласом — шта он зна шта је своја мука. Предомишљао се драги бог би л начинио говече ил чељаде, па тако испао брат Сава.

Из тих дана потиче и она сличица, цртеж нашег млина, коју је начинио брадати сликар скитница и поклонио дједу. Дуго је стајала у старчевој соби, објешена поред прозорчића, у сјенци, да се случајно не би посумњало да је нека икона. Ипак је брат Сава на њој упорно видио насликану само цркву и узалудно је било доказивати да је то млин. Откуд се млин може насликати?

Сјећам се, кад год бих пошао да спавам заједно с дједом (да му гријем леђа!), старац би се сјетио свога млина и разњежено ми напоменуо:

— Сад ћемо нас двојица да спавамо, а наш ће млинчић да меље, меље, читаву боговетну ноћ.

Ишли смо заједно и у прави млин, и тамо ноћивали. Брујање и клепет, бескрајна прича дрвета и камена, насељавали су се чврсто у мој узнемирен дјечји сан. Будио сам се, скакао на ноге и нешто тражио па опет, неразбуђен, настављао потјеру за нечим што ће ми вјечито измицати и привићати се и касније у животу, кад будем најбуднији и најсабранији.

А тек наша јутарња враћања са млинарења! Свако од њих било је свечано побједничко наступање кроз поља, увеличано нашом натовареном старом кобилом, иза које сам ја весело каскао и потркивао. Ништа за то што сам био на зачељу колоне, иза кобилина репа, и што се често нисам ни видио из висока жита. Ипак сам био нераздвојан дјелић најпоноснијe поворке која је пловила пољем испод млада јутарњег сунца.

— Ево нас, живи, здрави, посао завршили! — свечано је објашњавао дјед пред вратницама нашег дворишта. Тако би се он раколио само кад се враћао са црквеног сабора, са какве свадбе, славе, крштења или неке друге радосне догодовштине, обављене честито, од срца, људима на корист и веселье, а себи за душу, да му се види и припозна пред строгим испосничким лицем славе његове Киријака Михаила.

Тако је то ишло све док се код нас није унајмио у службу Велики Јово. Онда је почела да се испреда велика прича око нашег поредовничког млина, која је допрла чак и до дједових ушију и погасила сјај око његовог омиљеног прибјежишта.

Најменика само мијењали скоро сваке године, обично о Ђурђевдану, али нам се најчешће дешавало да нам се у службу натандрчи баш неки који се зове Јово. Сваки други — Јово. Било их је који нису знали ни како им је презиме, али да се зове Јово, то већ зна, сметењак ниједан.

— Хајде, кад си Јово, ваљда те сам драги бог шаље к мени — мирољубиво је говорио дјед, одмах готов да прими и тога стрмоглавца.

За разлику од његових осталих имењака, овоме најновијем Јови дадосмо надимак „Велики“. Била је то плећата момчина, окретна и подузетна. Без много причања, он одмах узе у своје руке дрварење, водарење и млинарење, све те послове везане за пут, рањење и кашњење, за недоба и свако вријеме. С његовим доласком отпочину читава кућа.

Дан по дан, миц по миц, отпоче по селу шапутање, проради Зуко Зукић: те ова се цура састаје на извору с Великим Јовом, те ону снашу, дрварицу, затекли у шуми с Ћопића најмеником, те око млина се мотају младе жене, и то баш недјељом, кад је наш ред и кад Јово млинари. Нарочито се много говоркало о млину, јер је најменик по читав дан остајао тамо, а често би и пренoћио.

Ко ће први дохаберити дједу о свему томе, није се знало. Сумњало се на неку Микачу, гром-бабу, удовичетину, која је знала и косити барабар с мушкарцима, а иначе није имала узла на језику. Зато, ваљда, дјед у први мах није ни повјеровао у те приче и обратио се за савјет — ком ће другом него брату Вуку“, свом рођаку. Био је Вук толико година жандармеријски фељбаба, и то код Швабе, код Аустрије, знаће тај добро и те лоповије око доконих најменика и безобразних жена.

На ту дједову муку и бруку, испричану повјерљиво и са снебивањем, Вучина зарза гласно и задовољно као изуларена парипина.

— Аха-ха-ха, па ти још не вјерујеш, обербудало! Та нема ти љепше згодације него повалити какву снашицу на ону сламу у млину. Раде, Раде, у чем теби прође вијек?

Дјед је забезекнуто махао рукама као да смирује пламен.

— Ћути, ћути, безбожниче! Зар у млину, у светињи, гдје се меље брашно за крув, за цицвару, за чесницу, за ...Како те није срамота на то и помислити?

— Аха-ха-ха, баш је Велики Јово, живила му кубура! Мијеси чесницу доље у слами, а одозго, испод жрвња, брашно све пурњави по њему.

Пред тим скаредним призором дјед је већ губио глас, махао је и шиштао као гусак.

— Ћути, ћути, џандарчино, не погани чеснице! Зар се не бојиш да ће те драги бог сажећи?

Уживајући у дједовој забуни, Вук настави да казује шта све „паметан свијет“ ради у млину и око млина. Причао је и сам себи сладио, све док дјед од чуда сасвим не отупи, па нит је више махао нити одговарао. Зурио је устакљено у напаст пред собом (јесам ли ја ово опет болестан од „шпањолске“, шта ли је?!), па тако није како треба ни дочуо Вукову измишљотину о томе како је чак и свети Игњатије Богоносац обдан преносио путнике преко ријеке, а обноћ се ваљао са женама по млину.

Освијести се тек пошто се Вук диже да ће кући и шупљим гласом објави:

— Ја више нијесам човјек од ове државе. Дошло вријеме да се умире, па то ти је.

Ломна корака старац је отишао у свој собичак, у посљедње скровиште још незаузето од саблазни, а кад тамо — сликарев тихи млинчић већ сипа сиво мливо сутона. Обавља трудољубиви млин свој чисти, посвећени посао. Нема око њега ни безобразних женетина, ни Гњатија, ни Великог Јове. Једини млин поштеђен од ђавола и ружних прича.

С докрајченим даном погасио се и отпловио у таму и тај посљедњи кутак негдашњег дједовог свијета, однијеле га сутонске воде, као да је плутајућа млин-лађа са ријеке Уне који никад и није стајао на чврстој земљи. Шта ћеш, прође тако читав живот, несигуран и заљуљан, текао и текао, а ти, бенашу један и говече божје, вјечито мислио да чврсто стојиш на једном мјесту и да је све у твојим рукама. Најзад ће те, као за

казну, на другу обалу пренијети некакав упреподобљени компањон Великог Јове, ноћна лија кокошарка, која се премондурила и прекрстила у богоносца.

— Зашто баш Богоносац?

Нема одговора, канда нема ни излаза, а онда се, уз опрезну шкрипу, ипак отварају нека врата. То се у собичак увлачим ја, босоног, запрашен и шмрцав, пентрам се преко дједа, преко невидљива жива брда, и гнијездим се иза његових леђа, крај зида.

Старац у трену заборавља све своје бриге и мртвоузлице, пипка јесам ли добро покривен и гунђа удобровољено, са злурадим пркосом:

— Баш је нас брига и за Јовом и за Гњатијем, нека мељу како им драго. Главно је да ти свом ђеду гријеш леђа.

КОЊСКА ИКОНА

Несигурна умјетничка срећа, држ овамо—држ онамо, набаци једног дана сликара брадоњу и у села под планином Грмечом.

Какав крај, и питом и дивљи, пун изненађења од сваке руке. Дође ти некад шешир да накривиш (ако га имаш) и да запјеваш како већ умијеш, а некад ти опет мука припадне, па би да пљунеш и окренеш натраг, иако ни тамо немаш куд, јер си, око све прилике, добрано забрљао куд си год пролазио.

Иде тако веселник живописац некаквим уским путем зараслим у шибљак, нит је колник ни Пјетачка стаза, а већ иза првог завијутка сам враг зна шта га чека: можда збијен муслимански заселак ушушкан у зеленило, можда тијесан, сјеновит кланац, пун промаје и хучања невидљиве воде, или ће га, пак, домаћински поздравити обична гола ледина с пар доконе коњчади која изненађено буље у придошлицу: канда није вук, а?

Једног дана, неминовно, с ивице неког брежуљка, пред њим ће у низини празнички бљеснути модра Уна, гранична ријека подгрмечког краја, а тамо, с друге стране — ехеј, мили мој! — и тамо, канда, има свијета, шупље је испод неба. Има, има ...

Хоћемо ли доље?

Пошло би се, роде мој, али како ћеш заборавити све оно што си оставио широм подгрмечких села? Није лако окренути леђа овоме благодатном крају који си населио толиким свецима, својом рођеном дјецом.

Мјесецима и мјесецима он је сељацима, за малу пару, моловао иконе светаца, мученика и угодника божјих. Најчешће је сликао светог Николу, заштитника свију путника, као што је и сам брадоња био. Њега је обично правио по свом лицу и подобију. Поред Николе доста је тражен и свети Јован, арханђео Михаил, света Тројица, мудри врачеви Кузман и Дамјан, па чак и неки прастари, тамни, вучји свеци, заштитници марве, људи сумњиве вјероисповјести, али пријеко потребни човјеку сељаку.

Жене су, опет, најчешће поручивале Дјеву с Младенцем и свету Петку, па би се на благочестивој икони нашле овјековечене и питоме голубије очи какве грмечке чобанице која, онако тртаста и дућкаста, једва зна измуцати како јој се зове ћаћа и матер, а већ код стрица Тодора запиње у грдној неприлици:

— Ћић Тодор? ...Е, не знам како је њему име.

За љубав својих сељачких муштерија, скољених свакојаком невољом, грешни брадоња одступао је у сликању од утврђених црквених канона. Тако би, на примјер, неком косматом вучјем свецу утрапио у руке ловачку пушку или карабин умјесто крста. Вјери неће нашкодити, мислио је, а на поручиоца оставља добар утисак: ваљда ће и помоћи кад је овако наоружан. Ако се вук не боји крста, пуцаљке се, бели, плаши.

Најтеже је живописцу падало кад је за неког требало израдити икону светог Ђорђа, хајдучког свеца. Ваљало је ту насликати коња и коњаника, а то је врашки тежак и заметан посао.

Остали свеци обично стоје побожно, погледа дигнута небу, а овај Ђорђе, мегданџија, ем је коња упропањ нагнао, ем је објеручке скопао копље и пробада змаја огњевита.

— Бестрага му глава, још нек се само појави какав светац у фијакеру, а каква су времена изишла, нисмо ни од тога далеко.

Идући од села до села, брадоња би понекад уз пут застао крај каква пашњака, извадио блок и почео да црта неко коњче.

— Баш ми нарочито не личиш на Ђурђева бијелца, али бесплатном моделу није ред у зубе гледати — мрмљао је он, критички мјерећи добродушно грмечко кључусе.

Једне године, о Михољдану, нашој слави, нађоше се заједно код нас у гостима сликар брадоња, Петрак самарџија и дједов рођак Сава, некадашњи познати лопов из Лике. На велику радост нас дјечурлије, они остадоше чак и трећи дан, кад су се већ сви гости били разишли. Рајски живот за нас: нико те не смије тући, гледаш необична путника како из браде говори, каве се пеку, па је згодација за крађу шећера, а и школа се може забушити, не долазе сваки дан брадати људи и самарџије.

Тога дана, по подне, као напречац отријежњен, сликар одједном спопаде свој блок, лака корака спусти се низ сокак до наше појате, намјести се тамо на преврнуто корито и поче нешто да црта. Ми, дјечурлија, такођер живахнусмо и потрчасмо да тражимо дједа.

— Ђеде, ђеде, ено брадоња слика!

— Гдје слика? — прену се старац и погледа пут наше гостинске собе.

— Ено га код појате.

— Код појате? — избечи се дјед. — Откуд код појате? Како се тамо може сликати?

— Ено га, богами, сједи на кориту и нешто молује — потврди сад и лопов Сава. — Сигурно прави некаква свеца.

Дјед се зграну и застаде насред авлије.

— Брате Саво, ако су ова дјечица бесловесна, ваљда ти нијеси. Како ће свеца сликати крај појате, на кориту, ej?

— Иди па види ако мени не вјерујеш — мамурно прожвака старчић.

Дјед се неодлучно узврпољи стојећи у мјесту: ко ће ићи привиривати у један тако посвећени посао као што је сликање свеца, иконе? То је исто као да идеш загледати у олтар шта поп ради.

— Хм, шта велиш, Петраче?

Петрак самарџија, држећи на кољенима рашивену стељу од самара, гвирну испод ока на домаћина и мирно му предложи:

— Отиди, брате, па види, што се ту скањујеш.

Дјед се усекну, поисправи шубару и све некако поребарке, као да му је тијесан сокак, спусти се до појате. Ту опет застаде, на неколико метара подаље од сликара, и прокашља се.

— Хајде, стари, прићи, прићи — позва га брадоња не прекидајући посао.

Дјед се примаче још за корак-два, надвири се над сликарев блок и одједном се промијени у лицу и мукло протисну:

— Шта ти то радиш?

— Цртам коња, зар не видиш.

— Коња?

— Па да, зар не личи?

Дјед погледа нашу Миму, једну стару мирну кобилу, која је пасла ниже појате, и разочарано рече:

— Па то је кобила.

— Коњ, кобила, то ти је иста ствар.

— Иста ствар? — понови дјед потиштено.

— Ма шта је теби, стари? — зачуђено ће брадоња дижући поглед с блока.

— Шта ми је, шта ми је? — опет понови старац с муком се упињући да дође к себи. — Па зар ти нијеси онај који слика свеце?

— Јесам, па шта?

— А том истом руком сликаш и коње, а?

— Сликам.

— Па како то?

— Лијепо, брате. Шта ту има необичнога?

Онај пожмиреп, брат Сава, већ је био стигао да се неопазице довуља до њих двојице. Иза њега стиже и Петрак самарџија.

— И ти који нама иконе правиш, свеце наше изображаваш, па да те сад затекнем овдје код појате како коње сликаш, ај, ај, ај! — разочарано се вајкао дјед.

— Греота једна — несмјело се јавну Сава.

— Греота и срамота. Не дај боже да још чује онај хоџа из Поткалиња, туђа вјера, не би се живо од бруке остало. Гдје вам је онај што вам прави коњске иконе, питао би. Не би више смјели у варош, на пазар.

Брадоња се насмија.

— Говориш ли ти то баш озбиљно!

— Како нећу говорити, јадна ти мајка. Зар те ваљане, умјетне руке блатити и мрљати о штокакву кљусад, о старе кобилетине? О, о, људи божји. Толике свеце насликати, толике иконе, па се сад у коње замјешати.

Увијек осјетљив на све што је у вези с коњима, Петрак самарџија изненада се прогура до самог сликара.

— Вере ти, побратиме, би ли ти мени ово дао, ову слику?

— Би, брате, ево ти је.

— Шта ће ти то? — сумњичаво се испријечи

— Ето, волио би да имам.

— Коњску икону, а?

— Ваби је, вала, како хоћеш, али мени је драга. Гле, жив живцат, као да ће сад зарзати.

Дјед стукну од цртежа поднесена под нос и врекну:

— С тијем данас у моју кућу не увраћај. Тражи себи конак гдје год знаш.

— Добро, Раде, добро.

Сад се и брадоња нађе побуђен да се поново умијеша:

— Стари, ово ја скицирам да лакше могу насликати светог Ђурђа како јаше, ej. Светог Ђурђа, знаш. Дјед се још више забезекну:

— Светог Ђурђа на кобили, на мојој бангавој Мими?! Е, то ни некрштени Турци не би урадили. Нашли би бар бољега коња, они су старе бињеџије.

Дјед се окрену лијево-десно као да тражи какву помоћ, па кад је не нађе, он сасвим занијеми, најађено пухну и здими без ријечи уз празан сокак.

Од тога дана дјед Раде некако намрзну нашу стару кобилу. Без разлога се издирао на њу, увијек му је нешто сметала, а кад би је стриц Ниџо узео у заштиту, старац је само злобно вречао:

— Знам ја њу, светицу. Ено јој Петрака самарџије, нек је он пази, свакако је прешао у коњску вјеру. Носи у торби коњску икону, срам га било, старога човјека.

РАДЕ С БРДАРА

Скоро сваке године, у прољеће, нашу би кућу протресао један изузетан догађај: долазак новог најменика. Стара газдинска кућа, отанчала послије свјетског рата, проријеђена шпанском грозницом, није се лако предавала. Још увијек је држала слугу, а то је био сигуран знак да смо и надаље неко и нешто. Истина, има у кући сирочади без оца, нашло се и дуга, а плијесан бриге, оне старачке и удовичке, већ се увлачи у нашу стару пространу дрвењару, осјетиш је по мирису. Има, значи, у кући неких кутака који „не раде“, непровјетрених. Нема ко, нема снаге, не стиже се.

Дође нови најменик, а то сваком у кући донесе неку промјену и сад ти се ваља њој прилагођаваш. Обично је најтеже домаћину, који му заповиједа и плаћа га, и ономе ко с њим највише ради. Најлакше је дјечурлији. Њима је најменик увијек занимљив, па још ако зна причати и воли се играти, ето ти љепоте у бога.

Па се некако подеси и то да свака кућа прибави своју „фелу“ најменика. Један домаћин увијек налети на свађалицу, па се ту поваздан ронда, богара и виле се потежу. Други нађе крадљивца, здипи тај и кућевно и комшијско, све што није за небо приковано. Набаса когод и на изјелицу, ноге би испод себе појео, а нашим првим комшијама сваког прољећа однекле добатрга и сам какав субеназ човјек, обично дјечачина, па ради џабе или за малу пару. Ни будала нема баш напретек, али се за нашег сусједа сваке године нађе по једна.

— Сретан човјек, па ето ти кажу за њега у селу — има џабног посленика по читаво љето. Намиришу га бене на сто конака.

Има најменика који су и у пјесме ушли. Такав је, давно још, био неки Симо Старчевић који се наимао код старијих људи, ожењених младим женама, својом неприликом, па о њему никла попијевка:

Благо ти је Старчевићу Сими,
јаше коња и љети и зими.

Већ се и заборавило кад је Симо одјашио на онај свијет, али пјесма остаде, па истом у згодној прилици живне и добродође као и у Симина времена.

Изгледа да је од куће и њезине чељади често зависило у шта ће се најменик преобратити. Тамо гдје сви у фамилији вичу и кућу на главу дижу, провиче се најзад и најменик. Ако су чељад гладних очију и брза на кашици, прохитриће се и туњав најменик, јер ваља му жив остати. Гдје у кући, опет, младо женско тражи себи ђавола,

ту ће се чак и најзадње најменичко блејало једног дана досјетити о ком је ђаволу ријеч и чега му се ваља подухватити.

Добијеш тако најменика који је био на ситу и решету, па ти га сад поправљај како знаш. Код једног домаћина научио ово, уз другог заборавио оно, а као за пакост, нит је добро оно што је научио нит му је лоше било оно што је заборавио.

Око избора и тражења најменика у нашој кући бактали су се дјед и стриц Ниџо, само је из године у годину стричева улога била све видљивија, јер је дјед уочљиво старио и повлачио се ближе кући. Ипак, његова ријеч, иако казана тихо и ненаметљиво, била је пресудна. Најменик је тада обично приман, јер кад већ ствар стигне до дједа, погодба је готова, он ионако нема срца да кога одбије.

Посљедњи најменик кога је дјед примио против стричеве воље био је неки Раде с Брдара. Упао је у нашу кућу једном око подне, бјежећи пред прољетњим пљуском, и чим је прекорачио праг, у прозоре и по крову запрашта као да бије град. Сви се у кући тргоше и празновјерно загледаше у придошлицу, а он, као да потврђује њихове слутње, злурадо подвикну:

— Аха, утекох ли му, лопову!

— А од кога то бјежиш, брате? — меко приупита дјед, рачунајући да овоме веселом тркачу, по свој прилици, мањка која даска у глави, па га је зато праведни бог обдарио брзим ногама.

— Бјежим од пљуска! — гакну ногати баја. Варакам се овако с њим читавог божјег љета откад знам за се.

— А који си ти? — опет ће дјед.

— Ја сам ти неки Раде с Брдара, ходам по најму.

— А код кога си сад?

— Ни код кога, тражим газду.

— Богами, баш нама треба најменик — живну дјед — Овај наш одлази за који дан. Ем си јака момчина, ем си Раде, мој имењак, баш добро.

— Ем је дошао с кишом — подругљиво додаде стриц Ниџо, који је све дотле ћутао над неким послом.

— Нек је дошао, видиш да га сам бог шаље брани га дјед. — Што да га сад гонимо из куће.

Ја сам већ отпрве, свим срцем, био на страни овога занимљивог придошлице, али како мене нико ни за шта није питао, остало ми је само да позорно слушам како се стриц Ниџо инати и одбија чак и да преговара с новаком.

— Нећу, стриче Раде, ето га теби па разговарај, погађај се ...

Зар да буде примљен тамо неко кога он, Ницо, није пронашао, омирисао га, погађао се с њим, свађао се, па тек онда га предочио дједу Ради да га и он види? Не иде то никако. Зар да падне тако с кишом, из облака, а ти с њим право у кућу?

А ја сам баш био за овога „из облака“ и с радосном стријепњом пратио сам како све више јењава стричево „пунтање“. Најзад се свело само на горко мирење са судбином:

— Ето ти га, па му дај ако ћеш читаву кућу у шаке, старији си. .

Тих дана, иза Бурћева, кад се Раде с Брдара већ био устоличио у нашој кући, стриц Ницо мотао се около накостријешен као мачка пред псом-уљезом. Сви су га смиривали и митили:

— Дај болан, не рондај више. Пусти на вољу старом човјеку. Видиш да је болестан и да неће још дуго.

А новајлија се некако отпрве удјену под скут дједу, па се само њему обраћа за сваки посао, чак и за онај за који се питају искључиво домаћице.

— Стриче, да однесем крави напој, а?

— Однеси, имењаче, однеси.

— Откуд је он сад њему стриц? — љубоморно шишти запостављени Ницо. — Е, јест набавио кићеног синовца, нема шта.

Поче најменик залазити и у дједов собичак, иако је то био кутак гдје је малоко имао посла и гдје се без велике потребе није завиривало. Старац је од неко доба све чешће побољевао и свог имењака дочекивао је с блиједим смијешком, као да му неко од рода долази у походе.

— Хајде, име, хајде, улази.

Једном под зиму, уочи недјеље, на заједничкој молитви, дјед испод ока опази да се његов Раде не зна ни прекрстити. Сјутрадан он га узе на претрес.

— Имењаче, дедер се прекрсти.

Најменик замота некакву шару између чела и трбуха, да је крст — вала није, чак ни шокачки.

— Шта ти је то, кукавче?

— Па ето, крстим се.

— Хм, то у тебе некако запетљано. А знаш ли коју молитву: Оченаш, Богородице дјево?

— Не знам — искрено признаде чупави незнабожац с Брдара. — Далеко нам црква, а војску још нијесам служио.

— А знаш ли макар како се зове божји син?

— Богами, ја нијесам ни чуо да бог има дјеце — извали најменик с таквим искреним чуђењем да би чак и најокорелији жандарм повјеровао како се у селу овога мацана још није чуло да је Створитељ залазио у те послове.

Дјед само подиже руке задивљен овим блаженим говеђим незнањем. Ваљда је једино оно могло да сачува момка од свега што се види и не види, и од бога и од рога.

— О, мој имењаче, невољо моја, а ја још мислио да те јутрос, у свету недјељу, пошаљем у цркву да се и ти зеричак богу помолиш. Аја, боме, не смијем. Ти би се тамо бечио у светитеље ко теле у шарена врата. И шта би ми онда казао драги бог, а? Раде, Раде, рекао би пријекорно и дигао свој свети прст, зар ти у мој дом шаљеш овако једно бесловесно бравче које ни бекнути не зна? Камо те да га научиш молитве, да га доведеш у ред, ти си га на душу узео?

Дуге зимске вечери, има се времена, па дјед запео да свог имењака угони у вјеру. Затворе се у старчеву собу да им укућани не би сметали и смијали се, и отуд се убрзо зачује потуљено жуборење:

— Оче наш, иже јеси на небеси ...

Стриц Ниџо попријеко гледа у распукла врата, као да тамо зује стршљенови.

— Хм, изучиће за владику.

Понекад преко дана, блијед и зимогрожљив, дјед сједи уз огњиште, одсутно прати игру пламена и гласно мисли:

— Доћи ћу ја пред светог Петра, а он ће брже-боље из Ладице свој тефтер: дедер, стари, шта је с оним твојим Радојицом? Како шта је, рођо? Преслишај ти њега, чати ко из књиге, милина слушати.

— Хм, Радојица! — отровно фрчи стриц и од једа бјежи напоље. Баш ће свети Петар слушати свакакво говече и његово балегање — пљес, пљес! — ко крава.

До прољећа је дјед научио свог најменика Оченаш и Богородице дјево. Сматрао је да ће му то бити сасвим довољно да се упристојен појави пред лицем драгога бога, који ваљда није толико закерало да од некакве тамо најменичине тражи не знам ти какву премудрост. Шта ће кукавни туђи слуга, свак само гледа како ће га шаком за врат, а један је само бенасти Раде Ћопић, па ударио у школање да му се спрда село.

Око Ђурђевдана најменик примио своју зараду, пољубио се с дједом, скрушено се прекрстио пред иконом Кириjака Михаила, наше славе, под чијом је заштитом и он те

године био, и отиснуо се на пут. Натоварен као парип, дурашно је грабио друмом у сусрет новом газди и новом свецу заштитнику.

Дјед је разњежено пратио погледом своје духовно „чедо“ и мрмљао:

— Е, Раде, Раде ...

Сљедеће недјеље, ујутру, поћи ће ти дјед у своју собу да из кофера извади бритву па да га стриц Ниџо обрије. Дуго је преметао по дрвеном сандуку: нема бритве, нема каиша за оштрење, нема троугласте турпије, нема бруса, нестало воштане свијеће коју је дјед својеручно „усукао“ себи за укоп. Са дна кофера, изненада изронила из тамног заборава, мирно га је гледала с јефтине слике ексцарица Зита, ни крива ни дужна.

— Е, шта ће сад ово бити? — гласно упита зачуђен старац, али њезино царско и краљевско апостолско величанство и даље је постојано ћутало. Дјед онда викну стрица Ницу.

— Никола, одидер види шта је ово. Нема бритве, нема ништа.

Стриц се одмах досјети јаду.

— Покрао Раде!

— Који Раде?

— Твој Раде, Раде школарац! — дим у дим испали стриц, једак и задовољан, побједнички срећан и дјетињски увријеђен. — Ето ти твога ђака, сад се можемо стругати мотиком.

Понесен, крилат, стрикан дуну напоље да растелали новост, а дјед остаде над испражњеним сандуком, над својим изневјереним надама, и тек у неко доба, кад га мину прво чуђење, он сажаљиво промрмља:

— Е, Раде, Раде.

Није се знало обраћа ли се он то самом себи, будали, или Ради с Брдара, лопову, а можда и обојици у исти мах.

Брзо је дјед преболио штету, а било је тога и ван кофера, прође га и озлојеђеност, остаде само лако чуђење и сагорјели талог тихе туге. Тога прољећа често је поболијевао, лешкарио у својој соби и овда-онда поручивао по свог рођака и брата Саву, старог личког лопова, да му дође на разговор. Једном тако сјетише се и Раде с Брдара, па дјед замишљено уздахну, такоше му болно мјесто:

— Ма куд ми здипи посмртну свијећу, мајка га божија помогла? То ни Турчин не би урадио. Учио га, сјетовао, божју му ријеч казивао, а он — отресао све ко пас росу. Што бар мртва човјека не пожали, магаре недоказано?

На ту дједову невеселу литанију, брат Сава само повуче очима по соби као да стручно процјењује како је лопужанер обавио свој лоповски посао и припомену с неодобравањем:

— Брате Раде, најгори су у тој работи богомољци, душе немају: опири, однесе све, и кандило испод иконе. Никад с њима нијесам волио ићи. Куда те само ђаво надари да га учиш оченаше? Ето ти, баш ти то и треба. Зар би мени, на прилику, пало на ум да ти украдем свијећу, а?

И брат Сава скрушено заћута, као што и приличи једном скромном и честитом лопову који има срца и душе.

МАРИЈАНА

Рано прољеће, кад опори жилави граб засвјетлуца првим озелењелим пуповима, ево је — однекле се звонко јави кукавица: куку-куку!

За нестрпљива земљодјелца то је сигуран знак да наступа право прољеће (послије толико лажних невјерних најава!), а за ону ријетку немирну чељад склону скитњи, то је, опет, позив да се креће с досадног зимског лога — сви су путеви отворени.

То је оно вријеме кад се и у дједовог синовца Ницу, мог стрица, насели необјашњив немир. Најављују га туга и несаница, а на крају све то проговори кроз пјесму. Однекле с појила, кроз сив сутонски пепео, провуче се невесела арија:

Маријано, коње да продамо,
да заједно у Босну бјегамо.

У те тренутке, кад ноћ лази од подводна врбика уз голе њиве а лампа се још не пали, моја стрина, црнокоса Личанка, стигне закратко, кришом, и да отплаче нагнута гдјегод у ћошку над каквим послом.

Зашто плаче?

Све да и хоће, она вам то, можда, не би ни знала да одговори. Биће, ваљда, највише због тога што усамљени пјевач зове у заједничко бјекство ту непознату пусту Марију, а не њу, Саву. Бог зна ко му је та Маријана за којом он сваког прољећа тугује. Па да, с њом би он да оде некуд у ову провлажену ноћ, кроз тамне шуме гдје сабласно стражаре у бијело обучене невјесте, дивље трешње. Је ли се поново зажелио Норд-Америке и хоће ли тамо да поведе своју незнанку?

Као да одговара на женина забринута питања, с појила се поново јавља Ницо са својом пјесмом:

Маријано, вечерај па лијежи,
а ја идем куд ми срце тежи.

Ето ти га нà, што ти је невјерно мушко срце: звао је, до малопријe, незнанку да заједно бјеже, а сад — одох ја и сам, остављам те.

Сад се моја стрина још више расплаче. Иако се и овога пута помиње Маријана, њој се, ипак, чини да је ова нова пјесма баш њој намијењена. Саво, вечерај па лијежи, а ја одох! Куда? Куда ли то тежи срце узнемиреног пјевача?

Виде ли то у кући, не виде ли, како тугује Ницина млада, ко ће то знати. Она се највише стиди старог домаћина, мог дједа Раде, а и не слути да је баш он први открио њезину тајну тугу.

Бата старац тамо-амо за неким невидљивим послом, незадовољно шмркуће, а кад се стриц Ниџо појави на вратима, он само прогунђа никог не гледајући:

— Добиће неко вилама иза рогу, па ће га проћи воља за Маријаном.

Охо, кад већ он тако каже, онда крупни млини мељу. Вилама се обично пријетило мом стрицу Ници, старом виловњаку, спадалу и стрмоглавцу, кад би тај улетио у какву крупну петљавину, а он је, дао бог, читавог вијека упадао из неприлике у неприлику. Није он џабе био онај дједов „весели Ниџо“ од кога се уви јек очекивала само каква неподопштина и замешатељство које ни сам ђаво није кадар да размрси.

А шта је сад ово, најновије?

Како шта је! Ама, зар неко из поштене старе Ћопића куће има образа да јавно и отворено, пјесмом, помиње тамо некакву чупоглавицу, а овамо има поред себе живу-здраву своју вјенчану жену? То се, гласно, није чуло откад су Ћопићи на огњишту ватру пропирили. Пјевање је момачки посао, а ожењен човјек — јарам на врат па тегли и ћути.

Опробао дјед најприје да се посавјетује са својим рођаком Савом, познатим лоповом и згубиданом. Иако га је сматрао рођеном беном и ништавком, ипак је држао да је најбоље, прије свега осталог, попричати са неким од родбине, особито ако је то старији човјек.

— Ех, старији! — кукао је дјед. — Баш ми је и мој Сава од старости нешто стекао. Бена се родио, бенаст и остарио. Главаш у Бихаћ, Главаш из Бихаћа.

На Саву није требало дуго чекати. Чим се јави кукавица, ево и њега с празном торбом, тражи жита.

— Раде, брате, само да се спасим до првог снопа, а у мене јечам, ено га, још мало, па ће ушиљити бркове ко Мађар из Мармарош Сигета.

— Е, брат-Сава, тако ти сваке године, а ја тога твог Мађара још не виђех као ни своја леђа.

— Раде, брате, немој бити злопамтило. Зар си ти спао на то да памтиш све оно што клепеће каква бенаста старчина?

— Гле, он још мене и кори — гунђа дјед и прелази на своју муку. Прича брат-Сави о своме Ници и његовој пјесми.

— Маријана, Маријана? — преслишава се Сава. — Ехе, јесте, богами, још прије него смо се из Лике доселили, уназад четрдесет година, била је у Манитој Драги једна Маријана, хајдучки јатак. Да то не буде та?

Дјед само издубока хукне и загледа се у Саву као да је овај, прибогу, у најмању руку рогат.

— Знаш ли шта је, Сава: осим тога крста на теби, ти си, брате, једно право правцато, пуко пукцато бесловесно бравче. Откуд Маријана из Маните Драге кад се Ниџо онда није био ни родио?

— Е, онда није та — мудро закључује досјетљиви Сава.

— Како ће и бити, брате — смекшава се дјед. Он пјева, пјева некако жалобитно као да три дана крува није јео, а јадна младица погибе од плача.

— О-о, то није добро — гуди потиштен Сава, а баш му ништа паметно не пада на ум. Опустила чемерна глава ко крупска марвена пијаца у понедјељак иза поноћи, све по њој само неке трице, слама и још понешто што није за причу. Шта да му радиш?

— Да ту не буде каква беспослица с неким окоближњим женским чељадетом, тога се ја бојим? вајка се дјед.

— Шта би могло бити? — чуди се Сава. — Ниџо није крадљив човјек па да му треба јатак.

Ма колико да је у тим стварима био честит и неискусан, дјед Раде је за љубав био чуо бар као за беспослицу о којој није лијепо ни говорити. Међутим, брат Сава ...иако се три-четири пута женио и туце дјеце изродио, ипак ни о каквој љубави појатија није имао, нит је о таквом нечем штогод чуо. За младих дана, причало се, једном је, обноћ, спазио неког човјека како искаче кроз прозор од његове жене и надао је за њим грдну вику јер је мислио да се ради о неком лопову. Узалуд су била двосмислена набацивања његових пајдаша да је то, вјероватно, Тодор Дамјановић био код његове Драгиње.

— Бог с вама, шта ће Тодор код моје Драгиње кад већ има своју Ђују?

— Па да промијени човјек.

— А што би мијењо? Мијења се кобила кад неће да вуче.

Какво је онда чудо што дјед није успио од Саве ништа извући ни својом напоменом о „беспослици“. Још је само запетљао читаву ствар, јер је Сава почео да тртља такве говеђе будалаштине да је дјед само уздахнуо и сјетио се својих спасоносних вила:

— Чујеш ти, брат-Сава, још су оне моје виле у животу.

Отперјао Сава друмом, однио пуну торбу, а код наших кућа остало разбољено прољеће пуно ноћних шумова, завијено цвијећем и пуповима, оживљено стричевом вечерњом пјесмом и кришом потапано стрининим ноћним сузама.

— Ех, свете виле! — грози се дјед и пуше обрван бригама и старачком несаницом.

Тих дана, дједу за утјеху, а нама, дјеци, на радост, донијеће ти ђаво у нашу кућу брадатог иконописца скитницу и, заједно с њим, просјака инвалида Станка Веселицу с његовом дрвеном ногом.

Мучио се дјед, околишавао, па ће ти онда, отворено, испричати своју кућевну невољу. Пропјевао Ниџо, ожењен човјек, почео да будалеса и немир у фамилију уноси.

— Хоће Ниџекања, у свашта ће тај заћи — спремно дочекује врагометни Веселица. Он је још од минуле јесени назубан на стрица Ниџу због неке пијанке код ракијског котла у којој је Веселици изгорјела његова дрвена нога, па пукла брука испод читавог Грмеча.

Сликар брадоња већ много мирније суди о читавој ствари.

— Чујеш, Раде, па не мора то баш бити нека ту, домаћа Маријана. Бог зна због чега то човјек тугује, па кроз пјесму олакшава души.

— Хм, тугује. Шта има да тугује? Ћопића кућа пуна свега ко шип, ничега није жељан.

— А зар ти, Раде, никад у младости туговао ниси? Знаш, онако, рецимо, за нечим што је могло бити па — није се остварило?

— Јок, брате, баш никад — тврди дјед, иако му није сасвим јасно шта га то брадоња, у ствари, пита.

— А зар твоја покојна жена није понекад уздисала и теби се пожалила на нешто из дана своје младости?

— Ехе, бог да је прости, веселницу! — одмахне дјед сјећајући се своје Милице, жестоке ракијашице. — Дешавало се, богами, кад коју више потегне, она ме напопасти корити како је у своје вријеме могла да се уда за лугара и да данас буде госпоја лугаруша па да је види бог: увијек пуна боца уз кревет, а у орману начет пршут.

— Па ето, макар и то — од невоље се сложи иконописац. — Олакша пјесма души како год окренеш.

— Па нек буде и тако, али дедер ти мене поучи како да ми њега излијечимо од те будалаштине? Жао ми, браћо, младице, начисто увену грешно чељадешце.

— Није ту лако лијека наћи — вајка се брадоња. — Мораш, просто-напросто, пустити да се рана сама смири и зацијели.

— Рана! Каква сад рана, ко се богу моли?! — вришти дјед у себи, а већ види своје пресвете виле како сијевају као бич светог Илије. — Зар Ницина будалаштина да се раном назива?

Као да чита дједове мисли, и Веселица завречи с друге стране огњишта:

— Какав драги ајдамак у шаке, па по голој старки ожежи, ожежи! Ето ти њему најбољег лијека.

Сљедеће ноћи збио се у кући важан догађај, ождријебила се наша кобила. Добила малу кобилицу. Велика је то ствар била и за одрасле, а за нас дјецу — мани га! — већ смо хтјели тога чаробног јутра а у школу да не идемо.

Под предсједништвом мога дједа, у дворишту, на дрвљанику, засједао је свечан скуп: ваљало је малој кобилици изабрати име.

Гонетали и ређали старци сва могућа коњска имена, поменуле се све познате сеоске кобиле, па је пао чак и тај предлог да се принови дадне име бивше царице, Зите. Томе се, наравно, успротивио сам предсједавајући, мој дјед:

— Зита је помињана и у цркви, с олтара, греота би било да се парипче тако крсти.

Окрени-обрни, док ти истом Веселица подскочи с мјеста као да га убодоше шилом и дрекну:

— Ево та — Маријана!

— Каква Маријана?

— Маријана, чујете ли! Кад јој такво име дамо, убио ме гром ако ће се ваш Ницекања икад усудити да запјева о Маријани.

— Богами ти је та на мјесту — сложи се иконописац. — Види врага, свему ли се овај Веселица досјети.

Заиста, те исте вечери, на појилу, стриц Ницо, опсједнут свечаном тишином и сјетним бљеском вечерње воде, заусти да запјева, али тек што испотиха отегну „Ма-ри-ја . . .“ — кад се напречац пресијече и заћута. Изиђе му пред очи танконого неспретно ждријебе и он само пљуну и опсова:

— Дабогда пребио и ону другу ногу, гад шантави!

Замуче тога прољећа мој стрикан као да никад ни пјевао није. Превари се тек понекад, па стане опрезно да зузуље као хрушт, крупна мајска буба, али чим спази оно проклето ждријебе, сјети се Веселице, и одмах се нањути и замукне.

— Дрвењак злобни, шта ли је само измислио, пси му браду лизали.

А Маријана расте и цилита се, мажена од читаве куће, нарочито од моје стрине Саве. Она јој исплела и око врата везала кићену огрлицу од црвене и жуте вунице да јој ждребенце љепше изгледа и да га заштити од урока. Једини стриц Ниџо гледа кобилицу попријеко и гунђа уочи сваког пазарног дана:

— Хех, порез неплаћен, а овамо се око куће утркују докона ждребад. Вала ћу једном ...

Дјед Раде, опет, гуди не гледајући ни у кога:

— Зажелио се неко вила, видим ја.

Испаде од наше Маријане невиђено лијепа кобила, кобила и по. Кад год би је видио, њезин кум Веселица одушевљено је кријештао и ударао се по својој дрвеној нози.

— Их-их, види је само! Аки-бегова кобила, Васиљевића Алат, па одмах за њима наша Маријана, трећа.

Стриц Ниџо се на то само незадовољно рогуши, вино-винцато плашљиво коњче, и бронда себи у њедра:

— Е, јест ми лијепа, баш си нашао љепоту, шантавче карпатски. Што те руска граната није сасвим упљескала па да више не лапараш овуда својом поганом језичином.

Ипак је стрикану најтеже падало да кочијаши, кад би се путовало некуд у околину, на црквени сабор. Сједи он сам напријед, швићка камџијом, а на метар испред њега љуљају се сјајне округле Маријанине сапи. Дај сад зини и запјевај, мајчин сине, у овој тјескоби, кад се пред тобом, надохват руке, изазивачки поиграва Веселичина кумовска напаст! Гром га убио и Веселицу!

Путује се, путује, понекад и јури уз клепет и звrјање кола, а ипак ...ипак ти је глупава поруга стално испред самог носа, никуд од ње побјећи. То ти је овај тијесни живот, ђаво да га носи!

СВЕТИ РАДЕ ЛОПОВСКИ

Кад је стриц Ниџо при кући, онда ће ти разне скитнице и потукачи нерадо увратити код нас. Знају да их „Брко“ баш нарочито не трпи, па иако им ништа неће приговорити, нарочито пред ђедом Радом, он ће се ипак намрштити, зловољно заћутати, а првом згодом издераће се на мачку:

— Пис тамо, таман ми још и ти требаш?

— Још и ти? — толкује у себи вјечито опрезан скитач. — Значи, братац, да то ја нисам добро дошао, а овамо се, као тобож, мацану приговара. Е, Брко, Брко, пољуби ме у ...

А стриц их, у ствари, зато не трпи што је и он сам једно божје зазјавало, ајкара и рођена луњалица. Препјешачио је читаву Норд-Америку од Невјорка до Ванкувера, од Атлантика до Пацифика, одступао са српском војском од Овчег поља до Сан Ђовани ди Медуа (ди не дува!), па се опет, жив, здрав и лака корака, приповратио натраг и прошибао „табановића фијакером“ све од Солуна па чак негдје до иза Загреба, а можда би згодио и даље, али га је, вјероватно, опет и тамо дочекала некаква вода.

— Мог веселог Ниџу само вода зауставити може — жалостиво се вајка дјед. — А све се бојим, има неко доба, да му ни она у крај стати неће.

Зна се, циља то дјед на стричеву намјеру да сели из Босне у Банат, на добровољачку земљу. Ваља ту пријећи и Саву и Дунав (Уна да се и не помиње!), али ни то, изгледа, Ниџи не смета. Острвио се човјек, па то ти је.

— Никола, синко, притрпи се док макар ја не склопим очи, а онда како ти драго — уздише дјед и не гледајући свог немирног синовца.

— Притрпи се, притрпи — чантра за себе стриц Ниџо и попријеко загледа каквог намјерника, птицу луталицу, који се рашчарапио у хладовини под орахом, па натенане распреда с дједом Маркове конаке.

— Ти се, Ниџо, притрпи, сједи гдје си ту си, а овамо штокакви: ноге пода се, штап у драге шаке па распали куда га очи воде. Ехеј, с главе скинуто, испод репа извађено, нит му старо кашље, нит нејако плаче. И ја бих тако знао.

И да чудо не гледа очима, огорчени стрикан обично здими некуд на њиву, хвата се плуга, српа или мотике и све напрескок, као да му се некуд жури, распали да обавља мукотрпан и једноличан земљодјелски посао, који не трпи ни журбе ни заноса. Биће сјутра цоктања и отпухивања кад се на њиви појави дјед Раде.

— Е, мој Никола, мој Никола, затрке се на кобиле скаче, а плуг и брана траже друкчију памет.

Ако стриц отпутује у Банат, да прими наполицу са своје добровољачке „парцеле“, или ако га спапоњају у „њузу“ због политике, то се већ брзо прочује и прозна међу дједовим необичним пријатељима. Ево их онда, извиру, неко путељком из кукуруза, неко плови царском џадом, цестом државном, па још се и на кобили љуља, трећи трнапи из првог сутона право за вечерњу софру — дућ! — а некакав пријашин, гле га, као да му се богзна како жури, зајашио преко плота, гдје и није лијепо вид јети старијег човјека ако већ не јури туђа говеда из своје љетине.

— Види мога Раде, види мога Раде — виче придошлица још с друма, испред авлије, па му то некако испада као да то дјед њему у госте долази, а онај га дочекује добродошлицом. Тако и обанђијају добродушну старину, па не може себи да дође.

— Па гдје си ти, мој Радоје, што тебе нема? — какоће побро улазећи у двориште, а дјед се правда, весело ширећи руке:

— Шта ћеш, обладао посао, притисле године, не мили се човјеку никуд с прага.

— А како те ноге служе? — пропитује се путник, коме су његови неуморни краци главна спрема, и, да би показао бригу за дједа, већ га услужно нуди:

— Сједи, Раде, сједи, отпочини.

Пошто је тако гостољубиво прихватио дједа у његовој рођеној кући, придошлица пође да провјерава шта се то случило са стрицем Ницом:

— А наш Ницекања опет награјисао због политике, а?

Дјед само немоћно, с грдним чудом и неразумијевањем, подиже руке и закратко остаје нијем: нит је човјек шта украо, нит се тукао, а ето ти, опет, отисну се низ урвину камен, проломи се лед под ногама, гром пуче — тако нешто! — и оде Ницо, нестаде га.

— А колико је зарадио, кукавељ?

— Шта га ја знам, то ти се код политике никад не зна.

— Ехе, и треба му тако кад се беспослицама — бави какоће придошлица. — Паметан човјек побије се, украде јаре, па одгуди у бувари колико га спада, а политичар никад не зна своје порције.

Једном тако, уз кукурузово брање, накупи се у нашој кући читав буљук разних потукача. Најприје стигоше, у друштву, сликар брадоња и Петрак самарџија (нашли се у Цазину, на коњским тркама). За њима се испили калајџија Мулић, гарав и весео, а убрзо послије њега, као да иде у потјеру, допраши, још веселији, наш сеоски пјесник Буро. На овако лијепу времену ни њега није држало мјесто, па дунуо од куће да тражи друштва и разговора.

Стриц Ниџо већ дуже времена био је у Банату, отишао да се нађе око бербе кукуруза, па жива згодација да се људи малчице разбашкаре и даду срцу на вољу.

Гдје је друштва, ту се нешто и потроши, нађе се чашица ракије, макар оне укопне, а опет, гдје ракија замирише, ту ти се часком створи и дједов „брат Сава“, стара лоповска перјаница од камене Лике. Скромно се понамјести Сава гдјегод у ћошку, мало прича, помно слуша, али зато чашу не промеће.

Нашла се у сликара нека црквица, исповратио и самарџија заосталу пару, пребројао се калајџија, нешто набацио и дјед Раде, елем: обувај, Бранчило, опанке, боцу у шаке па у бирцуз, по ракију.

Отпирио сам као заобадан, а натраг дотутњао ознојен и срећан. Како и не би, повјерен ми је тако важан задатак, читава војска на мене чека. Није чудо што су уз пут, заједно са мном, подскакивала околна брда, куће и плотови.

За своју услугу био сам награђен тиме што сам се слободно могао понамјестити међу госте и слушати њихове разговоре. Ништа ми друго није ни требало. Што су ме прескакали с ракијском чашом, то ме нимало није жалостило. Поред мене је била букара пуна воде, па сам ја сам себе обилато частио, залијевајући се по њедрима, све док се нисам надуо као жабац.

— Бестрага им глава и овим старијима! — умовао сам буљећи у месингани крстић на дну букаре. — Е, јест ми неко велико задовољство напити се.

А дружина је настављала да се части и галами постајући све гласнија. Јавнуо се чак и „брат Сава“, иначе никакав егленџија, и започео причу о некаквој куми Стаки Сакраџијиној, како је, у своје вријеме, потјерала крмачу на пазар па у путу, драги мој ...Још прије четрдесет година он је први пут кренуо с том историјом, али никад није стигао да је исприча до краја, и тако се грешна кума Стака већ скоро пола вијека бочи и путује с том својом срећном крмачом, а никако да обави посао.

Чуо се у почетку и сликар брадоња, али, како је дан одмицао и ларма расла, он је постајао све тиши и расијанији. Зузукао је нешто себи у браду, одсутно кружио погледом по друштву и најзад се латио свог цртаћег блока и почео нешто да чрчка и маже. Радио је то тако смирено и удубљено као да је сам на свијету, а људи око њега, опет, настављали су свој разговор и пиће не обраћајући пажњу на његов посао. Чинило се да их је сликар нечим омађијао и учинио се невидљивим, па сад неометано продужује са својом чаробњачком работом.

Тек у неко доба брадоња се прену из своје опчињености, поисправи се на сједишту, баци блок на ниску софру пред собом и сасвим трезвено рече разбијајући чаролију којом је био оклопљен:

— Ево светитеља, нов новцат, као испод чекића!

Сви се изненађено тргоше: шта је сад ово?

Паде светац међу њих однекле одозго, из раскошне орахове крошње! Како, због чега — питај бога! Ко ће проникнути у тајанствене путеве чак и оних прастарих смирених богоугодника којима се одвајкада зна годишње доба и дан када ће доћи, а шта тек да кажеш за једног оваквог коме нико не зна ћуди и навике?

Сви су буљили у слику насред софре, а нико и не погледа у аутора, брадоњу, као да он с читавим тим послом нема баш никакве везе. Једино је калајџија Мулић, муслиман, трпко мрштио лице као да је појео зелену оскорушу, за њега је свака цртарија била недопуштена, ђавоља работа.

Као да се том сликом откупио од свог веселог друштва, брадоња се диже и крену према потоку (знао сам: иде да гледа рибе у оплићалој, смиреној јесењој води), а зачуђена дружина остаде да гонета каквог ли то свеца изненада добише.

Незнанко је малчице личио на светог Николу, али откуд он сад испаде? Зна се да је Никола велики путник и заштитник свију потукача, али, ипак, и поред свега тога, неће ти се, вала, тај зимски светац приказати људима овако рано у јесен, па макар се пила и боља ракија него што је ова, бирташка, трипут крштена.

Да није свети Вратоломије, бог ти га помогао? Тај има посла с дрвећем и висином, па, ево, спузнуо с ораха и нашао се ...Јест, врага, откуд сад он! Вратоломије долази с трешњама тичаркама, кад се дјечурлија највише веру по воћкама и вратове ломе.

— Да не буде неки вучји светац? — прожвака забринут самарџија и укоси очи према софри. Он је једино зазирао од вучјих светаца и у њихове дане није се нипошто лаћао свога посла. Шта би радио, грешник, да се због његове кривице чопор шумских разбојника окоми на коње?

Ту се поменуше и свеци „од ножа“, па женски свеци „од предива и снованья“, па они „вјетрени“, па ...Чак се и ја нађох побуђен да им помогнем у рјешавању загонетке и већ заустих да поменем јединог свеца кога сам знао, светог Брцка-Прцка, али се сјетих какву смо грдњу због њега извукли и ја и стриц Ниџо, који ме је с њим упознао, па паметно заћутах, ваљда први пут у животу. Узео сам слику са софре и обрадовано гракнуо:

— Ово ђед Раде!

Познао сам добродушно, мило старчево лице упркос дугој бради и светачкој потковици коју му је додао сликар.

Пјесник Буро спопаде хартију из мојих руку и задивљено потврди:

— Раде, свега ми на свијету!

Дјед само поблиједи, лице му одрвени и очи стадоше. Сад је још више личио на неког праведника с иконе. Покушао је да нешто каже, али му се кроз стегнуто грло проби само некакво кашљиво старачко гргутање.

— Аха, сипљиви мој парипе, ево и тебе посветише! — весело дочека самарџија. — Вала, и вријеме му је било.

Дјед је и даље пренераженo ћутао, као да више није чељаде од овога свијета, а друштво живну и окуражи се. Бестрага му глава, нек је коначно ријешена и та загонетка са светитељем. Могли су, онако у незнању, налетјети на каквог ћошкастог и љутитог божјег угодника и замјерити му се, па зло по њих. Овако, Раде је њихов, па таман ако се и посветио, лакше ће се с њим изићи на крај.

Једино брат Сава као да се није узбудио због читаве те наклапалице око дједа. Он само поиздаље гвирну у цртеж и мирно рече:

— Какав брат Раде. Видите да је некакав светац.

— Раде, Раде! Та имаш ли ти очи, ноћна тицо личка? — инатио се самарџија.

Сава више није налазио за потребно ни да провјерава оно што је већ једном видно. Погледа само дједа и сјетно уздахну:

— Богме, кад прољеће дође, а у чемерног Саве нестане жита, нема он да се умоли ниједном другом свецу осим Ради Ћопићу. Молио се, не молио, ниједан други не помаже. Је л тако, брате Раде?

Чак ни то тријезно сиротињско Савино мудровање не поможе дједу да себи дође. С муклом празновјерном стравом зурио је у ону слику не усуђујући се ни да је додирне. Та хладна „светачка“ одрвењелост, попут невидљиве струје, разиђе се неосјетно по читавој дружини. Престадоше Ђурине и самарџијине шале, спласну разговор. Из лепетаве орахове крошње просу се шапат и належе зеленкаста сјенка, далеки предзнак сутона и вечерњег покоја.

Брат Сава, стари ноћник, једини се прену на тај једва примјетљиви наговјештај својих сати. Премјери читаву дружину неким сасвим новим погледом, избистреним и будним, прикова очи за напуштену слику, запрепашћено жмирну, па брже-боље скочи, скиде капу и скрушено пољуби дједа у руку.

— Јеси, брате Раде, сад и ја видим да јеси, познао сам те ...Па припази и мене, лопова и грешника, погледај и на моју страну, своји смо некад били док си по земљи ходио. Заштити раба божијега од жандарске руке, од лугарске пуцаљке, убрани ме пред драгим богом да ми се никад не замрсе пути ...

Очита Сава своју литанију глатко и рјечито како се нико не би надао, поново ћокну дједа у судланицу и с капом у руци кротко се упути према авлијским вратницама.

Сви га зачуђено и ћутке испратише погледом, а потом се све очи упитно окренуше према моме дједу.

— Раде, шта је сад ово?

Заниjемио, пренераженi дjед jош увиjек je зурио на ону страну куд му измаче посљедња узданица и ослонац, трезвени брат Сава, који је, ево, на крају и сам повјеровао у чудо. Види га, топи се и нестаје у сутону, измиче неповратно као читав овај невјерни, лаживи живот. Шта ћеш, дошло вријеме да се умире, па то ти је.

У нелагодној тишини одједном се зачу некакво храпаво гргутање, нешто тако као кад кобила осjети да joj je ждриjебе негдје у близини, па му се jавља, њежно, преко пуних уста, не заборављајући при том свој најважнији посао, пашу.

— Ињи-њи-њи, ихи-хи ...

Пригушено рзање убрзо прерасте у гласан, грохотан смијех. Самарџија Петрак лупао се по бедрима и весело ргетао:

— Аха-ха-ха, убрани ме, вели, брате Раде, од џандарске руке, помози да ми се не замрсе пути. Охо-хо-хо, знам ја његове путе: до зоре ће смотати бар нечији нарамак сијена, ако већ ништа друго.

— Хоће, вјеруј ти богу — потврди маштовити Ђуро.

— Охо-хо, људи, досад смо имали вучје свеце, па вјетрене, па женске, па ове, па оне, а сад, ево, стекосмо и лоповског. Свети Раде Лоповски, аха-ха-ха! Помени само његово име, прекрсти се, па слободно у туђи тор. Охо-хо, чујеш ли ти ово, Раде, стари мој ђогате?

То распојасано самарџијино гроктање прену и дједа из покајничке одузетости, и он се приорну и подскочи као нападнут пух.

— Их, пресвете моје виле! Срећа његова што је отишао. Куд га, овако жив, теглим на леђима по овој грешној земљи, туд ми је већ и као свецу одмах нашао посла, срам га било. Баш је њега брига што ћу ја умријети.

— Ехе-хе, живјећеш ти нама још колико ти драго, а брату Сави шипак! — њакну самарџија. — Дедер брзо устај и тражи ону своју укопну ракију, нема теби још задуго пута на онај свијет. Хајде, хајде, никад је бољи људи ни попити неће.

— Вала ћемо је пошљокати, па нек се и то чудо прича — диже руке дјед предајући се поново разгаламљеном неуништивом животу, који је тако бучно и безобзирно јуришао чак и на њега, новопеченог свеца.

Одбаврља дјед у свој собичак и ево ти га убрзо с поклоном: до врха пуна литарска боца замотана у његов стари вјенчани пешкир, као што је и био ред да се чува ракија спремљена за покој душе.

И тако, те незамјењиве чудесне ноћи, дјед је, жив живцат, заједно с најбољим достовима, у здрављу и весељу попио своју укопну ракију. И што се боца више празнила, старац је постајао све куражнији, као да из оне литрењаче претаче и поново враћа у своје жиле све ватре прохујалог живота. Сјетио се чак и брата Саве и пожалио „што рђа није ту“, па да и он види вајде од ове стрмоглаве вечери, кад се бенасти стари Раде ритнуо на смрт, па чак и на свој беспријекорни праведнички живот.

— Баш си ми нашао кићеног свеца — гакао је он жижећи залојеним очима у сликара брадоњу. — Е јеси право говече, па макар да молујеш не знам какве божје угоднике. Ја светитељ, је ли? Болан, чоче, ја сам стотину пута пожелео да манем и кућу, и чељад, и своје село, па да заждијем кроз бијели свијет, странпутицама мог веселог Ниџе.

— А нама се ругаш, а! — весело дочека самарџија.

— Па, болан, људи — то ни попу казао не би! — толико сам пута сањао како са истим овим својим злосрећним Савом идем некуд у крађу волова. Огранула пуста мјесечина баш као вечерас, а нас двојица . . .

— Аха, кажем ли ја, прави лоповски светац! — опет се утаче самарџија. — Ево нама пред богом адвоката, не би оваког нашао одавде до Цазина.

Ех, Цазин! Име те вароши с краја свијета звекнуло је испред мене као сјајан сребрни талир-петача (од пет круна) и својим радосним циликом испунило ову ноћ, и без тога шашаву, некаквим великачким пијаним мјесецом, који је сваки час упадао у моју букару и љуљао се у црној води сјенећи ми очи.

Тако омађијан, отпловио сам за дједовим петама и до нашег заједничког кревета, из једног сна у други. Више се није дало разлучити с које стране стоји прави живот, а с које мјесечева варка. Измијешале се скитнице, лопови и свеци, баш онако како ће најљепше бити за мене, а ваљда и за мог дједа, честиту старину, која се тако лијепо умјела наругати вјечитим страшним сјенкама иза крајње границе свијета, тамо негдје за свјетлуцавим сребрним Цазином, градом из Самарџијиних прича.

МУЧЕНИК САВА

Пронаћи ће ти нешто око дан-два од онога зачараног јесењег поподнева кад је живописац брадоња насликао дједа Раду као светитеља (са строгом брадом и небеским ореолом око главе), а ево ти једног руменог предвечерја брата Саве, дједовог рођака, па ће ти, одмах с друма, право на наш арман (гумно) гдје су левентовали брадоња и самарџија. Цоцну стрином у гомилу сламе, подбочи леђима засјечену обалу иза себе и гргутну:

— А мој брат Раде сигурно у млин отишао, а?

— У млин — одвали самарџија.

— Е, баш добро што није ту. Знаш, ја кренуо к вама по једном, да кажемо, благочестивом послу.

— Хе-хе, а што би то као могло бити? — неповјерљиво зарза самарџија, а и брадоња изненађено погледа у чупоглавог старца као да се чуди откуд ли му излети она црквена ријеч „благочестив“.

— Шта ја то чујем, Саватије, а?

— Ево, сад чуј: ја уперио џиле теби да ми даш онога мог Раду што си га неки дан живописао. Не би ли ми то некако обавили кришом, да брат Раде не сазна?

— Види, види, кажем ли ја да ту нешто има док се овако касно долази — отегну самарџија. — Коњокрадичка посла, па то ти је. Шта ће теби, на прилику, један таки ...Чуо си, ваљда, да смо га оне вечери, онако у шали, стрпали у лоповске свеце, па ти одмах потегао, а?

— Шта ће ми? — поникну Сава. — Па и ја сам, да речемо, жив створ, пожелим се разговора, па би рад имати некога свог, болећега ...Баба ми умрла, синови сваки за својим послом, па куд ће стари човјек нег да разговара ил са свецима или са мртвима.

— Аха, види ти! — ждракнуше очима оба слушаоца. — Овдје се вечерас помињу све саме „небесије“ — свеци, усопши раби божји — а онда, у таквој прилици, није далеко ни онај репати репоња, име му се не поменуло! Дедер да ми мало побоље ослушнемо шта овај ту бобоњи као баба из каце.

— Па тако — наставља Сава — да вам право кажем, с мртвима ја и немам богзна каква разговора, слаба је од њих вајда, а свеци ...ех, и ти свеци ...Они моји стари, некадашњи Дамјановићи, нијесу ни умјели изабрати себи прикладног светитеља, нег узели некаквога, боже ме прости, гољу у јаребој кожи, босога ...

— Светог Јована! — досјећа се брадоња.

— Па да, брате, њега. Тај, канда, ни себи није знао помоћи, а камоли ће тек мени. Ударио крај себе сикиру у пањ па се удудучио, а ја, чим га погледам и видим ону бравећу бекињу на њему, одмах ми на ум падне нечије јаре или јагње. Због тога сам се, ваљда, и прокрао у младости.

— Саблазнио те твој светитељ заштитник, а? — насмија се сликар.

— Ех, заштитник! — прогунђа озлојеђен Сава. Вала ми се био на главу попео. Пођем увече некуда, тако, по свом послу, шта се кога тиче куда ћу, а он ...чисто ми се чини да је кренуо назорице за мном са оном својом сикиром. Хм, светац? А шта ће њему сикира кад је светац?

— Е, видим ја, свеосве, да теби треба дати овога брадоњиног новопеченог божјег праведника, Раду Лоповског, он би теби прогледавао кроз прсте, па ти куд пошо да пошо — утаче се самарџија.

— Па и би, вала, право кажеш. Већ ми додијало да у кући имам божијег шпијуна.

— А шта ћеш са светим Јованом, бог те не убио?

— Даћу га ономе свом најмлађем сину, који се преклани одијелио од мене и скрпио кућу горе у крчевини. Нек му и свети Јован ломи ноге по оним пањевима, као и он. Имаће бар о шта тупити ону своју свету сикиру.

— Е, многоме је стари Раде пружио руку, па што не би и своме кићеном Сави, коме ни у најгушћој помрчини никад није требало калауза — припомену самарџија без имало злобе. — Хајде, дај му ту слику док Раде није избио од млина.

Брадоња отвори свој нераздвојни блок, пронађе новоустоличеног свеца и пружи га Сави.

— Ево, замотај га у ове новине да ти се не истаре о тај твој кожух, а и да га ко не види уз пут. Лопов и светац, лијепа парада, тамо му некако баш и треба да иде, да не крива ни тамо ни амо.

Те исте вечери, малчице шапатом, а више немушто, без ријечи, на скровиту мјесту, иза своје батаљене појате, Сава се исповиједао и повјеравао светом Ради Лоповском, своме душевном личном свецу, који ће кадар бити да саслуша, разумије и брани, тамо гдје треба, сву његову лоповију и странпутицу, вољне и невољне.

— Шта да ти дуљим, брате Раде, тек што сване дан, а човјек сељак окује руке уз плуг ил мотику, савије драга леђа црној мајчици земљи, па тако, корак по корак, као да су му ноге у букагијама, миче се уз бразду. Не види честито ни драгог сунца, ни облак над главом, ни тицу како лети. То ти је та вјечита робија која се зове тежалук. Никуд побјећи од њега, веже се дан за дан, као карике у ланцу. Што дужи живот, и синџир дуљи, и још све тежи, земљи те вуче.

Нејасан при мјесечини, слуша га брат Раде пажљиво и, не трепћући, разумије човјека. Зар и сам није везан уз тешку црну земљицу?

— А онда, кад вече прође, мој Раде, кад се јави први дашак вјетра, ја ти се за трен ока премондурим у друго чељаде. Како, зашто, питај бога, тек одједном видим да ја више нијесам ове земље човјек и да су ми тијесни сви њезини закони. Почнем ти ја, мој мили Радане, да живим само за своју душу.

Па као да и самог слушатеља шаље својим путем, он почиње, занесено, да му слади узбудљив ноћни поход.

— Ево те, перјаш путељком кроз високу раж, ороси ти се чак и капа, прикрадаш се нечијем тору код кога нема паса. Ослушкујеш како на ниској колибици све кркеља танак чамов кров од нечијег хркања. То уморни чобанин, грешни најменик, мртвима воду вуче, свеци му помогли да још боље утврди сан.

Тргне се Сава, трепне и онда дода, као правдајући се:

— Добар је ипак бог, па он лијепо учини да и ви, његови свеци, преко ноћи малчице спавуцнете, дремнете као и сваки други божји створ. Зло би било да сте увијек будни. Ваљда се сјећаш, Раде, како си ми знао праведнички зујати и досађивати као подневни говеђи обад.

Уњири се Сава у затамњено свечево лице и сажаљиво промрси:

— А шта мени и треба твоја помоћ кад се предрага ноћца на земљу спусти? У мраку се од мене ишчаури некакав сасвим други човјек, ни ја га сам познати не могу: домишљат, мудар, јуначан. Нит ми треба помоћи нити чијег савјета, довољан сам сâм себи. Ма шта, има ме чак и за друге, чету би за собом водио.

Онако кратак а стамен, устури се Сава пред светим рођаком као кочоперни пјевчић ђуђањ.

— Чету, праву чету, јакако, мој рођо, само да ми је одакле намакнути једну киту старих личких ноћника и делија.

Осокољен, Сава пријатељски протрља свој чекињаст образ о свечево лице и смекшано процепа:

— И тебе ће твој Савица припазити и сваку ти пошту указати, нећеш ти у мојој кући сиротовати. Доста си ти за свог бенастог и свакојаког Саву учинио, ред је да ти се једанпут поштено одужим ...

Два дана касније, у првом дједовом комшилуку, из куће „Американца“ Лазе Угарчине украдена је слика предсједника Сједињених Америчких Држава Вилсона. Годинама је докона стајала на свечаном мјесту, изнад маленог стола, лијево од прозора, уоквирена у узан сребрн рам. Десно од пенџера, држећи јој у неку руку равнотежу, висио је свети Никола, Угарчинова слава, свјетлуцајући потамњелом позлатом.

Недјељом ујутру, кад би се бријао за оним столићем, Лазо је понешто и еглендисао са својим президентом, тражећи већ упола заборављене енглеске ријечи да би га саговорник бар колико-толико разумио. А кад је био штогод зле воље, само би кисело премјерио уштогљеног Американца, гвирнуо у малу слику краља Александра, задјевену у ћошак Вилсонова оквира, и прожвакао:

— Цвикераш један, цвикераш други, нема теби, мој Лазо, вајде ни од једнога, џаба ти је то. Гледај ти ону своју кобилу пред кућом, боље ће ти бити.

Баш уочи те недјеље, Лазо ће ти касно лећи, не палећи лампе, па није ни примијетио крађу. А кад ујутру, нема слике на њезину мјесту.

— Ej, жено, овамоде, шта сте урадили с Вилсоном ?

Изгалами се домаћин на жену, извика на дјецу, паде и нека ћушка, преметну се читава соба, кад у зло доба опази стара Ђуја изгажено цвијеће, напољу, испод прозора.

— Украо неко. Ево, пришуљао се кроз кукурузе, провукао руку кроз пенџерак и однио.

Дуго је Лазо гледао кроз отворен прозорчић и ћутао ничем се не досјећајући, а онда се повуче у собу и диже очи на светог Николу.

— А ти баш тако, носе ти испред носа краљеве и президенте, а ти ништа. Ту те човјек слави педесет и више година, а кад је стани-пани, бар да си макао прстом.

— Де, ти, де, куд си попушио Свето писмо, туд и славу опорочаваш! — продундури Ђуја себи у њедра и оде да намири прасад.

По селу брзо пуче глас о необичној крађи, а како су се баш тих дана по селу мотали жандарми пропитујући се за брадоњине „фаличне“ свеце, дође тај глас и до њих. Већ им је поп раније био нешто натукнуо о сликаревој необичној работи и провукао им кроз уши да се код Раде Ћопића купе штокакви — могли би лако бити и нововјерци, који неће војску да служе! — па, све једно с другим, ево ти патроле најприје пред Лазину кућу. Пошли да се пропитају, онако поиздаље.

— Така и така ствар, вели, јеси ли ти опазио да се код твог комшије окупљају и договарају тамо разни, антинекакви, ови неки контра и тако?

— Ама, какви контра! Све су то ови наши разни бенаши и ходалице. Неко крпи самаре, неко калајише тепсије, неко ...

— А не би се ту могао испилити какав нововјерац, ил тако нешто различито, à? — избечи се бркати наредник Мунижаба. — Сјећаш ли се само колику је узбуну по свим овим селима дигао онај чича с Међеђег брда који је, тобож, устао из мртвих и пророковао свијету. Ишло се к њему као на ћабу, чак је и владика слао питање на свештенство.

— Хех, мањ ако се у праведнике зачислио овај комшијин рођак, Сава, стари лички хајдук — подругну се Лазо. Бива и то, лопови се најприје претумбају и посвете.

— Аха, и Сава је у све то упетљан! — злогуко отегну наредник. — Отуда ти мени дођи, сад ја имам конац у рукама.

— А што ли њему треба мој Вилсон, убило га кантарско јаје? — зачуди се Лазо.

Поведоше жандарми Лазу до Савине куће, да се нађе као свједок приликом преметачине, а кад тамо, у старчеву собичку, у сребрном оквиру Вилсонове слике виси урамљен свети Раде Лоповски.

— Аха, ту ли смо, Раде Ћопић, изображен у форми свеца! — загуди наредник Мунижаба и тако исколачи очурде и маче брковима да би престрашио читав црквени одбор, али, богме, и не прекаљеног Саву, који се у свом вијеку наслушао како и крупнији млинови мељу.

— Шта ја знам од икона кад сам неписмен од своје седме године — одмахну он. — Не знам гледати ни у књигу, ни у календар, ни у сат, чак ни у бравеће плеће. Није ме драги бог у то упутио, па ето ти.

— А знао си овога уоквирити, а?

— То је мој и брат и светац, и ја друге не припознајем, па ви радите шта вам драго!

— Аха, кажем ли ја — нововјерац! — опет се ишчакари Мунижаба.

Украдени Вилсон и краљ Александар пронађени су сакривени у поткровљу Савина свињца, и то је био довољан разлог да жандарми узму старога преда се, па с њим у своју касарну, у затвор.

— Опет је Савица нешто смотао — нагађали су сељаци пратећи очима ониског старину како поносито одмиче друмом, краљевски уоквирен с два стасита „дјевера“ под пушкама и блиставим бајонетима.

— Оде, вјере ми, ко на Косово!

— Ехеј, погледај га, посљедње крејино перо на кићеној капи хајдучкој.

Из жандармеријске касарне Саву пребацише у срески затвор, добро знану бувару, „ћузу“, а одатле га спроведоше у чувену бихаћку „Кулу“, прави правцати затвор — „прдекану“.

Е, то је већ мирисало на великог врага.

Среска „ћуза“, ех, и то ми је неки затвор! Чак те пазарним даном пусте да се промуваш по граду и да се видиш с комшијама, па се можеш још и напити и довести натраг са собом и по двојицу накресаних конаџија. Све је то ипак своје, фамилијарно, али већ „Кула“, то на свашта мирише.

Испили се, богами, од читаве те работе још какав ђаво.

По селу се прочу како је Сава не само украо него и увриједио америчког предсједника Вилсона и његово величанство, краља, јер их је, кажу, стрпао на неприлично мјесто, у крмећи свињац, а у њихов оквир поставио фаличног свеца и тако, јасно је, промијенио вјером. Није баш сигурно да није згодио и у бољшевике, који су упљескали свога цара и у цркве коње увели.

Гонетало се тако и наклапало, испитивани људи по селу и тражен сликар брадоња, који се некуд без трага изгубио, а послије мјесец дана ево ти Саве натраг. Изведрен и убијелио, чак и подгојен, он стиже једног предвечерја нашој кући, нађе дједа на дрвљанику и с њим се двапут пољуби. Чак и заплакаше старци, али све онако у тишини, ништа не зборећи. Тек послије дуже станке дјед се промешкољи на буковој клади, па ће ти упитати:

— И шта то би с тобом, брате Сава?

Старчић се устури као на прозивци и осветнички завреча:

— Нека ме пољубе на једно мјесто заједно са Вилсоном, а вала и с оним другим, де! Остадох ја вјеран свом рођеном Ради, бог му се радовао. Напопастили ме тамо као коњске муве: те зашто си бацио америчког поглавицу, а сребром уоквирио тога свога, како ли ти се само зове, те је ли краљу мјесто тамо, срамота је и рећи гдје, те припознајеш ли ти своју вјеру православну и Оченаш, па знаш ли за крст и јеванђеље, те ово, те оно ...

— А ти ?

— Шта а ја? Нијесам ја, велим им, ни поп ни црквењак па да све то морам знати. Не знам читати, не знам писати ...

— А они?

— А они: одричеш ли се, каже, тога свог, бог те пита каквог, свеца за кога си крао туђе оквире?

— А шта ћеш ти рећи?

— А ја се заинтачио као најтврдоглавије личко магаре: не одричем, кажем, он је мој, па какав био. Је ли глава на пањ, јест, али ја остајем при својој!

Сава се сјетно осмијехну и озарено изјави:

— И мученик је слатко бити кад ти је само нешто за срце прирасло и кад се поштено утврдоглавиш. Страшили они мене, и тукли, богами, али ја се не одрекох свога Раде, свог брата и правог светитеља. А право да ти кажем, гадна она бихаћка „Кула“, градио је, кажу, некакав Матија курвин (Корвин). Можеш онда мислити каква је.

Дјед га је дуго и дуго гледао, насмијешен и ћутљив, а онда му се истом оте оним његовим старим, добродушним грактавим гласом :

— И де ти реци, ко је сад веће говече и бесловесно божје бравче без репа: ил ти, ил они који су те преслишавали, ил брадоња, који је све ово закувао па одмаглио, или, на крају, ја главом, који свеца изигравам и слушам таку бену, а не тражим виле да те ваљано измјерим преко леђа због твог тртљања, лоповије и твоје магареће вјере?

Сава само покорно пови плећа и увуче главу међу рамена.

— Ожежи, брате, колико боље можеш, посветила ти се драга рука! Мој си био и мој остајеш, ти праведник, ја лопов, један без другог не можемо, а они штокакви Вилсони и други цвикераши нек нам се скидају с врата, далеко им кућа. Нек бјежи, вала, и онај мој гољо са сикиром. И без њих нам је доста наших мртвоузлица и наше репате сиротиње.

ДАНЕ ДРМОГАЋА

Још давно и давно, прије неких четрдесетак годинича, док је мој дјед Раде момковао у Лици, имао ти је он тамо нераздвојног друга и пријатеља Дану Десницу, свога вољеног „камарата“.

Живећи на подручју Војне крајине, уз аустријско-турску границу, Личани су швапску ријеч „камерад“ прекрстили у „камарат“ и њоме означавали сваког свог доброг друга, без обзира је ли то био војник или каква проста чобанчина с козјим кожухом до самих пета.

Шта је за сеоско момче био камарат у она лека вучја времена, то се из чиста мира, тријезно, не да исказати. Ваљало би ту намакнути пред очи какво млако јесење вече у коме шушти презрео кукуруз, налијеже на рамена језеро згуснутих звијезда, а душу извлачи ојкава пјесма невидљивих дјевојака. Тек тада би знао да кажем шта је за тебе твој камарат, знао би кад би имао ријечи, али ту никаква ријеч не помаже.

— Камарат!

Отме ти се то тек онако, с оним дубоким срећним уздахом којим казујеш да си нарастао до неба, да си стигао до посљедње млаке логе у овој ноћи, да си такао тврде прсте цуре жетелице. А откуд би све то ишло и слатко било без камарата? Те чак ни војничка пуста туга не да се исказати ако се камарат не помене. Креће солдат за Оточац, у војни округ на распоред, и јадикује:

Ком ћу своју оставити драгу,
или брату или камарату?
Камарате, мој рођени брате,
припази ми на моју ђевојку.

Дјед Раде био је добродушно и честито сеоско момче, права бијела врана међу пустопашном и распојасном гомилом својих вршњака, личких спадала и лопова од сваке руке. Док се гласна братија разметала штокаквим крадљивачким подвизима и другим неподопштинама, он је сједио међу њима насмијан и радознао, уживајући у њиховим причама, дивећи се и чудећи, најбољи слушалац какав се даде замислити. Није му ни на ум падало да некад неког укори за какав лоповлук, а његови пајдаши, опет, нису ни помишљали да му замјере што је друкчији од осталих.

— Нека нашег Рада, није он за те послове.

— Родио се као светац, па ће се као светац и подерати — без имало злобе говорили су они, а кад би му испричали какав свој нов хајдучки подвиг, осјећали су се олакшани и чисти, као да су били код попа на исповиједи. Чуо Раде, насмијао се и опростио, као што би, ваљда, и драги бог учинио.

Момцима је лакше било изићи на крај и са жандармима, лугарима и разним другим подозривцима кад је Раде био међу њима. Из њега је зрачила таква дјечачка простодушност да је одмах, „на лицу мјеста“, попут враџбине, сјенила будне очи чувара реда, па им се, за тренутак, чинило да пред собом имају све са̑мо божје цвијеће у прољеће, а не згољне препредењаке и мацане, који само ждракају шта би се дало придићи и што није за небо чврсто приковано.

И баш међу таквима нашао је мој дјед свога камарата, Дану Десницу.

Како је до тога дошло, то ни он сам не би знао казати. Базао је за овцама, играо се клиса и „крмаче“, искрадао се увече на прела, а једнога дана нашао се с Даном у плиткој вртачи поред куће и ту су, под кржљавом лирском, један другог обријали крњатком старе косе. Послије тога првог бријања у животу, кад изиђоше на пашњак, изгребани и крвави, одједном осјетише да су они један другом нешто више него познаници и комшије.

— Камарате, куда ћемо сад?

Рекао је то нарогушени, чупави Дане и дјед је истог часа осјетио да је доље у вртачи заувијек оставио своје детињство, а горе нашао камарата с којим ће одсад, нераздвојно, кренути новим путевима, у момаштво.

И тако започе једно од оних чудних пријатељстава између отреситог бојџије и злопоглеђе Дане Деснице, најсиромашнијег момка у селу, и веселог Раде Ћопића, дјевојачке душе, газдинског сина, који је имао чак и два кожуха: козји, за сваки дан, и овчји, „за свеца“.

У свему нераздвојни, почеше се, заједнички, навијати и око исте дјевојке, чувене Драгиње Кече из укривеног засеока Дренове Увале. Та вижљава и тањушна цурица, бистра ока и хитра у покрету, не би га, мајци, никад у Лици стекла загледача и просиоца да надалеко није изишла на глас као „сòк“, нека врста хајдучког повјереника, преко кога су опљачкани сељаци с хајдуцима хватали везу и договарали се о уцјени, откупу за покрадену марву.

Ограбе, тако, неком домаћину волове, а он — ко јаднији, ко жалоснији! — запути се већ сљедећег јутра у Дренову Увалу. За ту прилику обуче се „под сиротињску“ еда би се видјело да је потребит човјек, па ће ти право, никог не пропитујући, према невеликој кући под самом шумом. Види већ поиздаље, у ограђеној авлији, на дрвљанику, сједи цуретак, пјевуцка и све се чини да је забављена плетивом у крплу, а у ствари свитка погледом лијево-десно, ништа јој измаћи не може.

— Видидер кује, нада се госту, а овамо, тобож, плете цура, враг јој оплео штрик око врата! — гунђа придошлица и још с друма заслађено прозуји:

— Добро ти јутро, лијепа моја цурице. Види је, види, вриједне материне јединице.

— Добројтро, стриче! — скаче цура као да је изненађена, а сељак повлачи очима по дворишту и у себи мрмља:

— Какав сам ти ја стриц, загрмило у те! Види је како се упреподобила ко шокачка Госпа.

Изнесе цура „стрицу“ и троножац с јастучићем, па шалицу варенике, па ...ту ти је свака част и послужење, а грешник се само врпољи на стоцу и шури се врућом вареником чекајући да чује шта су му лопови скували.

— Па ето, рођени стриче — почиње најзад цура, све гледајући у ону испражњену шалицу као да из ње гата — они су ти поручили да код мене оставиш толико и толико дуката, а волове ћеш одмах наћи сјутрадан, везане тамо гдје ћу ти ја казати.

Све се свршавало брзо и поштено као што је уговорено, а покрадени се враћао кући, снужден и примирен, дивећи се божјој премудрости:

— Ето ти је види, основато-непоткато, ни кука ни струка, али јој драги бог дао памет. Вјере ми, ко је узме, биће срећан ко један по један. Не мора се бојати хајдука, ни за мираз бринути.

Дани Десници је првом пало на ум да свом камарату предложи како би добро било да једном, вала, обиђу и ту гласовиту Кечину цуру, Драгињу. На његово изненађење, дјед је одмах пристао, и једне недјеље ево ти њих двојице уз каменит пут, право дјевојчиној кући.

Цура недјељом није никад обављала свој необични посао („не ваља се свецем!“), па се свом душом предавала свему ономе што сеоској дјевојци доноси и обећава красна света Недјеља, заштитница грешног женског рода. Као и остале њезине другарице, још зором је полијевала и мела двориште, чешљала се скривена у собичку и сјетна погледа вадила испод јастука плаво и црвено цвијеће, „Вида“ и „Виду“, које је синоћ тамо ставила не би ли у сну видјела свога суђеног.

Вид и Вида обично јој никог нису показивали осим замршене гужве од хајдука, жандарма, волова и печалних сељака, а баш те ноћи, уочи доласка дједа и његова камарата, она ће ти уснити кршно момче у свечарском руху, правог младожењу.

— То је, дакле, тај суђени.

Сан се, богами, показа истинит, још како истинит, јер, умјесто једног момчета, ево ти уз пут њих двојице, и то још какве двојице: Раде Ћопић, газдински син, и Дане Десница, познат бојџија и аваница, кога у главу знају сви жандарми, лугари и остали чувари реда.

Као да је у својој кући, Раде одмах проналази и мјесто гдје ће се у дворишту сјести, и најпогоднији начин како ће примирити разлајана зељова и голицаву ријеч да насмије

врцкасту цуру. А Дане се уза њ присошио, онако широк и незграпан, па само звјера, као да је затечен у туђем тору, и не умије ни да сједне, а камоли ријеч да прослови. Тек у повратку, он се домисли да гргутне као да се буди иза сна:

— Е, мајка је убила, нема је шта видјети, а шије кроз ону авлију ко свјетлица.

— Врагометна цура.

— Е, јес ти видио ...— издуши Дане и потом спласну и заћута. Више није налазио ријечи за ово чудно разиграно створење о коме иде и расте прича као о цури хајдуку, барабар с Лазом Шкундром и Луком Лабусом, а кад тамо пред кућу — нема ту ни цуре ни хајдука, него нешто ...нешто ...Подскакује ти за њом срце као шуто јаре, а ти више не знаш јеси ли будан или гледаш у сну, јеси ли при себи или си бенаст, да ли си још човјек од ове земље или те већ нечастиви зауздава и узјахује, па да с тобом удари попријеким путем, тамо гдје пијевци не пјевају.

Још су неколико пута камарати заједно одлазили код Кечине Драгиње, али ни сами нису били начисто с тим који од њих иде да загледа и бегенише цуру за себе а који је онај споредни, тек да се нађе камарату при руци. Судећи по Радиној слободи и комедијању, чинило се да је он само проводаџија, али дјевојачко срце као да се баш њему окретало, док је онај други, Дане, све више тонуо у сјенку, тмуран и замукао, као да му је неко покрао кромпире из пепела.

Све се разријешило напречац и онако како нико није очекивао ни мислио. Опет као у некакву сну, чинило се забезекнутом Дани.

Једног јутра протјерана је цестом према граду повелика група повезаних лопова, хајдука и јатака, окружена јаком стражом. На челу је, лака корака, поносито ишао надалеко чувени Чавлин Далматинац, прави хајдук, с прсима у сребру, и гласно попијевао, нагонећи сузе на очи сваком женском чељадету:

Веселте се, село и сељани,
ево мене гоне сережани . . .

На крају колоне, невезана, запристајала је тањушна Драгиња Кечина плетући у ходу чарапу, јер тако је ред у селу да цура не иде никуда докона, машући шакама.

— Е, волио бих да сам на Чавлинову мјесту нег да је моја бутум Лика и Крбава! — отхукивао је узбуњени Дане Десница, закрећући очи од свога камарата.

Тога истог прољећа одсели се из њихова краја десетак живљих породица у Босну, под планину Грмеч. Оде и Радина фамилија. Заувијек се растадоше камарати.

Наниза се и прође читав осук свакојаких година, прогураше у тутњу и прашини као џелеп говедије утиснут у тијесну цесту поред Уне, коју марвени трговци гоне у неповрат, на кланицу. Нагледа се мој дјед Раде разноврсних чуда, и радости и жалости, стиже и да крсти, и да вјенча, и да укопа, наради се и посуста. Дочека и то што се ни у сну не види: пропаде држава, свемоћна вјечита Аустрија, а сунце ипак

остаде на небу, остадоше посне њиве и сељачке бриге, само се стари Швабин сеоски кнез Гавре преко ноћи премондури у „српског“ кнеза, па се одржа и он.

— Шта ћеш, без рада и лопова нема живота — оте се јадном дједу, па се и он сам насмија на ту своју дрвену мудрост и би му нешто драго што, ево, остадоше и весело срце и лијепа ријеч, па се можеш разговорити у свакој невољи, макар и царства пропадала.

Кад се већ чуда једном отму и провале ограду, онда их ево сваки дан и од сваке руке. И она се морају истутњати и протјерати своје прије нег се смире и легну као и свака поплава и непогода.

Једно од тих чуда представљао је и ненадани долазак дједова камарата из момачких дана, Дане Деснице.

Истом једног јесењег поподнева, пуног сувог вјетра, перја и оштре граје чавки, испили се пред нашом кућом крупна, румена људина, сва зарасла у просиједу косу и нашушурене бакенбарде. Негдје сасвим позади чучала му је на затиљку црвена личка капа. Имао је и лички „дупли“ прслук од плаве чохе, испод кога су се бахато шепурile широке пртене гаће.

Ајме мени, ко је сад ово? — трже се нека од жена, испрепадана свакаквим у бога људима, које је минули рат још увијек избацивао, као замуљене наплавке, на обале и најзабаченијих друмова.

Придошлица само ратоборно дрмну својим широким гаћама и чукну на отворене авлијске вратнице некаквом позамашном тољагом.

— Еxej, домаћини, хоће ли ово бити кућа Раде Ћопића?

— Хоће, хоће! — кликну дјед, обрадован госту, па ко то био да био. За недавног рата човјек је толико њих заувијек испратио, па нек се сад бар неко врати.

— А је л жив мој Радоја, моја весељачина? — опет гракну путник ширећи се на улазу у двориште.

Тек сад се дједове очи нетремице заковаше за придошлицу. Тај глас, однекуда добро познат, али као да долази с другог свијета, проже дједа чудном, неземаљском језом.

— Шта је сад ово, ево, канда, већ и мртви устају, а? ...Па шта, кад је преко ноћи нестало силне царевине и њезине моћи, онда могу, вала, сербез и покојници ходати около, докони су.

Тако у себи закључи мој добри дјед, па ће ти се осоколити да заподјене разговор и с тим — далеко од нас било! — уставшим из мртвих. Разговарао је он чак и са страшним котарским предстојником, господином Говнитером (тако су сељаци изговарали презиме Хофнитер), па је жив и здрав остао.

— Жив је Раде, жив, ево га пред тобом. А ти, који ћеш оно ти бити?

— Е, Раде, Раде, зар се више не сјећаш Драгиње Кечине, хајдук-цуре из дренове Увале? — одврати путник новом загонетком.

Опет уз дједа нови трнци: откуда то шапуће младост, како ли се то прошлост враћа? Није ли живот окренуо натрашке, своме исходишту? Свака су чуда данас могућа, особито у овај шумни дан презреле јесени, кад чавка гласно чвакће о смрти и растанку, а отежао кош, пун кукуруза, смирено најављује да се ваља зеричак одморити, па опет — Јово наново — у сјетву, у вјечито обнављање, чекати она два свијетла перца да се зазелене на мркој ораници.

И окрену дједов живот назад, пусти се трком у прошлост, сустижући двије дурашне дјечачине које грабе уз каменит пут према осамљеној кући, укривеној под шумом. Тамо се врти, смијуцка и весело крекеће онај женски врагодер, Драгиња Кечина.

— Ајме мени, зар натоварих на плећа већ шездегодина! Куку, јадни Раде, шта се ово зби с тобом!

С јауком, сручи се дјед на свога госта. Пограби га чврсто, утопљенички, као да се спасава од читавог свог варљивог живота који га одвуче низ матицу, у тужну и сиву бестрагију.

— Дане, Дане, камарате мој, одакле ми то дође!

Одакле? Из оне скровите вртаче гдје су, заједнички, оставили дјетињство. Оставили, а ево га ни до данас пребољели нијесу.

Заплакаше загрљени камарати, изљубише се, а онда умусани дјед удари у своје спасоносно комедијање и тако поново врати у двориште мудри смијешак зреле јесени. Чак и његове заостале сузе просинуше радосним искрама, а ја се опчињено заблејах у два преображена старца који, ево, и плачу и смију се, а нит су их тукли, нит су им што дали. Хм, једино ако онај чупави широња не носи нешто у својој обилатој торби.

И тако, нешто због торбе, а више из радозналости, ја сам се читавог дана навијао око стараца и прислушкивао њихове разговоре. Понешто нисам разумио, нешто се није чуло, али оно о чем су најгласније причали, па чак и на мене саучеснички намигивали, били су њихови доживљаји из дјетињства. Згранут и пресрећан, гледао сам и слушао двије разракољене старчине како муче моју рођену дјечју муку и бране се и довијају мојим лукавствима и лоповлуцима. Ихај-хај, па зар све око нас није једно велико дјетињство и безбрижни несташлук, једно весело ходање на глави, које само узбиљавају и кваре строге маме, пољари, жандарми, попови и разни други од којих се мораш крити и бјежати а да ни сам не знаш због чега.

Тако је то било по дану, док прљи сунце и јесењи вјетар, а увече, кад старци одоше у дједов собичак, потрпан мраком и тишином, ту потече друга прича невесела тамна понорница чији се жубор само ноћу чује.

— А она, мој Раде, наша Драгиња, удаде се — за кога? — за жандара.

— За жандара? — одјекну из дједа као из празне каце.

— Да, да, за жацмана. Изиђе из затвора па одмах за некаквог тамо фељбабу, Максића. Оде и пропаде. Пропила се међу оним душманима, туговала за нашим свијетом, а онај њезин преко прага јој дао није, тукао је.

— Тукао? — опет јекну дјед.

— Да, да, мој Радоје. Поживи тако коју годиницу, па као тичица — кљуном у траву. Ено је на нашем старом гробљу, бар је мртва међу својима.

— А ти се никад не ожени, а? — оте се дједу послије дужег ћутања.

— Никад! — потмуло одвали гост, као да затрпа посљедњи пролаз куд би могла проћи ријеч и жив човјек.

Већ сјутрадан показало се да је гост из Лике незгодне и плахе нарави, и да је показује баш онда кад се сусретне с каквим човјеком од власти. Из чиста мира истјерао је из нашег дворишта сеоског пољара Дану Терзију, а овај, увријеђено се повлачећи низ путељак у стрњишту, злурадо је завречао као да плаши чавке:

— Ехи, не зову тебе џабе тамо у Лици „Дрмогаћа“. Дрмогаћа, Дрмогаћа!

Откуда је пољар сазнао за тај надимак, нека га сви ђаволи знају, али се он зачас прошири по читавом селу. Примише га чак и наши укућани, наравно, госту иза леђа. Једино је мој дјед, с наглашеним поштовањем, у свакој прилици помињао камарата само по имену:

— Што ово нема Дане из села? Да опет није заметнуо кавгу?

А кавге се за дошљака налазило на коју год страну пошао: у сеоску биртију, у млин, у цркву или у шуму по дрва. За кратко вријеме стигао је да се попсује с кнезом, запео се за попа, дигао тољагу на изненађеног лугара и баш из чиста мира напао пред школом учитеља, и свашта изговорио и њему и „ономе ко га плаћа“.

— Немој, Дане, немој опет на свакога — меко га је смиривао мој дјед бојећи се да не повриједи тајну рану свога побратима. На сву ту причу камарат се рогушио као дурновито парипче, а онда би се одједном разгалио и загрохотао:

— Ама, Радоје, ко те створи тако добра и незлобива, то ми не стаје под капу. Чума ме покупила ако ти горе, код светог Петра, не измолиш какво лијепо мјесташце чак и за ове џандарске вуцаре који држе псе по селу. Сједиће они поваздан у хладовини и чешљати карте.

— Па нек чешљају, шта ти то смета — мирио се дјед и с небеском улогом чувара реда.

Видећи да од мог дједа нема никакве вајде и да од њега никад неће испасти бунтовник, Дрмогаћа се све чешће стаде обраћати мени:

— Гле га, пљунути онај мој некадашњи Раде из момачких дана. Хајде, камарате мој, дижи се да се проходамо по селу.

Није ме требало двапут звати, за скитњу сам био увијек спреман.

Пролуњали смо те јесени уздуж и попријеко кроз читаво наше село. Већ се знало, чим се иза окуке појави широки Дрмогаћа, ево га, иза његових леђа, указујем се и ја као ждребенце иза кобиле.

Тако сам, на велику своју радост, био увијек присутан свједок у свим Дрмогаћиним окршајима са сваким ко је био ма каква власт у селу. Дио његове необичне славе тако је нехотице прелазио и на мене, па сам убрзо постао врло познат међу сеоском дјечурлијом. У основној школи с поносом су ме показивали новајлијама из удаљенијих заселака:

— Видиш, ово је онај мали што иде с Дрмогаћом.

Свој завршни, славни сукоб, због кога се прочуо надалеко у нашем крају, дједов камарат извео је у сеоској биртији, оној преко пута основне школе. Ту се тако дохватио и здрпио са жандармеријском патролом да им је чак и пушке отео и бацио у бунар.

Све по четворица сељака, личких досељеника, вјешали су му се о рамена да га смире, а пресенећена школска дјечурлија опчарано су зијала у измахнуту тољагу и залепршане гаће, па су кроз сва околна села и засеоке проширила причу о жандармском страданију.

Те вечери Дрмогаћа се касно вратио нашој кући. Преспавао сам и његов долазак и рани одлазак, у саму зору. Ујутру, кад сам се пробудио, све је већ било пусто и невесело, ником није било до мојих запиткивања, и ја сам се, због нечег преварен, упутио на оближње лединe, међу докону дјечурлију. Тамо ме дочекаше радознало и с поштовањем, као неког слављеника. Сви су већ знали причу о дрмогаћином мегдану са жандармима и сјај његова подвига треперио је и по мени као од неког скривеног невидљивог сунца.

Дан-два касније ето ти пред нашу кућу жандарма. Водили су истрагу о Дрмогаћи, па се нешто, уз пут, сјетише и мене.

— А гдје вам је оно момче које је Дрмогаћу водало по селу?

Кад ме изведоше пред наредника, он зачуђено подиже обрве, очекивао је, ваљда, много старијег дјечака, а онда се намршти и строго упита:

— Име и презиме?

— Бранко Ћопић.

— Аха? — гракну он као да је чуо богзна какву страхоту. — Година рођења?

То већ нисам знао, није знао ни мој дјед, па им поможе стриц Ниџо уз примједбу:

— Камо среће да се није ни родио.

— Име оца и мајке? — неумољиво је испитивао наредник, спреман да запише.

— Вид и Соја — зачу се глас моје мајке, истањен и пађенички, једва га препознадох.

— Је ли досад кажњаван и осуђиван?

— Ово му је први пут — утаче се стриц Ниџо с лагашним призвуком самилости.

Закуцаше ме тако с десетак питања у наредников „тефтер“, а кад жандарми замакоше низ пут, иза њих остаде свијет сав опустошен и остуденио, крв као леденица. За шта да се прихватиш, чему да се радујеш? Чак и властито име, година рођења, родитељи — све се претворило у бездушне ланце и кваке које те сапињу и вуку некуд у тијесну бездан затвора, пуну таме и безимених страхота.

— Ни дијете ми на миру не оставише — прожвака дјед, старачки потиштен и немоћан, па спорим кораком одбаврља у свој собичак.

Сљедеће ноћи, пуне страшних снова, почех да бунцам и својом вриском узбуних читаву кућу. Одлежао сам два-три дана, блијед и замукао, а једног јутра пробуди ме гласан шум споља и ја истог тренутка скочих из кревета здрав, лаган и радостан. Весео јесењи вјетар ковитлао је по ваздуху лишће, сламу и перје, хујао кроз усталасано грање воћака и звао да се пођe некуд, надуване кошуље и залепршаних гаћа — ихај-хај!

Сав засјењен и заглухнут, опијен млаким јутром, пустих се низ вјетар, добри свемоћни вјетар који је бестрага одувао све жандаре и њихове пријетње. Пут ме нанесе крај појате и ја, и несвијесно, скренух са стазе и вирнух кроз одшкринута врата. Тамо се још познавало уваљано мјесто у слами, Дрмогаћина лога.

— Ехеј, стриче Дрмогаћа, хајдемо некуд, ево твоје људине!

Пловио сам низ вјетар, лак и слободан, а за мном једрио мој велики пријатељ и побратим. Пратио ме је у корак, у стопу, и није требало да се озбирем, он је вјерно јездио за мојим петама.

СЛИЈЕПИ КОЊ

Газдинске куће у нашем крају биле су чувене по својим њивама, по шуми и стоци. Знале су се газдинске оранице, гајеви, коњи и волови. Свак је умио набројати шта једна угледна кућа има и шта се у селу рачуна њезино.

Мање се знало о другом, невидљивом дијелу нечијег богатства. Био је то посјед у дукатима, новац у банци и помоћ од рођака из Америке. О томе се само нагађало с разумљивим преувеличавањем, зависно од маште и памети приповједача.

И још је нешто било по чему су се поједине газдинске куће знале и памтиле, један додатак уз богатство без кога се, канда, ипак није могло. То је читавој кући давало изузетан печат, као што усамљено дрво или сив каменит хрбат остају трајна биљега по којој ћемо запамтити какав бријег или голу брдску косу.

Било је, на примјер, кућа које су у породици имале неког будалаша знаног сваком дјетету у селу, па је, временом, тај безазлени бенаш постајао познатији и од саме своје куће и читавог њеног богатства. Свак се утркивао да га викне, поздрави или почасти. У нечију добростојећу кућу, опет, долутао би однекуд из свијета, обично из Лике, какав далеки рођак, самац, без фамилије, па би се прибио уз огњиште, ријешен да ту проборави до суђена часа. Један газда испод шуме, срећник, имао је, још од првог рата, неког даљњег ујака, или ће бити тетак, који је имао приличну пензијицу као бивши аустроугарски фелдвебел. Од тога се читава кућа солила и дуванила, а Бедо пензионер добијао је сваког јутра чашу ракије и читав дан проводио у блаженом беуту, и не знајући у којој царевини живи ни чији крушац једе. Да би га дуже подржали у животу, Беду су, попут пања, пажљиво чистили перушком бојећи се да се, једном, од старости не распе у прах.

И наша кућа увијек је имала понеку знаменитост. Тек би једне нестало, а већ преко ноћи би је замијенила нека друга. Најстарија коју памтим из дјетињства био је један слијепи стари коњ.

Посљедње године првог свјетског рата отјеран је у војну комору наш дорат, један од најстаријих коња у читавом крају. То је већ био јасан знак да је држава пала на најниже гране.

— Е, мој дорате, док је спало на то да ти кола извлачиш из блата, не ваља нам работа — уздисао је дјед Раде, опраштајући се од коња сузних очију као да испраћа на фронт неког од својих укућана.

Већ под саму зиму, једног сувог дана пуног оштре голомразице, појави се дорат у нашем дворишту. Довео га коморџија без руке, неки сељак с околних брда, који је, такође, имао коњско име — Зекан.

— Свакојако се напатисмо уз пут, и гладни и жедни — причао је дугачки Зекан као да се ради о двојици људи. — Не да нико под кров, боје се да нијесмо какви лопови. Ја понекад од муке и запјевам, а дорат ћути, није ти он од тога посла.

На крају Зекан призна још нешто што је читаву кућу ожалостило: дорат је у рату ослијепио. Кад се то десило, коњоводац није умио да каже. То су други прије њега примијетили и скренули му пажњу.

Па шта ћемо сад? — оте се неком од укућана.

Дјед је тужно зурио у испошћена коња и најзад невесело закључи:

— Нека га, ово је његова кућа.

Тих недјеља и мјесеци пролазила је друмом крај наше куће читава варица разноразног свијета. Плутали су незнано куд наплавци и крхотине разбијеног ратног брода Аустрије. Свак је тражио мирно мјесто да се скраси под благотворним сунцем, које је још једино остало неизмијењено и свачије.

Није га било који је прошао за дана, пред старчевим очима, а да га дјед није испратио погледом све до окуке, гдје би незнанац уронио у сјенку згуснуте зове. Куд оде, грешник, и хоће ли тај, напокон, пронаћи миран конак и каквог, свог, бенастог Раду Ћопића, који ће га примити под своје?

И увијек би, том приликом, погледао свог старог коња, мученика, кога му је сама судбина послала да се преко њега колико-толико искупи и одужи за све муке и невоље које је рат сручио на овај кукавни свијет. Свак је за то крив, па и стари Раде, сваком припада његов дио испаштања, и то своје ваља стоички подносити и дурати.

— Ама, људи, шта ће нам стара кљусина, ко ће то џабе хранити? — бунио се мој стриц Ниџо, а дјед га је само сажаљиво гледао као недорасло и неразумно створење, и питао:

— Како џабе? А ко поби и осакати толики божји свијет? Ваља за то плаћати.

— Ма ко плаћати? Зар сам ја за то крив, а?

— И ти и ја, мој синко. Рат је срамота и греота за сваког живог божјег створа. Изједали смо се и клали као бијесни пси.

— Па јесте, било је и тога — признавао је стриц и тонуо у невесело ћутање.

Да и њему нађе неки посао и право мјесто у кући, дјед је сваке недјеље, кад је наш дан за мељаву, опремао свог дората и товарио га врећама са житом. Лагано, ногу за ногу, пребирали су уским путељком преко њива у правцу малог поредовничког млина на потоку. Одмицали су кротко и смирено, као на свечаност са које се, можда, ни вратити неће.

— Одоше старци — гунђао је за њима мој стриц лаком сјенком туге и праштања за сву њихову сувишност на овоме суровом свијету.

Кад сљедеће јесени, као и обично, самарџија Петрак стиже на нашу славу, Михољдан, он и дјед просто се помамише око слијепог коња. Више су се бавили њиме него, боже нас прости, самим светим Киријаком Михаилом. Да чудо буде још веће, дозваше с брда и онога коморџију Зекана, доратовог спасиоца, па њих тројица, увече, оставише славску софру и остале госте и преселише се у шталу, код коња. Тамо су, пијући, наизмјенице пјевали, плакали и љубили дората, све док тако и не поспаше у сијену под јаслама. Неки се наши гости због тога, накнадно, чак и увриједише.

Толики кумови, пријатељи и достови, а стари Раде отишао да с парипом славу слави и чаше испија. Пречи је њему дорат него ми сви.

Мало-помало, па наш слијепи коњ постаде познат чак и у широј околини, даље од села. Видећи гомилу дјечурлије, на пашњаку поред потока, како се уче јахати на мирном крупном коњу, пролазник се одмах досјећао да ће то бити онај слијепи Ћопића коњ кога су, прича се, доводили чак и на славу, међу госте.

— Не да га стари Раде, а давно би њему Цигани смрсили конце — чуло се, уз пут, од људи, па би се истом неко пожалио:

— Ето, а мене рођена дјеца хоће да проћерају из куће, тако ти је то.

У љето, једне чисте ивањданске вечери, нашег коња нестаде с оближњег пашњака подно саме наше куће. У почетку се нико нарочито не забрину због тога, наћи ће се негдје у комшилуку, ваљда су га дјечурлија у игри одвела.

Кад већ и поноћ мину, а од дората ни трага, дјед се поче врпољити у свом кревету и зором устаде да га сам тражи. Освитало је неко горопадно и љуто јутро с тешком росом, па старац крену бос да не би расквасио опанке опутњаше. Претражио је тако све завучене окуке, тукове и гушћаке око потока, испод гајева и подно велике шуме Лисине, али од коња ни трага. Вратио се тек пред ручак, ломан и увео, а већ истог дана паде у постељу и поче да кашље.

— Ето ти сад твога дората — гунђао је стриц Ниџо трудећи се да је што мање старцу пред очима.

— Богами, ништа друго него га овај твој лопов продао Циганима, неки дан су овуда пролазили — досјећао се дједов рођак Сава, сједећи уз старчев јастук. — Знам ја Ницу.

Зађе тако дјед и у зиму, а из кревета се не диже. Најчешће нема с ким ни да разговара, па мене привлачи уза се. Док напољу пурњави мећава, а ја пишем своје задатке, старац ћути устурен на јастуке, па ти се истом изненада огласи окрећући лице прозору:

— Баја, чује ли се то рзање?

Сад се и ја пренем и ослушкујем. Негдје у близини гребе по крову гола грана, чују се и врапци, а у низији, долином рјечице Јапре, путује разливен уједначен хук најављујући још јачу мећаву.

— Чујеш ли, душо?

— Чујем — шапућем ја замишљајући некакво огромно чудовиште без лица како плови низ долину у тамном огртачу од облака и туге.

— Ех, грехоте! — истом се отме дједу и он окреће лице зиду, а ја остајем још више сам, препуштен мећави, која неуморно засипа све под собом.

Тако, те исте зиме, дјед се неопазице и угасио. Био сам тога дана у школи, а кад сам се вратио, затекао сам изгажено двориште пуно људи и разбацана тријешћа. Дјед је, издужен и свечан, лежао насред велике собе и као да је у тишини, под жутом свијећом, још увијек нешто напето ослушкивао. Само сам ја једини знао шта он то чека и што би га могло пробудити.

У јабучару, у хладовитој сјеници жандармеријске станице, сједи уврх стола бркати командир Мунижаба, родом из Лике, а с обје стране уоквирују га његови потчињени. Здесна је шкорави каплар Јово, а слијева помоћни жандарм, Ђурајица Рашула.

Пред њима је ракија, бокал с водом и отворена школска свеска. Сва тројица забринуто буље у тај чисти квадрат хартије као да ће отуд сваког трена искочити враг зна какав преступник, можда чак и сам комуниста, далеко му лијепа кућа.

Посао који треба обавити није ни лак ни обичан: ваља им спјевати пјесму. Пјесма и жандари, хех!

Већ одавна је обичај у овим крајевима око личко-босанске границе да сваког лопова пазарним даном јавно протјерају кроз варош. Том приликом „дотични“ има, гласно и јасно, да објављује народу зашто га гоне у затвор, а жандарми се већ побрину за то да „објава“ буде што шаљивије састављена. Тако се дуже памти и препричава, а већ ако је срочена и у стиховима, онда скаче нумера и лопову, а још више жацманима који су брата укебали.

У томе послу жандармеријске станице међусобно се такмиче. Јављају се жандарми пјесници, а није ријеткост да се за испомоћ узме и нека намишљалица из села, која се истакла у опјевању разних сеоских догодовштина.

По селима, као општенародна својина, круже пословично мудри одломци тих пјесама:

Ево меса, ко ће без кантара,
платиће му суза код касара . . .
Мјесец сјао кад сам коње крао,
а Даница кад сам откајаво.

Истина, и лопови се користе пјесмом, па у њу преточе своје горко искуство:

Док сам крао и господи даво,
нисам, јадан, у тамници спаво.

Тако се двије, вјечито зарађене, странке бију пјесмом, па чија испадне горња.

Пред командиром Мунижабом налази се врло необичан случај: лопов Петар Дошен украо је читаву дјевојачку спрему. Сад га ваља, обученог у невјестинско рухо, протјерати кроз пијацу, а за ту изванредну прилику требаће, богме, и нарочита пјесма. Замисли, необријан лопов, дугоња и бркоња, обучен као сеоска млада, маршира испред двојице наоружаних „дјевера“. Хе-хе, у жандара бјеше мудра глава, ухватише Чаругу гдје спава.

Мунижаба уврће брк и мученички пуше:

— Дедер, Ђурајица, окини већ једном, теби та работа иде од руке.

Помоћни жандарм укрсти очи, лијевим нанишани у десни дирек сјенице а десним у лијеви, и занесено поче:

Чуј, народе, дуну вјетар,
долијао лопов Петар!

На тај оптимистички поклич, праву народну будницу, командир весело зарза, па се опет, за трен ока, смрачи и занијека главом.

— Јок, јок, не иде. Предсједник краљевске владе такођер се зове Петар, па би овај незаглављени народ свашта могао помислити. Да и не помињем његово величанство, које исто тако ...

Мунижаба брише вјерноподанички хладан зној и хукће:

— Вала, да ми је знати ко то дозвољава да се свакој рђи у селу даје краљевско име. Сваки други је или Петар или Лазар, а већ се и Александри добрано запатили.

Каплар Јово, уштогљен и прав, мрмољи и миче уснама као зец у детелини.

— Ве-ве-ве-ве ...ке-ке ...Куја вуку помокрила руку ...Ето ти, испаде нешто.

— Ама шта испаде, бог те видио? — устури се командир. — Шта имају вук и куја с Петром Дошеном и с његовом кравом?

— Видим и ја да немају — покајнички признаје каплар. — Излети ми тек онако. То сам чуо још кад сам био дијете.

— Хм, дијете ...Није ово дјетињарија, него службена работа.

Ђурајица зрики као креја из орахове крошње па истом подскочи.

— Чуј, па да зовемо из подрума мог имењака Ђуру. Тај ти је доктор за сваку пјесму.

— Дај га, кад већ не иде друкчије — предаје се командир одмахујући објема рукама.

Ђуро Пајић, сеоско наклапало из Хашана, већ трећи дан лежи у подруму станице. Осумњичен је да је у предизборној гужви спјевао пјесму против владине партије. Та злосрећна пјесма кружи по читавом срезу као један од главних летака опозиције. Ђуро се брани да је неписмен, то му је главни адут. А фактично, и јест неписмен, пас један, али опет гадно уједа, онако усмено.

Ђуру не налазе у подруму. Откључала га жандармеријска куварица да јој закоље кокош. Ево га најзад у сјеницу с крвавим сикирчетом у рукама.

— Које добро, господине водниче?

Мунижаба испод ока погледа оно сикирче и отпухну:

— Зло и горе, мој Ђурашине. Ваља нам спјевати пјесму за онога твог побратима, Перу Дошена, а никако не иде. Дедер ти, братац, потруди се, па да ти прогледамо кроз прсте за онај летак.

— Господине водниче, па ви знате да сам ја неписмен — извлачи се Буро.

— Де, де, немој ти ту сад ...Ђурајица, уточиде му једну.

Ђуро, као и сваки пјесник, испија до дна, стреса се, онда се широко осмјехује и гледа по читавој дружини блажено, као да је међу анђелима.

— Само ти вези, а ми ћемо записивати — нутка га командир.

Ђуро ваљано уздахне, прижмири и отпочне:

Ево Пере, ево и жандара,
ево правде међу два ханџара . . .

Командир поче записивати, затим спусти перо и у неприлици убрзано затрепта. Пјесник је настављао даље, надахнуто, ништа не примјећујући:

Тешко стоци кад је гоне вуци,
сиротиње у жандарској руци.

— Стој! Стој у име закона! — развика се Мунижаба. — Каква је то пјесма, а? Мислиш ти да се овдје саставља антидржавни летак, је ли?

Пјесник се пробуди и збуњено се осмијехну.

— Ама, понијело ме, ђаволи га дерали. Знаш, нема ти ништа слађе нег овако ...

— Опорочавати власт, а? — исцери се командир. — Знам ја тебе, тицо. Овдје си позван да нафарбаш ону лопужу, Дошена, а ти тако, на државу циљаш.

— Добро, добро, омакло ми се. Ево, сад ћемо ми то — забрза Ђуро, испи нову чашу, подними се на руку и сјетно развуче:

Ево мене у сукње обукли,
чакшире ми порезници свукли,
дабогда их громови потукли.

— Стој! Стој! Ено га опет!

— Шта, зар ни сад не ваља? — зачуди се пјесник. — А баш сам лијепо срочио оно за чакшире.

— Срочио си ти црног ђавола! — развика се командир. — Зар су теби порезници ...Ама, то су државни службеници, куго кокошија.

Ђуро се замишљено загледа у оно сикирче пред собом.

— Ама људи, како ћу ја срочити пјесму по вашој вољи кад је тај грешни Петар Дошен овамо с моје стране, сирома као и ја, а ви и ти тамо порезници ...ви сте нешто сасвим . . .

— Она друга страна, а? — прожвака Јово мрдајући носом.

— Шта му ја знам, али тек што се замислим, а срце ми се некако навије па — хајд, хајд! — само погоди куд не треба.

— Чујете ли ви ово? — строго се поиспрси Мунижаба. — И још он мени петља и лаже да није наверсао ону спрдачину против краљевске владе. Он и нико други. Сад сам ја њему намирисао његову антидржавну душу. Дедер, Ђурајица, у подрум с њим, па нек тамо смишља што му драго, а ми ћемо се овдје потпрегнути да истјерамо ово наше. Свак своју пјесму, драги мој, нема нам друге, давно сам ја то вама говорио.

Пјесник прихвати оно куваричино сикирче и крену према затвору, добродушно гунђајући:

— Шта им сад ја ту могу. Свак своју пјесму, безбели. Хе-хе, а оно за чакшире баш ми добро испаде. Ејвала ти, Ђуро, живила ти кубура.

ДАНИ ЦРВЕНОГ СЉЕЗА

ДЈЕЧАК С ТАВАНА

Пролазе године, кажу (никако да се уживим у ту непријатну причу!), сипи топло мливо дана и ноћи испод досадног вјечитог жрвња, а у мени никако да ишчили и остари сјећање на један сјеновит богат таван пун тишине, препун изненађења, крцат смиреним тајнама. Никад га до краја нисам истражио (можда је и боље тако!), откотрљао сам се у свијет као презрео орах-коштуњавац (онај коме се ријетко обрадује икоји налазач), а и данас преда мном, кад се најмање надам, залепрша понешто из остављене ризнице утишана поткровља. Шта ли сам то тамо нашао, шта ли заборавио, а шта ли запамтио? И зашто ме све то прати чак и за обасјана августовског дана, кад све сјенке спавају отежале од вруће безбриге?

Негдје иза мене у овоме свијету је село Хашани, кућа мог ујака и моје године између седме и дванаесте, дани дјетињства, старији и мудрији од Колумба, Тесле и барутних изумитеља, дани кад смо били врло смјели и безгранично богати.

Једне од тих година, на први поглед случајно, ја и мој рођак открили смо таван ујакове куће. Није то баш било лако и једноставно, као ни свако друго откриће. Ваљало је ту намјестити стубе под четвртаст отвор на таваници, с десет напабирчених кључића отварати зарђао катанац на капку, надићи тежак поклопац и, коначно, увући се у прастари мрак, сјенке и бог те пита какве разбојничке и вукодлачке засједе. (Батине и вику старијих ту и не рачунамо, као ни сваки истраживач!)

На тавану је, у одломцима и крњацима, похрањена историја сваке куће и свих њених станара, године и десеци година набацани једно преко другог, све под прахом коначног мира и покоја. Једно уз друго ту трпељиво ћуте згореле сељачке јесени, заморне вечери уз разбој, утихле успаванке над колијевкама, мудре тишине књигочатаца и ратови помрли над празним лименим порцијама.

Замислите онда шта смо нашли рођак и ја кад су моји, из ујакове породице, били и лички хајдуци, и босански колонисти, амерички рудари, рештанци у Лијепој Глави, надгледници на градњи пруге за Вишеград, војаци Јелачић-регименте, зеленокадераши, трговци, пјесници, претплатници на „Зембиљ“ и поклоници Чика Љубе Ненадовића!

Не, нисам одмах навалио на књиге, био сам за то исувише млад. Кад је утихнуо први тутањ наших врапчјих срца и ми осјетили да још може да се дише и корача, најприје остадосмо распети између свјетлуцава разбојишта старих справа и алатки и топлог птичјег гргутања негдје под млаким кровом од сива „етернита“.

— Голубови! — шану рођак и опет у нама оживје поплашени лепет невидљивих крила. Ко се то више препао: ми од голубова или пернати гугутани од нас, триста и више година старих истраживача, хајдука, копача блага и шта ти све нисмо били.

Лов нам није пошао за руком. Немилосрдно опрезне, птице су панично сунуле у будну окату пустош љетњег неба, која нас је грубо одгурнула с малог таванског прозора. Залутасмо у шуму офарбана дрвета, гвожђа, месинга, стакла и хартије. Ту, иза сваке справе и суда, канда се крио још неки дјечак, наш вршњак. Он вјероватно умије да прави пуцаљке од зове, носи капу чудна облика, говори „амерички“ и џепови су му пуни ...ко би знао чега.

Чујем суздржано кликтање рођака, а сав сам, у ствари, обузет узбуђеним шапатом с непознатим дјечаком, који је некад окретао ручицу ове исте машине: „Бије ли тебе мама? А знаш ли начинити гвожђа за креје? Шта, мислиш ти да се ја тебе бојим? Шипак теби, момче!“

Ношени зеленом поплавом љета, ми смо једрили низ потоке, шуме и сјенокосе, остављајући наш таван потопљен у сјенке и тишину, али с првим јесењим кишама, ево нас, истраживача, да поновимо пређене путеве наших старих. Тако смо, из јесени у јесен, уз куцкање кише по етерниту, лагано расли и продирали напријед. Са поломљених алатки прелазили смо на ратне дописнице и обична писма, откривали ријетку љубавну пошту и забезекнути стајали пред неким новим и нама непознатим, луцкастим и дјетињастим, нашим очевима, теткама, ујацима.

Касније, око ферија, враћајући се из гимназије у село, открио сам на тавану пуне сандуке „Српског књижевног гласника“ и тако се узбудљиви свијет литературе неосјетно сплео с чудним богатим свијетом поткровља, који сам ја годинама откривао. Опчињен над отвореном свеском, заборављао сам голубове, а они су заборављали мене гргућући на прозорској дасци.

Шта ли је у то доба радио онај мој паметни рођак који је на вријеме клиснуо с тавана?

Шта је радио! Сатима забављен у поткровљу, носа забодена у књиге и старудије, ја сам излазио напоље заблијештен даном и животом, упадао сам као у туђину, и касно, врло касно, запазио сам како се око ујакове куће мотају чупоглави опаљени дјевојчурци. Будала ја!

Четрдесет друге, љети, истог дана кад су партизани ослободили Босанску Крупу, непријатељски бомбардер преполовио је ујакову кућу. Пола сата послије бомбардовања стајао сам у дворишту и замукло зурио у остатке свога тавана. Раскривен, сурово изложен сунцу и свачијем погледу, он је још увијек мамио моје срце, звао ме у неки још неистражен кутак, сад немило огољен свјетлошћу, обећавао... Обећавао, растргнут експлозијом, смртно рањен, на умору ...

Шта је ово, зар се још увијек нисам коначно разбудио? На овоме свијету, изгледа, нема у исто вријеме мјеста и за бомбардере и за опчињене дјечаке, који роне испод сјенки и нешто траже кроз тишине опепељене тугом несмирених предака.

А онај мој трезвени, паметни рођак?

Ено га, опет се чује. С голе чуке повише села, он упорно решета митраљезом у сусрет авиону који поново наилази. Види ти њега!

ПОСЉЕДЊИ КАЛАЈЏИЈА

Стари калајџија Мулић, живахан спечен Циганин, обилазио је преко педесет година наша села и калајисао бакарно суђе. Већ је познавао сваки бакарни котлић и тепсију у читавом крају, па кад би узео у руке такав један суд, излизан или чак и прошупљен од употребе, он би само саучеснички уздахнуо:

— Остарило се, осиромашило, шта ћеш, де.

Бакар је за њега био живот, онај прави, пуновриједан, сличан злату као и сваки бакар, а калај, његов пратилац, био је само неопходна глазура на томе исувише скупом и вриједном материјалу који ваља чувати.

Из године у годину, добро је то мајстор пратио, бакра и бакарног посуђа било је све мање. Све се трошило, тањило и нестајало. Понекад је ваљало обити пола села док се не наиђе на један ваљан суд од бакра.

— Пропада свијет, брзо ће крај свему.

Маштајући уз пут о смрти и о другом животу, калајџија је закључивао да је и сâмо небо по свој прилици начињено од чистог бакра. Од чега би другог, вреднијег, и било. Љутио се само на немарног небеског колегу калајџију што је по тако лијепој бакарној куполи ударио неки плав калај, па сад пресвета божја черга неодољиво подсјећа на одвратно фабричко плаво посуђе, врхунац сваке преваре.

— Та не би људи џабе псовали небо калајисано да ту нешто нема. Од бакра је, наравно.

Кад је оно, у првом свјетском рату, исцрпљена Аустрија заређала да по селима купи бакарне тепсије, сахане и бакраче не би ли с њима добила битку, за калајџију Мулића то је био први знак да је смак свијета на прагу.

— А, док је оно окренуло да овако божје благо набија у топове, више нема живота, нема државе.

А кад се вјечита Аустрија ускоро срондачила као поткопана кула, калајџија је само значајно дигао прст:

— Јесам ли ја рекао, а — оде!

Пролазећи нашим крајем, Мулић је најчешће свраћао код мог кума Рожљике, једног бркатог делије страшна погледа и крупне гласине. Тај мој кумашин вјероватно је био посљедњи изданак илирског ратничког племена, тако сам бар ја давно закључио у својој одликашкој гимназијској глави, смећући с ума да ни моји плави словенски преци нису били ништа мањи разбојници.

Већ први сусрет између прегорјелог усуканог Циганина потукача и снажне чупаве сељачине почео би с подругљивим примједбама.

— Ехе, зар још нијеси заглавио у бихаћкој „Кули“? — грокнуо би кум Рожљика. — Докле се ти мислиш скитати и гледати како ћеш нешто здипити?

— Де, ти, де, широња! — весело је кријештао Циго. — Гледаш само како ћеш што довући у ту твоју логу, па мислиш да је свак таки. Их, дабогда се распуко!

— Па дедер, какве си се среће домогао у тој твој ој скитњи? — бобоњи кум брко. — Дај, пофали се.

— А какве си ти, чучећи у тој твојој рупи? Ја сам бар видио свијета: Приједор, Сану, Нови, Отоку, Бужим, а ти — гледаш мачки под реп.

— Е, мој рођо, гдје није мачке, није ни куће — мудрује страшни кум и води Мулића у авлију. Тамо се износи свакојака бакарна стареж и, док то калајџија стручно прегледа, Рожљика га пропитује гдје је све досад био, шта је видио, шта има ново и тако даље. Прилично му и вјерује, ипак је мајстор, макар и калајџија, свијета је видио, а јадни сељак — никуд иза говеђег репа.

Остане тако калајџија код њега и два-три дана, више и него му треба, наразговарају се и насвађају, а кад већ Мулић крене својим путем, Рожљика га и на поласку пецне:

— Ајд, ајд, пожури само, да ти не измакне срећа. Ено је, управ замаче даље иза оне окуке.

— А ти притвори вратнице да ти не утече из авлије — дочекује Циго. — Баш јој је код тебе лијепо и потаман, не би, вели, никуд кренула од тебе, да јој дадеш царевину.

Растану се. Онај који остане, жали онога који је отишао, а овај, опет, жали њега, па ипак: сељаку се, бар за један свијетли тренутак, учини да би једном некуд вриједело отићи кад је већ ту пут и шупље испод неба, а Циго, опет, зажали што нема свога крова, кад ћеш поново, кадли-тадли, упасти у вјетар и мећаву.

Кад мину и други свјетски рат и Мулић некако изнесе читаву главу, он се одједном нађе у некаквом туђем и непознатом свијету. Калаја набавити ни за лијек, бакарно посуђе нигдје се више, канда, и не прави, бар он видио није, а и оно нешто што га је још од старине остало, боље и да се не говори о њему. Нашло се тек да те подсјети на то да се некад живјело, кућило и калајисало.

Пипајући тамо-амо куд би, шта би, бивши калајџија се коначно задржа код предузећа „Отпад“ да скупља старо гвожђе.

Скрпио је нека ерава колица која су у вожњи увијек заносила удесно, али је зато имао кључусе које је вукло улијево, и тако је, једно с другим, опет све ишло како треба. Коњче му је, крајем рата, поклонила нека партизанска интендантура. Шта да се каже, није му било нарочите мане: имало је све четири ноге и ребра као мотор на ваздушно хлађење, тек је било очевидно да га је та његова видно изражена мршавост спасила на Зеленгори од наших тифусара. По нечијем наговору, коњу је дао име „Ураган“. Нема шта, непознати кум имао је маште.

Кренуо, тако, Мулић с Ураганом кроз наша села, у откуп. Језди кључусе, све се од пусте силе завађује, а газда се натуштио, ваљда се уз пут сјећа златних бакарних времена. Кад стигну до неке куће, онда ће Мулић, да сачува калајџијску част, најприје упитати:

— Да немате каквог старог бакарног суђа?

Откуд бакар, зна то и сам „отпадовац“ да га нема, па пита даље за гвожђе и остало. Доносе онда сељаци њемачке шљемове, лим од слупаних авиона, митраљеска постоља, топовске чауре и остало „што је бог дао“ и чиме нас је четири ратне године даривао њемачки „Вермахт“. Циго, као и сваки трговац, манише робу, тврди да то није за њ, док је не добије за динар-два, па гура даље с Ураганом.

Крстарио калајџија најприје кроз она села ближе вароши, па чим напуни кола, он се врати у „Отпад“, преда робу и опет у село. Познат је сељацима одраније као калајџија, па се брзо навикоше и на његово ново занимање и прозваше га кратко и јасно: Отпадник.

— Ej, дјецо, ево иде Отпадник. Јесте ли нашли нешто горе око бункера?

Отпадник! Кад је први пут чуо за то своје ново име, Мулић се поклопи као под пљуском. Па и шта је друго него отпадник кад се одрекао свога лијепог калајџијског заната. Оставити онако племенит посао и дати се у потрагу за свакојаким отпацима и старудијама, за безобличним неупотребљивим смећем. Шта би му на то казали његови стари, честите, поштене калајџије.

— Их, Отпадник Мулић.

Једино се усудио да се пожали свом коњу, Урагану, тај му се, ваљда, неће подругнути.

— Видиш ли ти, мој драги, каква времена дођоше: читавог вијека био сам калајџија, а сад, под старост, отпадник. А ти? Да је негдашње среће, ти би се звао Дорат, Путаљ или тако некако, а не Ураган. Ураган — као да си нека цркнута дртина!

Мулић је нарочито зазирао да се са својим новим занимањем и опремом појави пред својим старим пријатељем, мојим подругљивим кумом Рожљиком. Како ли ће га тек тај данас дочекати!

Ипак, хоћеш-нећеш, морало се једном и крај Рожљике наићи, кад његова кућа чучи у бусији крај самога пута.

И ево га, једног дана, колица с Ураганом и Мулићем докотрљаше се и пред кућу страшног брке.

— Охо, кога то видимо, ко нам то долази! — разгалами се кум Рожљика. — Отпадник Мулић, а? Промијенио си занимацију, је ли?

— Промијенио, шта ћеш, таква су времена — скрушено признаје калајџија, видећи већ да његов нови надимак иде пред њим, отвара му пут и казује о њему више него читава прича.

Пред Рожљикином кућом је некакав неуобичајен неред. Каца изваљена испод надстрешнице, неки алат на гомили, троја кола у авлији.

— Шта је, куме, да нећеш нашим циганским путем, у чергарење?

— Па тако нешто, Отпадниче — селим.

Мулић у невјерици бечи очи.

— Селиш?! Зар ти да оставиш ову своју рупу и да некуд кренеш, а? Е, нек сам то чуо ...

— Селим, селим! — помало горко бобоњи страшни кум. — Идем у Банат, за бољим љебом. Шта ћеш, дођоше таква времена.

— Е, нек сам то чуо — наставља калајџија своју малопређашњу мисао — није ми сад жао што сам остао без свога крува и заната. Нек је и тебе нешто кренуло из те твоје јазавчије јаме, баш си ми се био на главу попео.

— Рђо калајџијска, није ти доста твоје потребе него још имаш кад и мојој незгоди да се ругаш — чуди се Рожљика и завирује у колица. — Дедер, шта то возиш?

— Откупљујем ратни материјал — учено каже Циго само да би избјегао да помене старо гвожђе.

— Аха, добро што ми то помену! — гракну Рожљика. — Имам ја управ нешто за тебе, само да добро платиш.

Рожљика донесе из амбара велику гранату од хаубице и поднесе је свом пријатељу под нос.

— Јеси ли је видио, а, колик добро прасе.

Мулић кисело гледа робу, па проциједи:

— Тхе, није богзна чему, али теби, као другу, пет банки.

Рожљика се избечи као да је срео медвједа.

— Шта кажеш! Ово без хиљадарке не иде из мојих руку.

— Та није то бакар, бог те видио! — зину Мулић. Обична гвожђекања, а ти — хиљадарка. Не би га трпали у топове да то чему вриједи.

— А сјећаш ли се онога првога рата, несрећо калајџијска? Зар онда не покупише сав бакар за топове? — подсјећа га сељак.

— Ех, и то ми је био неки рат, без авијације, без тенка — манише га Циго као да куди ону робу пред собом. — Зато је Аустрија и пропала што је почела да харчи скупе ствари.

— Па и Нијемац је пропао! — гракће Рожљика. — Него, дедер ти, ово нам је посљедња трговина, учини роду глас, поштено плати.

Калајџија прими гранату у руке, одвагну колико је тешка и преко срца рече:

— Седам банки, више не вриједи.

Рожљика брже-боље граби гранату из његових руку, као да би купац могао побјећи с њом, и урла:

— Рђо над рђама, овдје има најмање двадесет кила чисте ваге, а ти — седам банки!

— Петнаест кила, нема више — трезвено, апотекарски каже Мулић и опет узима гранату да је још једном измјери. — Па да, петнаест, уврх главе осам банки.

— Ех, што ти је Циганин! — кивно се закида Рожљика. — Та овака је граната, болан, разнијела читаву моју појату, није ни сламке остало. Ej, појата је то, није твоја циганска черга!

— Боже мој, што ти је сељак — отеже калајџија мирно, сањалачки, као да чита из књиге. — За једну своју шугаву гранату он би рад био, вјере ми, да му ја читаву појату начиним.

Окреће се затим Рожљики, гледа га право у очи и каже му пријекорно и поучно као неком драгом а недораслом:

— Ето те, болан, у свијет си кренуо, али све ти је бан-бадава, опет си остао сељачина.

— Сељачина! Ама, зар ти мислиш да сам ја баш спао на то да се прехрањујем продајући топовску ђулад штокаквим тамо скитницама и бескућницима! — заурла Рожљика тако рањено као да се заувијек опрашта с кућом и земљом хранитељком. На, ево ти је џаб-џабе, носи је, наједи се!

Силовитом кретњом Рожљика просто угура гранату у Мулићеве руке као да пуни саму хаубицу, а затим пљесну длан о длан као да их чисти од прљавштине.

— Ето ти, готово!

Присилно наоружан тешком гранатом, калајџија одједном осети да ово између њега и Рожљике више није шала, први пут није шала, и да се нешто коначно сломило или међу њима двојицом или можда у читавом овоме шашавом свијету, по коме, ево, пођоше отпадници, Урагани и сељаци селице. Ријешен зато да у овоме преломном тренутку и он бар нешто жртвује за свој златни калајџијски занат који бесповратно нестаје, он презриво пљуцну на гранату и диже је поврх своје главе.

— А зар ти мислиш, куме Рожљика, да је калајџија Мулић догурао дотле да живи од овакве гвоздене поганштине, је ли?! Е, да видиш да није! Ево ти је, гладнице сељачка, наједи се!

Циганин свом снагом тресну гранатом о камену плочу пред сељаковим прагом ...

Грмљавина од експлозије дуго је одлијегала брдовитим крајем испод Грмеча, одбијала се и враћала као да тражи излаза, а поплашени Ураган, оставши неким чудом жив, покаскао је неких десетак метара низ друм, преврнуо кола и остао стрпљиво да чека кад ће неко по њега доћи. Што да се више сикира. Био је он и у већем кркљанцу, па се остало живо.

СУЂЕЊЕ

Напољу мирише и грије зрела јесен, иза првих шумарака кокају пушке, бобоњи немирна четрдесет прва, а ми у пространој сељачкој соби нашег штаба саслушавамо Пантелију Вокића, омаленог бркицу из оближњег села. Натежемо се с њим ево већ од раног јутра, али вајде постићи не можеш. Неће, пас, ништа да призна, па бог.

— Хајде, Пане, јабуко моја, признај већ једном, немој патити и нас и себе — лијепо га моли секретар штаба батаљона, Раде Чувида, бивши општински чиновник, али ознојени Пантелија само искоса зрики у сиров љесковац у Радиним рукама и домаћински пословно нијече:

— Вала, Радоје, да имам шта признати, зар би ја то крио од тебе, старог доста још из онога некадашњег сретног земана.

— А овај ти земан, данас, не ваља, је ли? — припитује политички комесар Михаило, осјећајући потребу да интервенише на ову сељакову примједбу о прошлим временима.

— Како да не ваља, Мјаило, брате! — чисто се трже сељак и опет се огледа на онај љесковац. — Добар је он мени, предобар, немам ја ни њему никакве замјерке.

— Видиш ти њега, заврзана, медена му свака ријеч, рекао би човјек, свеца пред собом има — љути се Раде. — Ко би само и помислио да је тај у стању да тако штурмира на једну, да речемо, стару жену, бабетину.

— Немој ни ти, Раде, бити баш тако гиздав, још је то држећа женска — пријекорно гркуће стражар Весо Кукољ, још момак, и заљубљено гледа своју ловачку пушку. — Прангија ти је то, она права, црквена.

— Зар и ти, Веселине, дијете моје, а син би могао да ми будеш?! — мученички се обзире осумњичени Пантелија и као највише му дошло криво баш на тога младића: та није од њега лијепо ни да слуша о таквим работама, а камоли да о њима јавно суди.

А да је работа заиста онако нешто, неприлична колико ти драго, јесте, брате, нема ту шта крити. Оптужило нашег кићеног Пантелију да је у по божје ноћи напаствовао бабу Тривуну и њезину снаху Анђу. Позвале га жене, све с образом и с поштењем, да им помогне пећи ракију, а он тако...комшилук свој. Чуло се то надалеко, распричало.

Да је сад посриједи нека шпијунажа или какво избјегавање војске, хајде де, у томе би се штаб некако и снашао, али овако, ови послови ...

Већ је трећи мјесец како је устанак плануо, устала бутум сва села под планином, створиле се команде, штабови, помало и сеоски одбори, војна и цивилна власт, како би се лијепо казало, али народ као народ, упро као јуне у нова врата, па зарезује и тражи само војне власти. Неког истуку — дај штаб, деси се крађа — тражи војну патролу, учињена неком неправда — нек војска пресуди. Пита се само пушка и опасач, а цивила нико не зарезује као да га мајка ни родила није.

У нашем штабу, опет, баш и нема кога вјештог судским пословима. Командант Миланчић, љут као поскок, неће ни да чује за те ствари. Михаило, политички комесар, одвише је душеван и мек, а још је поваздан заузет својим малобројним партијцима и скојевцима: вјечито с њима нешто шушка иза живица и по вртачама.

— Чујеш ти, шапат је појео свечева пијевца! — опомиње га Миланчић и не гледајући га. — Мање ти с том политиком, сад се ратује.

Елем, главни посао око сваке расправе и суђења падао је, углавном, по секретару Ради, а он — ту је љетња официрска блуза, нека грдна револверчина, на прозорској дасци скинуте еполете (нек се и то види!) — душу дао за чиновника војног суда. Ни дао бог онај општински Раде. Још му је ту при руци и стамени Весо Кукољ с ловачком пушком, нека комбинација војно-цивилног стражара, а то сваког окривљеника посебно збуњује: ухваћен је, значи, и с војне и с оне друге, сељачко-преступничке стране.

За Пантелијин случај влада посебно занимање: није шала, бабац је признао да је било што је било, а и снаха је, каже, напаствована, али се, ипак, некако отела и побјегла у мрак, у кукурузе. Ко би се онда чудио што се на суђењу начечио читав штаб нашег батаљона. Чак се у соби нашао и командант Миланчић, стигао с положаја, из акције. Изуо само ципеле, легао на креветац, окренуо се зиду и, скупљен као дјечак на свом лежају, чини се да само спава и да ништа не прати и не чује. од онога што се ради у соби.

— И ти, Пане, баш ништа не признајеш од свега овога што те терети ова наша, овдје присутна женска и другарица, Тривуна Декић? — учено пита Раде.

— Радоје, кућо моја, па зар се ми не знамо толике године — лисичи осумњичени бркица, и кад год се обраћа неком од испитивача, он га ословљава родбински, по имену и, као из милоште, мало му измијени и подмлади име: није Раде већ Радоје, није Весо нег Веселин.

— Ево, жена каже, куне се. Казуј, брате, истину па да се иде кући, свак за својим послом. Зашто да те џабе тучемо.

— Ма, људи добри, шта ће мени тамо некаква баба, дедер кажите. Ево команданта Миланчета, друга нашег, па нек он потврди.

Миланчић се на то само лецне на свом лежају као да га је ујела бува, али нит се окреће нит шта одговара.

— Па бар да си пристигао ону помлађу, Анђу, како ли се зове, то би ти се некако и опростило — добродушно се утаче у разговор комесар Михаило, а на то сељак само заигра брком и развуче усне.

— То ти је то, брате Мјаило, стигао сам ја њу. Жена удовица, попила она, попио ја, па шта ћеш, свакакве се ту работе десе — слеже Пантелија раменима. — Ко ће знати шта се у ономе пијанству и мраку све исподогађало.

Одједном с онога кревеца, изнебуха, попут опруге, одскочи командант Миланчић и за трен се нађе пред сељаком, онако гологлав и у чарапама.

— О, мајку ти твоју, а ја све мислио да нијеси ништа урадио, па ми те било жао што те толико туку! Што не рече одмах како је било, па да се ријешиш дегенека, магарче један?

— Бојо сам се да ћу бити стријељат — затрепта бркица.

— А ти мислиш да војска нема паметнијег посла него да троши метке на ваше куцаљке око ракијског котла, а? Дедер, овог часа, капу у шаке, па ми се губи с очију, док ја нијесам узео овај Радин љесковац!

Бркица брже-боље попаде из ћошка свој шешир и дуну на врата, а Миланчић се окрену лијево-десно по својим штаблијама и поче да ружи све среда као да су пред њим недорасла дјеца:

— Е, баш сте нашли себи красан посао: мећете катанце на туђе ...хм! Ако тако заређате, остаћемо и без војске и без позадине, не требају нам непријатељске офанзиве.

ДОБРИ МОМАК ВАСИЛИЈЕ

Стојећи на корак даљине од синовца, сељак је толико галамио препирући се с њим као да се надвикује с неким ко се налази чак у дну зелене долине подно њихове куће.

— Сакривај краву, јесам ли ти још синоћ казао. Кад виде да нема оваца, ето њих и на краву.

— Ма ко ће ти на краву? — с досадом се отреса голема, прекрупна момчина, један од оних које су, чини се, правили у купусној каци па их оставили да се сами како знају сналазе у овоме тијесном свијету.

— Ко ће, још ти питаш? Четници, Талијани, усташе, партизани, а могу, вала, још и ови најновији, ни фарбе им не знам.

— Пролетери?

— Све ти знаш што не треба ...Они, дабоме. Бог зна како ли тек ти плијеве, јадна ти мајка.

— Ови не плијеве — намерно жваће момчина. — Ти су исто што и партизани, само су мало пробрани, просијани на ситно сито.

— Кад стиже да и ту мудрост покупиш, а?

— Не галами, уши ми проби.

Момак се обзире лијево-десно као да тражи куд би из ове тјескобе (тијесно у кући, тијесно крај стрица, тијесно у њиховој долини, стијесниле их разне војске!), кад спази три наоружана човјека како се спуштају из оближњег језичка шуме право њиховој кући.

— Ево их, стриче, долазе.

Сељак се само лупи по врату.

— Рекох ли ја, Василије, гони краву. Долазе, па да. Не бој се, то нас добро неће мимоићи.

Интендант Крајишког пролетерског батаљона већ уз пут је осмотрио све живо што се мицало у близини усамљене куће и кисело закључио:

— Слаба вајда: овце посакривали, а крава ...заропет краву клати! О људи, људи, шта ће се и како ће се?

Да се бар колико-толико заштити од сељакова печална погледа, интендант се најприје обраћа момчини:

— Како је, друг?

— Њега питај, он је газда — одбрунда широња и маче главом пут стрица.

Интендант се ћутке згледа с двојицом својих пратилаца, па приђе сељаку, рукова се с њим и онда поче, негдје од средине, као да је први дио разговора већ обављен:

— Па шта ћемо сад, роде рођени? Оваца, велиш, немаш?

— Немам, видио си и сам.

— Војске покупиле, а? — саучеснички уздахну интендант као да он и није војска него неко свој, болећи.

— Војске — пустињачки јекну сељак.

— Остала само жујова? — приупита интендант загледајући краву на ледини, а све му жао што то није бар нека зекуља, марвинче заштитне боје, могао би се начинити да је није видио.

— Жујова, јадан ти сам заједно с њом — откука сељак.

Интендант се врло замишљено загледа у бујну травуљину иза ограде и однекле отуд извуче рјешење.

— Шта ћемо, мораш је дати. Триста људи горе гладује. Момак поваздан митраљез носи, а гладан.

Сељак се окамени у мјесту. Остадоше му живе само ситне узигране очице које су трепериле негдје у слободном маневарском простору између краве, синовца и патроле.

— Па ...па ...па да вам дам ево свог Василија умјесто краве. Јак је, млад, мого би топ вући, а камоли неће митраљез. Биће вам од велике користи, да знаш.

Чувши да је о њему ријеч, Василије се обазре спорим говеђим покретом, и то само упола, као да ће рећи: јесам ли ја то нешто начукнуо, а?

— Хајде, Василије, хајде, дико моја, учини роду глас, пођи с друговима. Лијепо ће ти тамо бити, обучен, обувен, сссс ...

Хтио је сељак да каже и оно „сит“, али се зауставио на самој ивици провалије и ударио у страну.

— И наоружан ћеш бити, јабуко моја, носићеш митраљез ко Краљевић Марко.

Василије омјери пажљиво тројицу пролетера (нема шта, прилично обучени, утегнути, ту је и оружје, момчине и по!), затим погледа у своје босе ноге и зирну пут отворених кућних врата. Стрикан га предухитри:

— Ајд, ајд, та нећеш ваљда тражити оне старе опанчине. Даће теби другови цокуле, па ћеш бити ко какав младожења.

Сељак је толико лисичио, сладио и пренемагао се да збуњеном интенданту тек наврх брдске косе коначно постаде јасно да умјесто краве води са собом голему доброђудну момчину.

— И-их, убила га света Петка!

Разочарано се обазре на остављену долину. Доље у дубини, малена као играчка, њутала је остављена кућа. Нигдје ни жујове ни сељака.

— Већ је тај некуд здимио с кравом, не би га сад ни божија мајка нашла — јавну се Василије и саучеснички се осмијехну као да се ту о њему баш ништа не ради.

— Шта ли ћу сад казати комесару? — хукну интендант. — Ко ће ми вјеровати да сам овога ту замијенио за марвинче? Ово си ти нашао негдје у шуми, рећи ће, то није ни расло међу свијетом.

Политички комесар заиста се толико забезекнуо кад је чуо о каквој је трампи ријеч да је дуго, нетремице, буљио у свог интенданта и најзад му злослутно дошапнуо:

— Дедер, дуни ми у лице.

Пуф, никакве вајде, осумњичени је страховито баздио на цријемушу, неку врсту дивљег лука. Није, дакле, пијан.

Интендант, најзад, и сам избаци посљедњи адут:

— Жао ми било, друже политички. Ниси ти сељак, не знаш ти шта је крава.

Комесар погледа интенданта, а онда Василија,и увјерљиво, наглашавајући, рече:

— Знао ја, не знао, али ово ту — то није крава!

С лаким трачком наде, интендант осмотри своју принову неће ли се, којом срећом, ипак преобратити у говече, али Василије је тврдоглаво остајао оно што јест: обична босонога момчекања, шира нег дуља, сједи и добродушно се бечи на овај божји свијет уоколо у који је грешком упао, јер је ту све испод његове мјере.

*

Добрано натоварен оружјем и муницијом, босоноги Василије ћутке гази у дугој партизанској колони и на одмаралиштима мирно слуша заједљиве примједбе изгладњелих људи:

— Читаву краву за овога ту! Е, јесмо добро пазарили, нема шта.

— Остави грешника, видиш да је и он поштено надрљао у тој трампи.

Интендант, овако у пролазу, надгледа свој „добитак“ и помало се инати с пролетерима.

— Оставите ви дјечака на миру, то је мој Василије.

Тек другог дана навече, док су у дворишту неке школе жвакали недокуван кукуруз, Василије се нешто присјети и поче да гуњђа:

— Па да, сад она бира: ваља јој траву, ваља сијено, ваља репино лишће, а и напоја ће се наћи, дао бог нек она само извољева ко каква попадија, а ти, Васо, теби је добар и неварен кукуруз, ти си пошао да преокренеш свијет, па да свака шуша залегне за препуне јасле. Е, баш за тобом плаче тољага, и то она великачка, коњска, говече једно.

СТОРУКИ СЕЉАЧАК

Окрени како год хоћеш, али сам од себе, народски речено — од своје судбине, вала га, мајци, нећеш побјећи. Или ће она стићи тебе или ти њу, једно ти не гине.

Тако ти се деси и мени уочи саме Нове године, љета ратног хиљаду деветсто четрдесет четврте, приликом партизанског напада на Бања Луку.

Кренуо сам, колико се сјећам, с једним партизанским батаљоном, правом борбеном јединицом, кад, ево ти ђавола, чим је запуцало, ја се, онако у ноћи, нађох — међу интендантима.

— Куд ће куга нег у свој род!

С једне стране, о деснују, стоји ми интендант Аћим, иначе мој тетак, а с лијеве интендант Вачкоња, кога у чело и у торбак зна свака крајишка баба. Око нас нека ријетка шикара под снијегом, а нешто као видим да смо и поприлично далеко од мјеста гдје се пуца. Десило нам се тако некако, зар.

— Видере тенкове, цицвару им божићњу! — скрену нам пажњу тетак Аћим на удаљено зунзарање, а на то Вачкоња само подскочи и престрашено забрза:

— Ђе, ђе, ђе су?

— Зар их не чујеш од Приједора? — пита Аћим, а Вачкоња само пухну и с олакшањем издуши:

— Уф, бог те убио, што се не изражаваш прецизније: друго је „видере“, а друго „чују се“. Ја сам већ помислио да су ту негдје, у шикари.

Тетак Аћим пријекорно смаче раменима.

— Шта има да се изражавам. Ево ти ту пјесника, то је његов посао.

Вачкоња ме мјери кисело, интендантски, као неки еспап сумњива квалитета, и зловољно мудрује:

— Вала, да бог прости, и ови пјесници увијек испадну некако баксузни. То ти је исто као с бијелом кобилом: чим је имаш у комори, однекле ће на те запуцати, нема да бринеш.

— И ти га баш прећера.

Шта ли му сад ја имам заједничко с бијелом кобилом, да ми је само знати. Да је казао бијел парип, хајде де.

Као и све коморџије овога свијета, и ови наши интенданти имају развијену машту и оно тајанствено, благородно шесто чуло које им помаже да намиришу „предстојећу“ опасност. Авион се тек диже са Залужана, доље негдје испод Бање Луке, а опрезни интендант већ мерка неку погодну јаругу и гунђа:

— Ето њега, проклетника, ја ти кажем. Дај ти да се ми декујемо док има цајта.

Наравно, тамо гдје су интенданти, ту је увијек близу и помисао на магацине, слагалишта и разноразну робу, а кад је већ о томе ријеч, е, онда ...онда ти се, роде мој, ту негдје у околини обавезно врзма онај наш тужни безимени сељачак, вјечито гољушан и ријетко сит. Животари он тако од малих ногу надомак вароши и државних магацина, гледа поиздаље туђе добро и сваку згоду и љепоту, па мал-мал, сваких двадесетак година, ето ти га, дође „преврат“: држава се преконоћ сронда чи и пропадне, а наш ти веселник са својом кићеном братијом провали у магацине, опљачка и опири све до посљедње крпице и обуче се ко један по један. Некад га западне и државни коњ, па официрско седло, нова цирада, ашов, болнички кревет, очувана кибла, а није згорег смотати и неки карабин с фишеклијама, злу не требало.

— Шта ћеш, заувар је човјеку сиромаху да му и муха у нос улети.

И настави тако да живи наш добри Ђукан као да се ништа догодило није, сиротује и пости, мође закрпу на закрпу, а онда се једног дана огледа од главе до пете и брижно уздахне:

— Аман, браћо моја, кад ће већ једном тај преврат, ево се сасвим огоље и обоси!

Знам ја да и ноћас наш побратим нешто слично мисли слушајући ову пуцњаву око Бање Луке, па већ ако није од наше позадинске команде задужен да евакуише ратни материјал или превози рањенике, он је посигурно ту негдје у шикари, близу „фронта“. Понио је уза се неку торбицу, џакче, а можда и врећу, нек се нађе при руци. Треба, брате, помоћи при евакуацији, само нека душманима не остане.

Канда исто мисле и ови моји пријатељи, јер чим је у шипражју нешто шушнуло, Вачкоња начуљи уши.

— Сигурно сељак, Оченаш му његов!

Не каже он ни „неки сељак“, ни „какав сељак“, ни „сељак из околине“, него само „сељак“. Сељак! То њему вечерас представља строго одређен и добро знан лик,

неизмјењљив и скоро вјечит, лик сељака с торбом, спремног и на опрезу, „с ногом у стремену“. То је, у ствари, најпримитивнији облик интенданга, његов праотац, интендант-индивидуалац, који креће да снабдије своју рођену кућу. Он је, у неку руку, врло озбиљна конкуренција правом службеном интенданту, зато га је Вачкоња тако брзо и открио својим професионалним радаром.

— Ајд, ајд, излази, што тамо шушкаш као јеж.

Довикне му то Вачкоња више пријекорно, а мање љутито, разумије он њега, а сељачак се заиста извлачи иза оснијежена кукрикова жбуна и, прије него ће ишта проговорити, кашљуцне суздржљиво и плашљиво, а тиме, у ствари, разоружава саговорника, као да вели:

— Видиш, брате, стар сам и болестан, а богами, и препао сам се вас, одговорних другова и наших главних људи. Шта ћеш, ја сам ти више као један човјек сиромах.

— Аха, јеси ли се припремио, буразеру? — гаче му у сусрет Вачкоња, пун разумијевања, дајући му у исто вријеме до знања да он већ добро зна куд се „буразер“ упутио.

Иако види да је већ „прочитан“, сељачак окреће на девету страну:

— Ево, брате, ја таман пошо у село, кад оно запуца. Охо, велим ја, ево другова.

— Хм, другова? — сумњичаво ће тетак Аћим. А куд си то понио ту торбу, а?

Сељачак се обазре иза себе као да торба иде отпозади, а није на његовим леђима, па се као маличак и зачуди:

— Види ти, ево је, богами. Ваљда ми је жена утрапила кад сам полазио.

— Давид Штрбац! — одреза му кратко карактеристику тетак Аћим, па истом лукаво намигну показујући главом пут невидљива града.

— А ти, рођо, мало у пљачку, а?

Сељак опет врдну постранце.

— Друже мој мили, јесу нас опљачкали ови доље душмани, право ти кажеш. Нећемо им вратити да сто руку имамо.

Вачкоња се сумњичаво загледа у безимена ноћника.

Мајке ми божије, имаш ти сто и тридесет руку.

На ту примједбу сељачак се толико збуни да чак не умједе ни да врдне, већ директно, очи у очи, нађе се насупрот интенданту.

— Болан, друже, да имам толико руку зар би ја овако изгледо?

Тек на ту његову примједбу, ја га побоље осмотрих: да је Давид — јесте Давид, да личи на озебла пјевца — личи, брате, да је сирома' — богами, сирома', има ли у кући мрса — не би се рекло, је ли га тукла свака невоља — биће да јесте.

— Јест, јест, имаш ти сто руку, није теби Вјеровати — узинатио се сумњичаво Вачкоња, а мени одједном дође нешто жао тога инокосног сирака, истуреног сама самцита пред бездушни фронт овакве три позадинске, коморџијске набигузице.

— Дај, болан, оставите човјека на миру, шта вас брига куд је он пошао.

— Брани га, брани — гракће Бачкоња. — Исти си као и он.

— Како га нећу бранити кад ноћас, негдје ту око Бање Луке, исто овако чечи и мој дјед Раде с торбом о рамену — побуних се ја. Што да пропусти овакву згоду и да се зеричак не окористи.

На те моје ријечи, сељачак сав просину и погледа ме мило, као свог природног савезника. Тетак Аћим, напротив, зину у мене забезекнуто и без ријечи: зна он добро, као и ја, да се дјед Раде још прије двадесет година упокојио, благо, у Господу, и да сад почива на мирном гробљу Михаилића брда, па му, грешнику, и не пада на ум да се са празном торбом ломата око Бање Луке.

— Јесте, давно је умро честити стари Раде, али је зато остао његов унук да га брука по бијелом и шареном свијету.

Све ми се чини да тако умује тетак Аћим повраћајући се од првог изненађења, а канда ипак није сасвим увјерен да се и дјед Раде неће одједном приказати у овој шашавој ратној ноћи. Какав му је само унук, намишљалица и фантазија, не би било чудо да се и добри дека повукодлачи.

Кад смо, напокон, кренули напријед, сељачак се присоши уза ме и, кад се у разговору мало раскрави, он поче да се повјерава:

— Јеси ли га чуо: имаш, вели, сто руку. Да их нијесам ни имао, морале би ми досад израсти. Оволика војска и ордија, мој мили брате, не храни се и не држи без стотину руку. Ја вас морам и нахранити и напојити, и простријети вам и покрити вас, и посијати вам и пожњети, и рањеника пољеговати н гињеника покопати. Шта ћеш, на кога ћете се ви наслонити ако нећете на мене, па било ми право, било криво.

— Па није ти, ваљда, криво?

— Како кад, брате. Ево га, видиш, овај твој побратим још честито није ни оседлао ни узјахао, а већ се натреса: куда, сељо, а! Шта ли ће тек сјутра бит кад тај чврсто узме дизгине у руке?

Сељачак шмрцну и настави помало сањалачки:

— Нема те буне и устанка што се није на нас ослонио. Још је мој дјед, причају ми, као дјечак од једанаест година, уз ону велику буну, носио устаницима воду на Црним Потоцима.

— А тебе сад нападају да си у пљачку кренуо, ето ти врага.

— Кренуо, брате ...Огољело се, обосило. Што није појела сиротиња, то душман отео и похаро. Ово ја за своју душу, оном сто првом руком. Кад пропада душманска сила и држава, што да се и ја не овајдим.

— Немој ти да те ухвате наши борци, јер си обрао бостан. Знаш, ваљда, да је пљачка забрањена.

— Знам, брате, знам, објашњавали су то на конференцији. Зато се и бојим да не нагазим на Прву или Другу чету Ударног батаљона — запреде сељачак.

— Зашто баш од њих зазиреш?

— Ма у једној ми је син, а у другој синовац, брате мој мили, па да не осрамотим дјечаке.

— Ено га сад.

— А бојим се и Тринаесте бригаде, тамо ми је кум командант. Невоља једна, па ето ти.

Сељачак се опет печално загледа у широка Вачкоњина леђа пред собом и потихо ми се пожали:

— Бојим се, брате, ових разних ...Није још ни ујахо у господство, а већ удара по нама, овим, да кажемо, простим људима. Читав рат му сељак надура и на својим леђима изнесе, а кад све буде готово, опет по нама тарапана и клепет. Суђено тако, шта ли је.

БРАЋА

Читав један вод партизана, Крајишника, измијешао се у варошкој џамији с усташама, крвавом братијом од Купреса, па се задахтано носе и гушају по натрпаној просторији. Сипа са зидова малтер и уједа дим за очи, па се још горе види у овоме вражјем сумраку, а велика је тјескоба, па не можеш честито ни размахнути ни ударити. Слабо користи и оружје, више се рве, бубета и гризе. Водник Микан већ је изгубио оба опанка опутњака па, још више разљућен, хукће носећи се с нападачима и псује Богородицу и усташама и својој килавој обући.

Иза ниске камене ограде пред џамијом, Миканов брат Јоваш препуцава се с групом усташа који га гађају кроз прозор једне приземнице опкољене ријетким шљивиком. Дотужили су му већ од раног јутра, ока не дају отворити, али ни он им дужан не остаје. Већ је кокнуо једног поред самог бунара у дворишту, а канда је неко и у кући добио по репу, јер нешто ређе пуцају.

— Ех, само да није пусте жеђи! — шишти он изгубљеним гласом. И да му је знати шта је с оном будалом, старијим братом, Миканом, који се туче тамо негдје позади, иза џамије.

— Пазидер како тутњи у џамији. Заклео бих се у сто вјера да је и онај мој срећко тамо. Не иду такве ствари без њега.

Граја иза Јовашевих леђа одједном се нагло појача. Учеста и пуцњава. Битка се из џамије, изгледа, пренијела и напоље. Чује се јасније и звекет гвожђа и псовке.

— Ех, гдје ме она банда из куће прикова уз овај зид, па ни мрднути не могу! — отпухну Јоваш. — А баш бих се волио малчице умијешати у онај гужвањац, да оној својој будалини Микану покажем како се туче.

Осокољени грајом код џамије, сад живнуше и они из шљивика и сабише Јоваша сасвим иза зида. Морао се сваки час премјештати и варакати да га не скине упорни стријелац с прозора.

— Пази поганца како се узинатио. Изгледа да и код њих има засукане чељади као и код нас. Кркљанац код џамије одједном процијепи нечији снажан узвик:

— Не дајте, браћо, однесоше ме!

Јоваш чисто подскочи у мјесту, познаде глас брата Микана, али исто тако брзо сједе поново у заклон и злурадо врекну:

— Аха, нека, нека, доста је и твога било!

Пуцњава из џамије ојача и вагну на Јовашеву страну. Микан се поново прогули, сад већ сасвим из близине:

— Јовашу, брате, не дај ме, жива ме однесоше!

Скоро обрадован, Јоваш се окрену. Преко закрчена узана трга један крупан црн усташа стезао је Микана преко средине и носио га пред собом као врећу кромпира. Узалуд се овај отимао и ногатао.

— Јовашу, брате!

— Аха, Јовашу, је ли! — дрекну момак злурадо.

— Јесам ли те ја звао у партизане, а? Нијесам, боме, него си ти и мене навукао у овај пекмез, па чучим уза зид од раног јутра, нијесам се ни ладне воде напио.

— Удри, Јовашу, божију ти куварицу! — чу се од џамије неки други глас, али момак само љутито отпухну:

— Шта удри! Имам ја и своје задужење, зар је мени до бенастог Микана. Они тамо с пенџера очи ми моје извадише. Нећу, нек се сам вади како зна.

Јоваш се окрену и, као да се више ништа око њега не дешава, продужи да се препуцава са „својим“ усташама.

— Јовашу, гребем ти дио матере! — задављено опсова Микан губећи наду у било какву помоћ од брата.

— И ја теби двапут! — у пола окрета врати Јоваш и срце му весело заигра кад крајичком ока спази како се ониски Козарчани, омладинци, пребацују преко ниске ограде за Миканом и његовим отмичаром.

Послије десетак минута, изгребан, гологлав и само у чарапама, Микан допуза уздуж зида до братова заклона. Јоваш је лежао наузнак, као да се одмара.

— Ето ти, мамлазе сељачки, ја се извукох и без твоје помоћи.

Јоваш с напором превали главу на његову страну и простења:

— Неће гром у коприве ...А ја, видиш, и без твоје помоћи погибох.

Јоваш тихо штуцну, нагло се презнојн и спусти поглед на братове босе ноге.

— Ето ти, узми моје ципеле, мени ионако неће више требати. Увијек си имао среће више нег ја.

— Дабоме да ћу узети, ваљда ћу их њима остављати — прозукло истисну Микан и пажљиво стаде да изува брата док су му у угловима очију свјетлуцале двије страшне ледене сузе.

БОМБАШИ ПРЕД МУЗЕЈОМ

Над градом који се тресе у тутњу битке, кроз перјанице дима већ се пробија румењело предвечерја. Чађаво сунце, преморено и равнодушно, чучи на мрком рубу планине.

— Залази већ једном, цицвару ти љубим! — моле га и куну љути Крајишници, потамњели од неспавања, прашине и сваког другог ђавола који им, ево, већ други дан, непрекидно јаше за вратом. Кад зађе сунце, све им се чини, и град ће коначно клонути и престати с отпором.

Међутим, тамо код уобученог непријатеља као да се дешава нешто сасвим супротно. Паљба све више јача и згушњава се око посљедњих упоришта опкољеног центра. Јасно се види, бију то они више него наши. Свака од великих утврђених зграда претворила се у задахтан усташки бункер.

У напола порушену кућу, у којој се смјестио штаб једне од крајишких бригада, кроз отвор у проваљену зиду провлачи се дугачки командир Микан, а све уз пут псује и замуцкује:

— Бо...божију ти куварицу, алај су ови нагарили. Одакле им само оволика артиљерија?

— Одакле је да је, ваља то што прије ликвидирати — мирно му каже командант бригаде. — Зато смо те и звали.

— Да искупљам бомбаше, а? — већ се досјећа Микан.

— Бомбаше, роде мој. Они ће то најбрже и најбоље свршити.

Командант зове придошлицу за сто и објашњава му на једној грубој скици:

— Видиш, једна јача бомбашка група мора ти се пробити у медресу да ликвидира тешке митраљезе. Отуда туку најмање њих тројица, можда и више. Дакле, прво: медреса.

— А шта ти је то медреса? — зину Микан.

— Па медреса, брате. Она кућа у којој се уче хоџе.

— Ето ти га враже — избечи се Микан. — А гдје му је то? Како оно рече ...мандера ...

— Медреса, медреса, упамти. То ти је ту, одмах на почетку алеје ...дрвореда, она кућа с црвеним и жутим пругама.

— Аха, она путаста, знам. Што ми одмах не рече. Путаста кућа, па ето.

— Добро, путаста, нек ти буде. А другу групу шаљи равно на музеј, иза њега је батерија топова.

— Како то рече ...му ...муз ...

— Музеј, брате. Знаш, ваљда, шта је музеј?

— Знам, ђаволску матер. Научио сам код коза у мојој Врепчевини.

— Човјече, музеј ти је зграда у којој се чувају разне старине, разумијеш.

— А то ли је. Старетинарница, тако кажи. Залазио сам ја у старетинарнице по Земуну, тражио за се одијело. Нађе се тамо половна ствар боља нег нова. Често се продаје и крадено.

Командант га слуша стрпљиво, слуша, па ће ти истом хукнути:

— Микане, да нијеси командир и члан партије, ја бих ти сад рекао да си ти једно обично божје говече. За те је музеј старетинарница с краденим стварима! О, људи, људи.

С много суздржавања командант притискује узврпољеног Микана да се смири на столици и натенане му тумачи шта је то музеј. Кад би све готово, Микан презриво искриви лице:

— Фина старетинарница, то ти је.

Командант само хукне и наставља:

— Тамо иза музеја, у лапидаријуму, налази се у дворишту њихова батерија, а под аркадама су сложене гранате. Тамо се мора продријети.

— Шта ти је сад опет лапрдаријум, ругаш ли се — чуди се Микан.

— Ех, шта је! — уморно ће командант. — Шта био да био, ти ћеш мени одмах по свршетку рата у школу. Нема ни женидбе ни службе, већ само школа, најмање четири годинице.

— Даће бог па ћу ја прије погинути — скрушено прижељкује космати Микан.

— И за клостер ћеш ти морати припремити једну бомбашку групу — опомиње га командант. — Тамо су негдје камуфлирани бацачи.

— А шта ти је сад то клостер? — мученички пуше Микан. — Ваљда опет хоће ил каква друга напаст, а?

— Е, ту су ти часне сестре, то ти је њихов кокошињак.

— Кокошињак, велиш? Хм, ко ће ти натјерати ове моје крајишке заврзане да се умијешају међу часне сестре? Дивљачно је то, плашљиво.

— Видим, видим — помирено мрмља командант.

Коначно, кад је читав задатак објашњен, Микан изиђе напоље. Не прође ни пет минута, кад ево га опет, провлачи се кроз рупу на зиду и смјешка се као кривац.

— Ето ти, ја опет заборавио како се зове она старетинарница.

— Музеј, музеј. Ево, записаћу ти на овој цедуљи.

Сутон се све више згушњава под крошњама дрвореда. Уз отворена врата магацина, преко пута алеје, Микан чучи уз довратак и разговара с крупном чупавом делијом, вођом прве бомбашке групе.

— Ено, оно тамо ти је ме ...медреса, она путаста кућа, видиш ли? Пази, с онога првог прозора туче тешки. Ти ћеш лијепо узети боцу с бензином, креснућеш шибицу, запалити овај чеп од крпе, па право у прозор. Друкчије их нећеш истјерати.

Момчина буљи у боцу као у чудо и бобоњи:

— Ама, брате, ја никад нијесам кресо шибице, не умијем ја то.

— Нијеси кресо шибице? Па пушиш ли ти?

— Јок, брате.

— А како си ложио ватру код куће, бог те у шуму окренуо?

— Запређемо увече ватру, па се све до дана нађе жара, а баш ако се и угаси, тркнемо у комшилук и донесемо угарак.

— Хм, угарак. И ти би сад с угарком тамо под ме ...медресу, а? Ej, тешко мени. Хајд овамо у ћошак, да ти покажем како се креше шибица.

Тешком руком делија креше и ломи шибице, а Микан га гледа зловољно и гуњђа:

— Вала, Ђукане, да нијеси скојевац и бомбаш, ја бих ти рекао да си ти једно обично бесловесно божје гове ...јуне, право правцато јуне ...А, док се само заврши овај рат, ти ћеш мени, брајкане мој, у школу. Нема ни женидбе ни других беспослица.

Момчина мирно слуша и добродушно бобоњи:

— Е, кад би дао бог да се и то дочека.

ПЛАВИ ЛОНЧИЋИ

Коначно и Шеста крајишка бригада напушта брда роднога краја, Подгрмеча, и

креће некуда према Врбасу, води ладној. Сад су тек, у ствари, постали права војска, јер докле год чучиш на прагу свога села и очеве куће, ниси ти, братац, истински војник, спреман да се бориш свуда и на свакоме мјесту ...

— Све до изгонива окупатора из наше напаћене земље — понавља кувар Перајица одломак неког чланка, заклетве, шта ли је, а све се обзире на знане брегове и чини му се да то њега изгоне из његове рођене куће.

— Ето ти како се све преокрене, ти пођеш овако, а испадне онако.

„Старе“ крајишке бригаде већ имају своје одлике по којима их знају више команде. Једна је најбоља у нападу, друга је, опет, мајстор за уличне борбе, трећа је душу дала за чишћење терена од четника, четврта . . .

Шесту бригаду бије глас да је најбоља у дефанзиви, у одбрани. Бори се читаво вријеме на свом терену, па кад је непријатељ притијесни и бије из не знам ти каквих оруђа, доведе чак и авионе, та ти се ипак лако не повлачи. За леђима су им родна села, куће и чељад, па се и нема куд. Зачепркај се, гдје си ту си, па стисни петљу, гледај низ пушчану цијев и чекај непријатељев стрељачки строј.

Мили чета кувара Перајице на зачељу колоне, гњура се све више у непознате шикаре, гајеве и кланце, а Грмеч, рођена планина, тек ту и тамо покаже своја грбава леђа, већ увелико избрисана даљином, прозирно-плава, и јест и није — као сан.

— Куме Перајице, јесмо ли оно ми? — пита усукан тршав борац, још дјечак, и показује испруженом руком према хоризонту.

— То, то, милени кумићу. Хајде, шта ти вриједи гледати.

— Е, да ми је ико казао да Грмеч може бити овако плав, не би му вјеровао. У нас, код куће, има један таки лончић, донио ћић Вук из Крупе.

— Мани, синко, лончиће — одмахује Перајица, а све му се нешто приплакало, ни сам не зна због чега: због ћића Вука, Грмеча или онога проклетог плавог кумићевог лончића.

На првом конаку Перајица се врти на свом лежају, пуше и најзад сједне и припаљује цигарету. Однекле из таме јавља се познат гргутав гласић:

— А и ти будан, куме Перајица?

— Ма зар ти не спаваш, дијете? — чуди се пушач. — Ја сам старији човјек, мени сан лако неће на очи, а ти си, брате, млад, шта је то с тобом?

— Нешто ми дошло жао, куме.

— Мислиш на плави лончић, а?

— Вала, баш и на њега. Како си погодио?

Ујутру је откривено да су само из њихове чете побјегла двојица. Колико је из осталих у батаљону, не зна се.

— Сад ће они равно под Грмеч, преноћити код куће, а ујутру их ето на Оканову букву, у Манину чету тамо се купе сви бјегунци: „Така и така ствар, друже Миле, јављамо се у редове. Нисмо ми издали нашу свету Енобе, него не можемо без Грмеча, па бог. „

Тако мудрује некакво, вјечито безбрижно, четно спадало, а неиспавани борци зловољно мрнђесају:

— Бандити, треба то одмах пострељати.

— Хајде га сад стигни. Прима то Мане у своју чету, и не пита одакле је буразер допирио.

На другом конаку дезертира из бригаде још више бораца. Политички комесар саслуша извјештај и рече команданту:

— Само да ми што прије ујашимо преко ријеке па више неће бити осипања. Грмечлије се више боје воде него бункера.

У вјетровитој ноћи, трећег дана пута, побјеже из Перајичине чете скоро читава једна десетина с десетарем и пушкомитраљезом. Тршави дјечак ујутру допаде до кућерка у коме је коначила кухиња, унезвијерено се загледа у натрпану мрачну собицу, па кад спази свога кума, сав просину и насмија се.

— Богами се ја препао да ни тебе више нема.

— Како ме неће бити?

— Па побјегао и наш митраљезац, Гојко.

— Е, мој кумићу, друго сам ја а друго митраљезац — набурено дочека гарави кум. — Нема он за вратом осамдесет заврзана које сваки дан треба нахранити. Није лако кутлачу бацити, синко мој, то сам ја ноћас видио превртући се под овим ћебенцетом.

— Не бој се, неће ни њима лако бити да се дочепају Грмеча — натмурено добаци један из групе која се купила пред кућерком. — Ваља им опет прелазити ону јучерашњу цесту коју контролише непријатељ. Може ту доћи до густог.

Кад је већ чета била готова за покрет, иза првих брда, у правцу према Грмечу, запрашташе пушке а убрзо затарака и митраљез.

— Оно су они наши несрећници прену се водник из чијег су вода били бјегунци.

— Богами сам и ја одмах познао Гојков митраљез — чисто се обрадова тршави дјечак.

— А нема ту више шале, нагазили су буразери на засједу — јави се водни делегат, строго и пријекорно. — Чујете ли како се рђе под борбом пробијају, тако им и треба.

— Богами, под борбом. Наши су то, ej, Грмечлије! — убаци неко с поносом.

— Какви наши? Банда! Дабогда сви изгинули, издај ници једни!

— Ма како можеш тако говорити? — зачуди се Перајица и сав се згрчи у лицу. — Није то лијепо чути ни у шали.

— А лијепо је утећи и своје другове оставити, а?

— Како лијепо, далеко од нас било.

Паљба од невидљиве цесте још више загусти. Кувар уздахну.

— Да им је зеричак помоћи, гадовима, а? Изгинуће, бог их убио.

— Шта помоћи? Нек изгину. Нико их није по ушима тукао да бјеже и чету нам срамоте. Па још и та брука, и десетар и митраљезац, оба скојевци.

— Опалац, рођаче, зато се они тако и туку тамо на цести! — цокну језиком оно говорљиво спадало. — Вала, да сам на мјесту прика-Миле, сад би читаву чету вратио да им осигурамо одступање.

— Одступање, види га! Бјежање, тако кажи. Утекоше, творови, испод петокраке.

— Е, е, творови! Како можеш тако? — опет се побуни кувар.

Оно спадало опет спомену прика-Милу (тако су још увијек невојнички, фамилијарно, звали свога командира), а овај, чујући да предлажу помоћ бјегунцима, само помодри у лицу и раздера се огорчено и преко потребе гласно, као да сам себе заглушује:

— Е, ви тамо, крећи већ једном, што сте се удудучили ко турски нишани! Чекај, да вас видим данас на Врбасу, кад сте толики јунаци, мацоње једне дезертерске!

— Види га, како зна лијепо ружити, чисто човјеку мило слушати — похвали га четно спадало.

Тршави дјечак приби се још више уза свога кума, ударајући му уз пут у ноге као ждријебе кобили. Дуго је ћутао, печалан и сплашен, па ће ти се истом огласити, потихо, да други не би чули:

— Куме Перајица, хоће ли се наши пробити?

— Хоће, душо, знам ја Гојкића.

На првом застанку, момчуљак опет подиже очи на гаравог заштитника.

— Куме Перајица, јесу ли они баш озбиљно, овај, то ...издајници? Издали, каже, земљу, борбу, а?

Перајица се, ваљано и темељито, усекну у некакав сив пешкирић, обори поглед земљи и поче да набада ријечима као да нешто врача и чита из пиљака пред собом:

— Е, мој кумићу, мој кумићу, знам ја сваког од њих у главу, као своје рођено дијете ...Чуо си како се јутрос поштено туку, а? Знаш само, како да ти речем, погријешили су мало правац, па цурикнули на Грмеч ...Преокрене се понекад нешто у срцу, претегне неки враг у души ...Доста је да ти пред очима заигра онај твој плави лончић, па гурнеш куд не треба, не би те пар коња надвукло ...Помели се, болан, дјечаци као ждралови у љутој мећави ...Као ждралови, ето то. Какви издајници, мили мој кумићу!

РЕЛЕЈНА СТАНИЦА

Чим се негдје успостави релејна станица, партизанска „пошта“, то је најбољи знак да се већ учвршћује ослобођена територија. Команда позадине и јест и није некаква гаранција да се човјек сељак може мирно прихватити свога посла, али кад проради „реална“, окрећи се за плугом и мотиком. Имају, значи, наши везу и с другим теренима, и с бригадама, а непријатељ је цурикнуо назад, у градове и бункере.

На заравањку, повише потока Калина, сакривена шљивиком, налази се једна од релејних станица најближих планини Грмечу. Смјештрна је у споредној зградици, у дну пространа сељачког дворишта, на неколико корака од велике старе куће. Одакле год, с ону страну горског ланца, стигне курир с поштом, ево га најприје ту. Носи момче писма, радио-вијести, културни материјал за омладинске архиве, а и сам ти је он пун пунцат новости као живица врабаца, има само да га чујеш. Прошао дјечак свијета, видио штабове и команданте, па свашта зна.

Командир станице, шепави Душан, човјек већ у годинама, душу је дао за тај посао. Зна он утјешити и забринуту матер која дође да види има ли гласа од њезина сина, разговорити снашицу која се пропитује за мужа, а данас, ево, смирује ожалошћена дједа коме је унук без питања одмаглио у бригаду, па се, рђа, и не јавља.

— Као да је пањ оставио, а не ђеда, мој друже Душане.

— Младо лудо, драги Едо. Дозваће се то памети док мало протабана по свијету. Ево, баш малопријe стиже пошта, можда ће се и за тебе нешто наћи.

— Дај види, вјере ти, да се мало разговорим.

Душан се диже на ноге и виче у отворена врата:

— Ej, Балаћ, Гончине, овамоде!

Командир има двојицу курира, петнаестогодишњег Ђурајицу и тринаестогодишњег Милорада, али их он пред странкама не зове по имену, него увијек презименом, да буде службеније.

— Ej, домаћине, је л тамо Балаћ?

— Отпирио на поток да с цурама ашикује — одвраћа неко из дворишта.

— А мали Гончин?

— Он отишо да гледа ...да се поучи.

— Ђаво га поучио! Јес видио, мој ђедо. Ма станидер, ти!

Командир одшепеса иза зградице и дере се у правцу потока, одакле се чују пракљаче периља:

— Ђурајица, ђаволи те дерали, овамо долази! Ма показаћу ја вама ко је „Цар Душан“.

Забушанти и докоњаци из команде позадине одавна су командиру „реалне“ пришили надимак Цар Душан, тако га иза леђа зову и његови курири, па и он сам није сраскида да им понекад попријети тим именом. Јашта него цар, шта ту има да се прича.

Душан узима са стола гомилу писама и уздише:

— Наочаре сам ти изгубио, мој ђедо, мораћемо причекати ова два врагодера да виде ком је данас писмо стигло. Ево, ово је све за наше село. Има ту и новина и радио-вијести ...

Командир не признаје пред старином да је неписмен, већ узима једно по једно писмо, одмиче га далеко од очију и прави се да чита:

— О-бе-бе ...Ма не види се, закон му ћаћин ...Да није за ону Милевуру Декића? Неће бити, шта ће њој овако големо писмо ...А ово друго? Некакво је дебељушно и кратко, најприје би могло бити за Ђукана, млинара. Његов је син у Првој крајишкој, у Трећем батаљону.

— Тамо је и мој Милош, рано моја грдна — уздише ђедо.

— А, онда се надај гласу храбри га Душан, па и сам живахне. — Тамо је „Жалобитни Ђуро“, онај наш Ђуро Векић, он свима из нашег села писма пише.

Ђуро је био надалеко познато сеоско спадало и није га, мајци, било туче, крађе или каква другог „шаљива“ догађаја а да он о њему није пјесму срочио. Тужили су га, пријетили му, било је и дегенека, али све узалуд, Ђуро је тјерао своје.

— Џабе ти је, кад мене зашкакља и некакви мрави уза ме крену, ја ћу њу спјевати, па је л гинути, јест.

Откад је устанак почео, а Ђуро се „сврстао у редове“, увијек су из његове јединице стизала у село некаква „жалобитна“ пјесничка писма, која су сваком живом сузе на очи мамила: и ономе ком су упућена, и „штиоцу“ који их чита и онима који га слушају. Нема више некадашње шале и комедијања, измијенио се Ђуро као да на Косово оде заједно с дружином.

— Ево га, и ово је Ђуро накитио — погађали су у селу већ од првих ријечи нечијег писма, и онда је, од руке до руке, од састанка до састанка, писмо кружило и читано, па је најзад и заборављено коме је, у ствари, упућено. Коверта се обично губила, а писмо се претварало у партизански летак, у пјесму, намијењену сваком кога је срце везивало за посвећене ратнике.

Тако се, преко ноћи, бивши весељак и напрдалица преобрати у „Жалобитног Ђуру“.

Двориштем се чује коњски бакит. Ђурајица и Милорад стижу пред канцеларију јашући на голу ђогату.

— Овамоде, ашигџије. Зар се тако оставља војно задужење, а?

— Купали смо парипа, друже командиру.

— Добро, добро, знам ја то купање. Дедер сад видите је л нешто стигло за ђеда Васу.

Дјечаци се јагме ко ће прије до писма. Милорад је стигао први и радосно објављује:

— Ево га! Друг Василије Бариловац, село Горње Калиње ...

Старина стругну дугим кожухом и растужено гргутну:

— Јес видио, Душане: Василије, и то још друг! Како мене лијепо почитује мој унук. И антресу ми зна: село Горње Калиње, вели. О, жалости моја, и села се сјетио.

Старац поче да шмркуће. Заводни очима и Цар Душан и пође по џеповима да тражи марамицу. Милорад погледа по дружини и шеретски приупита:

— Је л све готово за плакање, да се почиње?

— Добићеш ти по глави! — попријети Цар. — Хајде, ожежи!

Дјечак разви писмо и поче:

„Драги ђедо, друже Василије, буди здраво ти на двору своме, а ја одох Врбас-води ладној, Врбас пијем, а четнике бијем. Око мене браћа Грмечлије, па друг друга оставити неће . . .“

Ниже Милорад писмо, пјесму Жалобитног Ђуре, ђедо ћутке плаче, а Цар Душан закренуо главу у ћошак, па му сузе капљу у лонац с охладњелим, стинутим грахом. Узбудио се и старији курир, Ђурајица, па убрзано жмирка и шири очи да и сам не просузи. Најзад скаче на ноге и бучно испада из канцеларије. Цар се окреће за њим, поднадулих очију, и пријегорно шмркутне:

— Готово је, и овај ће за који дан одмаглити у бригаду. Ово ми је већ пети-шести кога су одмамила Ђурина писма ...Ех, јадна мајко, да човјек није шепав ...

Као да му чита мисли, умусана старина се диже, узима штап и креће вратима.

— Куда, ђеде Васо?

— На Врбас, Дуле, за унуком! — одјеца стари.

— О, мој Васо, мој Васо, гдје је Врбас, гдје ли Прва крајишка! Није то за твоје године.

— Остави, синко, идем ...Док се уз пут добро исплачем, можда се ја и повратим, бабе ми је жао, а сад, засад ...пусти ме, Дуле, брате, срце ме вуче . . .

МИЛОШ ЛИСАЦ

Већ данима и недјељама бригада се варака с премоћним непријатељем, који је запео, пошто-пото да очисте пространу територију од партизанских снага. Туда је Њемцима један од помоћних праваца за комуницирање с „Групом армија Е“ у Грчкој и Албанији. Партизанске везе, опет, укрштају се с непријатељским и сијеку их скоро под правим углом, па се не зна ко коме грђе и црње смета.

Бригада је остала сама самцита у читавом томе разбијеном шумовитом крају, испресијецаном путевима, тијесним долинама потока и брдским склоповима, који се према сјеверу топе у равницу, пуну шљивика и густих живица. Зато се све што је угрожено од непријатеља склања под окриље бригаде. Има ту чланова партијских комитета, омладинских и АФЖ-овских руководилаца, одборника, старих угледних људи, родољуба, чланова њихових породица, политичара антифашиста, активиста који се пребацују на друге терене, лакших рањеника итд. Тај дутачки „реп“ држи се чврсто бригаде и сапиње је у покрету и маневрисању. Нит смијеш рискирати да прихватиш борбу нит их можеш гдјегод склонити, а све то ваља осигуравати, хранити и пребацивати на чему знаш.

Говорљиви Сакан-Џакан, интендант бригаде, хвата се за главу и гласно кука:

— Треба ли ручак, дај Сакана, нема конака, гдје си, Сакане, сад коња траже, држи Сакана. Људи божји, не правим ја коње, јесте ли ви крштени!

— Крштени, некрштени, то му је — дочекује га командант бригаде, живахни Милош, коме је још увијек до шале. — Нико те није гонио да се с тим твојим рајтхознама натртиш пред Групу армија Е. Још је сва твоја срећа што си тур подашио кожом.

— Вала ми не користи да сам ударио најдебљи плех — потиштено признаје Џакањ — Група Е? О, јадна мајко! То велико Е, с његовим прасећим репом, нијесам трпио ни у основној школи, због њега сам и до данас остао у другом разреду. Као да сам слутио да ће ми једнога дана главе доћи.

Џакан диже руке као да се предаје и зариче се:

— Друже команданте, ил растурај некуд ову неборачку варицу или ја одох, џиле, доље на цесту, да сарађујем с окупатором. Мени нема друге.

Милош срдачно пребацује руку преко Џаканових рамена, грли га и тјеши као да је пред њим недорастао дјечак:

— Сајо, болан, без тебе нема живота ни бригади ни овоме народу што се прибио уз нас. Ако ћеш ићи, слободно и мене поведи. Хајде!

— Какав си, ти би још и кренуо — већ смиренније каже интендант. — Никада човјек не зна шалиш ли се.

— Не шалим, богами, Сајане. Боље ми је да бјежим док још има вакта. Ја сам одговоран за сваку баку у овој нашој колони; буде ли њој нешто, и ја ћу пасти „срамном смрћу од руке својих другова“, како то лијепо стоји у нашој заклетви.

— Џаба ти та љепота, од ње мазге цркавају.

Командант креће уздуж колоне бригадиних „штићеника“, која се постројава за покрет. Све су очи на њему прате га с надом, дирљивим повјерењем и љубављу, како га никад нико гледао није, чак ни покојна матер. У њему све више расте узбуђење, пење му се под грло и очи почињу да му се магле, исто као и онда кад је у ђачкој клупи писао своје прве пјесме о зимском пејзажу овога истога свога роднога краја:

Никог да сврати, завијан хан,
босански тужни пути . . .

Да савлада своју проклету болећивост, Милош се, као и увијек, спасава шалом. Обзире се на интенданца, који омађијано каса за њим, више из очајања него што га туда води његов посао, и пита га намигујући:

— Бројиш ли ти ово, Сакане?

— Бројим божију матер! Доста ми је одузимања и дијељења за читаву Европу.

Кад избише до на крај колоне, са једног чупавог коњичка закријешта некаква баба у жутој алаци (марами):

— Хеј ти, комшија, јеси ли набавио кафе за мусафире?

— Иди бестрага заједно с кавом! — промрси Џакан, одмахујући руком да нема, а онда се примаче команданту: — Ма каква је ово бабетина, гром је убио? Осиједи ме с кавом кад год ме види. Мора да је из фамилије каквог великог учкураша кад само на каву мисли?

— Хеј, мој драги, па зарти нису казали?— уозбиљи се Милош.

— Ко ће казати? Нисам имао кад ни питати, не знам гдје ми је глава.

Милош ухвати интенданта испод руке и повјерљиво се нагну над његово уво:

— Знаш ли ти, друшкане мој, да се њој, преко писама, удварао сам Наполеон?

— Ма не може бити! — трже се Џакан, па се окрену и ждракну очима на бабу. — Гле ти ње! Видио сам ја одмах да је она некаква ...

Џакан је однекуд начукнуо само толико да је тај Наполеон, такође, био неки фашиста који је ишао на Москву исто као и Хитлер данас, и тамо надрљао, па се устобочи у мјесту и зачуђено гракну:

—Пази, молим те, и сад ја каву да јој набављам, швалерки Наполеоновој! Нек упери, џиле, на Москву, па ће им обома бити вруће црне каве колико волиш.

Заценут од прикривена смијеха, Милош крену даље. Ова шала растеретила га је за читав дан унапријед и он, олакшан, разведрено стаде пред своје команданте батаљона. Натмурени ратници и сама одмах развукоше усне.

— Шта је, другови, може ли се?

— Може, друже команданте, може.

— Да се варакамо и данас, а? Као Мате с громом.

— Шта ћеш кад се мора ...

Сљедећег дана, у рано јутро, Милош се упути узаном стазом, кроз шикару, према ивици брдског хрбата. Одозго се отварао поглед на тијесну долину рјечице поред које се провлачио друм. Доље, у проширењу, на питомој заравни, ћутао је стари хан као кока на гнијезду. Ту је Милош провео најљепше године дјетињства.

За командантом, као везан, запристаде Џакан и стиже га на истуреној чуки, посијаној ријетким брезама. Обазре се на растреперене свијетле љепотице, обасјане бљештавим јутарњим сунцем, и зачуђено рече:

— Пази га, све се бијели као да смо на омладинском збору. Још само комесар говор да одржи.

— Охо, Сајане, оде ти у пјеснике — изненади се командант.

— У пјеснике! — гракну Џакан. — То је некад била твоја занимација. Моли ти бога да ја не дунем у четнике, у банду.

— Ено га сад!

— Ма знаш ли шта је, Милошу, брате — поче Џакан фамилијарно и повјерљиво — дај ударај на какво бандитско упориште да нешто отмемо ил ја више не знам шта ћу. Измузао сам од овога гуравог народа све, и душу, даље се, вала, не може, па таман да циједим суву дреновину као Краљевић Марко.

Командантово лице сузи се и потамње као да облак наиђе. Заусти да нешто каже, али му се оте само једно збуњено:

— Ехе ...ма чекај . . .

— Не чекај, вала, више ни трена — настави захуктали интендант. — Молим, кукам, пријетим, богорадим, у сваке окрећем. Више ме овај народ и не зове Сакан, сви ме вабе Цакан. Знаш онога Цакана, Циганина, трговао прије рата коњима? Ето, дотле сам ја дотјерао.

Командант се одједном грохотом насмија и десном руком чврсто загрли разгоропађеног другара. — Аха-ха-ха, Цакан! Како да га не знам.

— Знаш, дабоме. То сам ти ја данас, Цакан, ето ти моје карактеристике — сплакано понови интендант.

— Ехе, немој сад ту одмах, та ја те бар познајем од малих ногу — одмах се разњежи командант. — Цакан, их, чудна ми купуса!

— Јест, а да теби надјену овако једно име?

— Е, чекај сад, и ја теби нешто да кажем, своји смо! — поче Милош тврдим гласом и поизмаче се корак-два од Цакана. — Мислиш ти да је мени лако толике дане и недјеље играти се жмирке с непријатељем и провлачити се кроз ове гудуре као лисац, а да се нигдје не улети у праву борбу, да се мушки не удари, а? Није лако одговарати за толике људе који су нам повјерени, треба то сачувати.

— И ону Наполеонову бабу, загрмило у њу?

— И њу, богами, Сајо. Те су назвали Цаканом, а знаш ли како су мене крстили? Мене који сам готов и у ватру и у воду а да не трепнем.

— Ма како, брате рођени?

— Милош „Лисац“! Ето ти, ја сам ти Милош Лисац, па ти сад види. Провлачим се и врдам ко

лисац око живице.

— Брезобразлук, скрајњи брезобразлук!

Цакан је показивао такво искрено огорчење да Милош више не издржа, него удари у смијех, постави се постранце према интенданту и упита, тобож озбиљно:

— Ма какав лисац? Ево, имам ли ја реп?

— Немаш, друже команданте.

— А четири ноге?

— Вала, ни то, чини ми се.

— А какве су ми очи, погледај?

— Хм, богами, баш некако лоповске, лисичје, друже команданте. Не кажу џабе да теби не може промакнути женско чељаде а да га одмах не скрозираш погледом, као свијетлећи метак.

Милош укекери очима као преступник на „дјелу“ затечен.

— Ej, ћуткац, да те комесар не чује. Тај нам је свима чакшире зашио сприједа, па се не зна ко је мушко, ко ли женско.

Милош спопаде Сајана под руку и поведе га до ивице заравањка. Одатле се, као на длану, видио хан у долини, око кога су се мотале групице непријатељских војника, ситних као мрави. Поред самог хана тенк с топовском цијеви, окренутом у брда, и он као играчка.

— Сјећаш ли се, Сајо, некад смо се тамо, зими, заједно играли, и то баш највише „жмирке“, око каца у остави?

— Како да се не сјећам — смекша се интендант.

Милош се раскорачи и поче разњежено да рецитује, док га је Сајан слушао, поисправљен и јуначки избечен, као да слуша говор пред акцију:

Никог да сврати, завијан хан,
босански тужни пути,
ко бијела кока мирује дан . . .

— А, шта велиш, Сајане?

— Жалобитно, брате Милошу — заводни Џакан очима — као да смо опет они некадашњи дјечаци.

Е, само да није доље оне црне коке која је уперила овамо онај свој гвоздени кљун.

— Нека, Сајо, нека, и њој ћемо ми завртнути шију, притрпи се мало ...А шта кажу, велиш: скрозира ко свијетлеће зрно, а? Види га, и то ти знаш. Е, јеси прави Џакан, нема ту шта ...

ОРАСИ

Поскочан, ватрен чичица, члан Врховног штаба, љуља се већ сатима на леђима дурашног босанског коњичка. Путује преко снијежне висоравни средње Босне, све корак по корак, дубоком утабаном пртином, којом су, чини се, већ прошле бројне партизанске колоне.

Уз пут, већ километрима, смрзнут снијег цјелац посут је поломљеним ораховим љутинама. Чича зирка око себе преко горњег руба наочара и гласно гунђа:

— Ама, ко поједе оволике орахе, стрину ли му његову?

— Сигурно Крајишници! — весело крекеће његов пратилац, дојучерашњи ђак средње трговачке школе, родом од Краљева.

— А одакле им оволики? — чуди се чича.

— Ваљда добили на дар, ил заплијенили. Прекјуче је ослобођен Прњавор.

Чичу нешто штрецну. Сјети се да је у извјештају о паду Прњавора стајало и то да су у вароши заплијењена два вагона ораха. Одмах је наређено да се све то пошаље партизанским болницама. Није враг да ће то бити ти ораси, а?

Чича је будно бдио над свим пословима око ратне интендантуре, па га ово одједном жестоко узнемири. Зар орахе намијењене рањеницима овако крчмити, види ти разбојника!

Успухао се чича, седло га не држи. Обзире се на пратиоце и пита:

— Чуј ти, Чедо, ма је л могуће да би ови Крајишници дигли орахе намијењене рањеницима?

— Би, дигли би. Никад ти њима не знаш у шта ће они окренути. Сјећате ли се само оне узбуне око шишања?

— Оне кад смо стигли у Крајину?

— Јесте. Одбили Крајишници да се шишају. Њима су њихове ћубе и кике једини украс. Дошао наш берберин у једну њихову чету, а они се све хватају за пушкомитраљезе и реже:

— Најприје скини главу, а онда је шишај!

— Јесте, стрину им њихову, а послије три дана и сами се ошишали, добровољно.

— Само су бомбаше и митраљесце оставили неошишане. Они, веле, ионако носе туђу главу:

— Е, бестрага им глава, неки засукан свет.

Негдје пред подне путници стигоше до узаног мостића на смиреној рјечици са обалама укованим у сед. Ту су се сустизали партизани и остали свијет и згомилавали се с обје стране потока, јер је преко залеђена брвна ваљало полако и опрезно прелазити.

Чичи интенданту одмах паде у очи један крупан космат митраљезац с нашушуреном њубом кестењасте косе, која му је вирила испод нахерене капе партизанке. Делија је био тако натоварен како само може бити бездушно оптерећено неко партизанско куварско кљусе: на леђима голем ранац, поврх њега упопријечен митраљез „шарац“, умотан у реденике, а с десне стране крвнички набијен платнени торбак.

— Крајишник! — зловољно промрси чича. — Ем је неошишан, ем је натоварен, па да.

— Овај, друже, зар ви у чети немате неко коњче за тај митраљез? — гргутну чича сјахујући.

— Хех, коњ! А шта ћу ја онда радити? — незадовољно одбрунда митраљезац.

— А шта ти је то у ранцу? — сумњичаво прупита чича.

— Муниција за шарца.

— Хм, баш муниција? А то у торбици?

Делија насмијешено, с љубављу, удари дланом по набијеном торбаку.

— Ово је муниција за мене, ораси.

— Аха, ту смо! — гракну чича злурадо. — Пљачкаш, је ли? Будемо ли тако почели, оде наша борба дођавола. Пропашћемо док оком трепнеш.

Натоварени митраљезац загледа се тако зачуђено у накостријешеног чичу као да пред собом има створење с некакве друге планете.

— Хајд, богати, стари, пролази с миром и не прави панику. Да наша борба пропадне због прегрштри ораха, а? Е, вала, нек пропадне ако је толико килава. Ко ли те само томе научи да ми је знати?

— Знаш ти добро да је то одређено за наше рањенике, па опет си посегао руком у магацин, а? Је ли теби жао наших рањеника?

— Како неће бити жао, бог с тобом,

— И би л се ти жртвовао за њих када дође до густог?

— Да си ти мени жив и здрав, макљао сам се ја ради њих једно десетак пута, да се све прашило! — гракну митраљезац.

— А опет си спреман да дигнеш њихове орахе, а?

— Спреман у свако доба. Таман да змија на њима лежи, ја ћу руком у торбу.

— Како то? — забезекну се чича, више радознао него љут.

— Како, питаш? — уозбиљи се делија. — Ама, знаш ли ти, друже, да је нама, крајишкој дјеци, једина и највећа милошта и дар, откад знамо за се, само орах и ништа друго, особито зими. Дође тако у госте тетка, кума, рођака, па руком у торбицу: где сте ви, дјецо, ево сваком по шака ораха. И-их, ораси! Нема већег и љепшег дара на овоме свијету. Никад ми нико, у мом вијеку, није ништа ни поклонио доли орах.

— Види сад тога ђавола! — зачуди се чича.

— Ето, тако ти је то — закључи делија. — И сад тамо, у Прњавору, усред најжешће битке и тарапане, неко из наше чете дрекну: ораси, бог вас мазо! Ево их, пуни џакови!

— А ви, навали по њима, а?

— Их, богу ти твога, стрпасмо се све један преко другог, а усташки митраљезац оплети по нама. Остаде нас ту четири-пет на гомили, као да смо бункер заузимали.

— А ти ништа, купиш ли, купиш?

— Ма врага купим. Ваљало ми је најприје ликвидирати онога митраљесца. А кад сам упао код њега у заклон, кадли тамо — све засуто љупинама од ораха. И он, грешник, на овој зими, зажелио се ораха. Неки наш кукавељ, Крајишник.

Делија закратко обори главу и замишљено рече:

— Би ми га жао, онако мртвог. И он волио орахе, жива људска душа.

КОЛИКО ЈЕ САТИ

Даноноћно у борби, без предаха и одмора, гура чувена Крајишка дивизија од Аранђеловца према Београду. Привлачи је главни град земље, а иде у сусрет и Црвеној армији, па човјек сам не зна коме се више радује од тога двога. Тек само види да се претворио у пијано и вилено чељаде, заборавио да се икад бојао Шваба, па само каткад затресе ошамућеном главом као кобила у вршају, али себи не може да дође. Тутњи у њему и око њега, врше ђаво по црноме трњу.

Једна истурена јединица Крајишника већ је доспјела до друма код Болеча, на сам праг Београда, и ту се, онако у мраку, поваљала по неким јарцима и удољинама. Међу њима и десетар Илија, дурашна својеглава момчина, коме се, као за инат, баш сад не спава, иако се посљедњи пут одмарао враг и сам зна кад. Сједи он у јарку ослоњен о пуну торбицу, гвири у ручни сат с фосфорним цифрама, приноси га увету и гунђа:

— Ево га, ућутао се, проклетник. Е, баш је нашао кад ће да стане.

Прије свега неколико дана Илија је добио тај сат од командира чете, први свој часовник у животу. На брзину је научио како се „чита“ вријеме, па отад мало-мало а он вирне у справицу и свечано Објави:

— Толико и толико сати, а нађи ће се и нека минутица кусура. Је л јасно, другови, а?

А самом Илији, откад је добио сат, заиста се нешто разбистрило пред очима као да при себи има неку тајанствену лампу па је само дигне у висину очију и — гле! — све ствари покажу свој прави лик и пофронте се као за параду.

— Ево нас, друже Илија!

Лакше му је сад и у највећој тмини. Погледа само у сат, а фосфорне цифре пулсирају као живи путокази и спремно најављују које је доба.

А гледајдер изненада ове невоље ноћас! Куд га баш сад издаде његов славни сат, Бранковић ниједан, да га брука пред главним градом напаћене отаџбине и пред највећом војском на овоме свету, која меће, друже, фашисте на мету.

— Е, ђаво те мето на свој ненародни наковањ, куд сам сад пристао с тобом!

Дошло некако Илији тако при души као да се у овој октобарској ноћи изгубио и скренуо некуд с линије народноослободилачке борбе, а његова једина звијезда-

водиља, узданица његова, угасила му се на рођеној руци и оставила га самог у пустој немјерљивој бестрагији.

— Шта би сад?

Илија се премјешта до свог водника Борише, опет нагиње уво према лијевој руци, ослушкује и

безнадно пуше:

— Стао па стао, нема ти ту више помоћи.

— Ма ко стао, брате? — мученички стење Бориша, јер му Илија својим шиштањем разбија и ону лагашну скраму чемерног сна овако насједећке.

— Ма овај мој сат.

— Иди, бестрага ти глава, та није стао Трећи украјински фронт и корпус Пека Дапчевића.

— Е, мој рођаче, не знаш ти каква је то мука кад стане сат, ти си био и остао сељак.

— А ти си ми грађанин, пази, оца му! — сасвим се разбуди Бориша. — Дедер, кажи, ко је икад у твојој кући имао сат?

— Није нико, брате, али мени ноћас ...

— Али теби ноћас, безбели, стао, јер га јуче нијеси навио. То ти је исто као да тамо у свом селу заборавиш увече напојити краву. Само крава би бар у неко доба рикала да те подсјети на твој пропуст.

— Заиста, рикала би — покајнички признаје Илија и у неприлици буљи у сат као да и од њега очекује нешто слично.

Док се они тако петљају око навијања и казаљки, честом повише њих, из правца Смедерева, већ подуже промиче нека непозната јединица. Иду ћутке, прилично уредно, па неком, доље у јарку, паде на ум да би то лако могли да буду и сами Нијемци, нека њихова јединица у повлачењу.

— Нек су, вала, и они, нек их носи ђаво! — мрморе по јарузи преморени људи, јер им од штрапаца и напора није више ни до живота, а камоли до тамо не знам какве швапске дивизије која измиче пред бањушкама. Нек измиче, неће га, мајци, далеко.

Илијин сат коначно је навијен и сасвим лијепо прорадио, али сад се момчина узмучила око тога на које вријеме да га навије. Нико од његове дружине у близини нема уре.

— Ма зна ли ико жив колико је сад сати, закон га убио?

— Како ће знати, де? — уразумљује га Бориша. — Једини командир има сат, а он је враг зна гдје у овој ноћашњој варици.

— Па да викнем оне горе на цести, можда неко од њих зна?

— Ма јеси ли ти луд, говече једно! Шта ћеш ако то буду Нијемци? — смирује га Бориша.

— Нек је, вала, и мој ћаћа — брунда Илија. — Ја ћу сад викнути, па нек буде шта ће бити.

Момчина се поисправља на утрнула кољена, савија дланове око уста и гласно се продере:

— Ехеј, Швабо, колико је сати, здравља ти?!

Како је почео крклањац на ономе сектору код Болеча између наших и Нијемаца који су одступали од Смедерева, то нико од Крајишника није умио да каже. Знају само толико, кад су поскакали иза сна да су се нашли у правом паклу од ватре и грмљавине, па су се све до јутра макљали и носили и са Швабом и са својима. А чини се, канда се ни непријатељ није боље снашао , па је ту и тамо кокао своје камараде, све док се нису почеле дизати руке на предају.

Ујутру, на друму затрпаном лешевима, Бориша пронађе Илију гологлавог и раздрљене блузе, нагну се повјерљиво пут њега и мукло протисну:

— Будалашу један, видиш ли ти шта уради са својим сатом? Пази, пазидер тамо по асфалту, ено крв тече као поточић, то видим први пут у свом вијеку.

Илија се, коначно разбистрен, широко огледа око себе, принесе затим часовник до ува и зачуђено рече, скоро нечим обрадован:

— Јадна ти мајка, јеси видио чуда и кланице, а он — још увијек ради.

НЕ ТРАЖИ ЈАЗБЕЦА

Годинама тако, тихо и ником на сметњи, живио је бирташ Марко Бенић, проводећи дане за излизаним шанком своје радње. Није упадао у очи ни дарежљивошћу ни тврдичлуком, жене није гледао, за коцку није марио, а нико се не сјећа да га је кадгод видио пијана, љута или нарочито нерасположена.

Све послове око којих је ваљало подвикнути и галамити обављала је Маркова тетка, Марта, спечена џорлава удовица, која није ни умјела друкчије разговарати него из љуте главе. Она се нагађала с кириџијама, ратовала с комшилуком и дужницима, а по потреби, долазила и у бирцус да избаци напоље каквог узинаћеног пијанца. Пред њом, онако мршавом и црном, пијанац би одступао корак по корак натрашке, бранећи се само подигнутом руком, раширених прстију.

— Де, де, откуд сад ова квочка.

Биртија је била на самом крају издужена предграђа, уз главни друм, а како је по свему личила на оне старинске босанске ханове, једина уточишта човјеку путнику, у њу је најрадије залазио свијет са села. Ту су и ручавали ко је шта понио у торби, договарали се о послу, погађали и цјењкали. То им је била као нека посљедња станица пред градом у којој се ваљало припремити и обавијестити прије нег човјек уђе у невјерни варошки осињак, пун подмуклих замки и ступица.

Чак и кад је у близини прорадио привремени војни аеродром, биртија остаде иста као што је и било. Једино се међу сељачким гуњевима и кожусима појавише модре униформе авијатичара и два различита свијета продужише да и даље живе свак о свом послу. За једним столом расправљало се о цијени оваца, жита, а за другим о моторима, бензину и временским приликама.

Ни сам рат није донио неких нарочитих промјена у свакодневни живот крчме. Једино су с блиског аеродрома авиони чешће полијетали, а кад би над предграђем забрујала нека нарочито гласна формација, бирташ Марко надизао је само једну обрву и мрмљао:

— Ови ће на Дрвар ил на Козару.

Једног прољетњег дана, друге ратне године, међу свакодневне посјетиоце кафана, оне с аеродрома, велики немир унесе вијест да су на партизанску територију пребјегли неки пилоти и механичари с два авиона.

— Ето ти врага! — оте се чак и ћутљивом бирташу.

Ускоро још веће узбуђење изазва вијест да се један од пилота, Руди Чајавец, рањен, присилно спустио на четничку територију и ту ухваћен и предат властима, а његов механичар, Јазбец, умакао потјери и сакрио се негдје у близини.

— Па ја сам отуда, знам тамо сваку кућу — први пут гласно јави се бирташ. — Ако га ја не бих сад нашао, пљуните ми у брк.

И како тада проговори и показа продорне зелене очи, Марко више не уђута нит поникну погледом. Поваздан је зивкао и привлачио људе из свог села, нешто се с њима договарао и по њима слао поруке. Сад се почешће извлачио и иза шанка, кратконог и ситна корака, и губио се с људима некуд иза биртије.

Џорлава тетка Марта узнемири се и поче да зановијета:

— Марко, буди миран и не тражи Јазбеца. Шта ће то теби?

Бирташ је само повлачио непријатним зеленим очима и одвраћао:

— Не мијешај се ти у мушке послове, шта ти од тога знаш.

— Буди миран и не тражи Јазбеца, опет ја теби велим — инатила се тетка.

Упорни бирташ оде и у своје село, остаде тамо неколико дана, а кад се вратио, заједно с њим стиже и глас:

— Ухватили Јазбеца. Марко га пронашао.

Тога истога дана, увече, Марко се, свечан и поносит, спремао да се појави у својој биртији, међу гостима. Пун треме, очекивао је задивљене погледе, аплауз и честитања. Најприје ће, наравно, они с аеродрома, редом, приступати и руковати се, а онда ...онда ће он, окружен друштвом, почети причу, своју велику животну причу како је уловио и предао Јазбеца.

Спустио се са спрата у мрачан ходник, отворио споредна врата биртије, и кратко застао заблијештен свјетлошћу. То ли је, дакле, тај први корак у славу, пун сјаја, кад човјек просто обневиди и чека да га први сложан аплауз тргне и пробуди.

Застао је, чекао и — тишина.

— Нису ме, ваљда, још примијетили — досјети се он, па закорачи даље, али опет кроз тишину. Корак, два, три, тишина се око њега раступљава као вода и пропушта га између замуклих људи који му, и одвише брзо и спремно, праве мјеста.

Стиже тако и за свој шанк, али га и ту стиже и затвори тишина. Нико му не прође, не упита нешто, не показа се радознао.

— Шта је ово, људи?

Упита се тако упразно, глуво, јер чак ни у машти не нађе правог саговорника. Мјесто иза шанка, његова дугогодишња бусија и заклон, сад му испаде као неки обиљежен истурен подијум са кога ваља неком због нечег одговарати.

— Ма чусте ли ви, ја ухватих Јазбеца — покуша он слиједећих дана да лови и ословљава све ређе госте авијатичаре, али се нико не показа оран за разговор. Једино му, једне касне вечери, неки пијан пилот, Босанац, показа мрачне крваве очи и прошкргута:

— Некад смо били небески орлови, а сад нас по шипражју лове кривоноги бирташи. Ej, животе, животе ...

Кад се чуло да је Јазбец стријељан, Маркова биртија још више опусти. По замрзлој кући мотала се само усукана тетка Марта и кукумавчила:

— Рекох ли ја теби: буди миран и не тражи Јазбеца.

Ни ноћ ни рођени кревет нису доносили смирење смућеном бирташу. Удаљена топовска канонада и, још много ближа, пушчана ватра опомињале су га на његов неславни подвиг.

— Ено их, оно су они, Јазбечеви.

Покушао је, најзад, да се спасава заборавом и варком. Их, кад је икад то било, ко ти још памти. Можда га, ипак, нису стријељали, него тек тако, процурили лажну вијест да устраше народ.

Улазак партизана у варош доживио је као смак свијета, наопак и бучан, гдје се без потребе пјева, игра и весели, док је он једини знао да је све то само пуста варка. Кад се он појави на вратима, све ће то престати као по невидљивој команди и тек онда ће се показати прави лик нових догађаја: гдје ти је Јазбец?

Одвели су га већ сјутрадан и све је било као што је и очекивао, баш као и оне вечери кад се први пут појавио послије хватања Јазбеца: замукли људи се размичу да му начине мјеста, тишина пред њим се раступљује и расте, а он корача одузетим ногама никуд, ни у шта.

АРТИЉЕРАЦ МАРКО МЕДИЋ

Већ неколико дана радио кркља да је Берлин пао и Њемачка капитулирала.

Рату је крај. Тамо негдје, у срећнијем свијету, слави се побједа, пије се пиво и хармоника нагони у коло свакога ко је сачувао обадвије ноге, а овдје ...Овдје, у овоме проклетом, пакленом босанском троуглу, који затварају ријека Сава, једна њена притока и, као трећа страна, линија бункера и ровова, ту се тек размахује битка, гора и страшнија, чини се, него дојучерашњи сријемскн фронт с друге стране воде.

У опкољеном троуглу нашло се све из овога краја што је Нијемац четири године купио око себе, наоружавао, вјежбао и водио у борбе против партизана и у пљачкашке походе по слободној територији. У немирним сновима становника удаљених брдских села још се чује њихово халакање и виде се гарави димови поврх зелених шљивика.

Изненада, као преко ноћи, спласну и повуче се њемачка сила и ордија, а усколебане јединице и гомиле домаћих очајника на концу се затворише и утврдише у свом троуглу, на ставама ријека, ријешени да се не мичу никуда даље.

Куда ћеш, де, побогу си брат, у бијели свијет, гдје нема ни Босне, ни свог села, ни нашега говора, ни мајке краве, ни шљивине гране. Није друге него туђи се овдје, па јал надбити ове наше, јал опет некако ...Можда се Нијемац поново приповрати, а можда ...ако те најзад и ухвате, притрпи се мало док опале у те, није ни то најгоре, а послије ћемо већ видјети. Главно је да ће тамо у селу остати оно чељади. Партизани не дирају дјецу ни женске, то им је тако у закону.

Око банде у троуглу све се више згушњава и стеже обруч народне армије. Пристижу топови, тенкови, авијација. Нису ово више некадашње голотрбе партизанске јединице, петометковићи. Ако баш и нема задоста хљеба и одјеће, нађе се бар оружја.

Иза партизанских положаја, нарочито око кухиња и артиљерије, купи се народ из околних, „бандитских“ села. Њихови су тамо, у обручу, па сад чемерни свијет зебе и стријепи на шта ће све ово испасти. Нарочито су мајке упорне, неустрашиве и заслијепљене.

Око артиљерца Марка Медића, који је, неким чудом, овамо доспио из чувене Шесте личке дивизије, надовезала се некаква стара нена, муслиманка. Пропитује се за сина.

—Здравља ти, војниче, је л тамо, у халки, мој Дедо?

—Ама, шта ти је то халка, другарице? — чуди се Марко. — Ја сам ти, брате, Шеста личка, отуд од Велебит-горе, па се слабо разумијем у ваше босанске еглене.

—Па оно тамо. Видиш, тамо — неодређено показује нена некуд у правцу Саве.

— Ааа, у обручу! — изненађено отегну Марко. —Па тако, брате, кажи, син ти је у банди, је ли?

— Шта ја знам, кажу да је тамо негдје, с нашима. Па моро би ти њега познавати. Читаво село зна мог Деду.

— Ено је, де! — окреће се артиљерац својим пајдашима. — Ама, другарице мајко, што си тако недоказана. Ја честито не знам ни своје другове из дивизиона, а камоли ћу познавати тамо некаквог Деду из богзна кога ...

— Из Хорозовића, драги војниче. Село Хорозовићи. Ваљда си туда ходо.

—Ма хода сам ја, мајко, куда ти год драго, али, вала, у те твоје Орозовиће ...Тамо ми, ваљда, ни покојни ћаћа није стига, а он је прошлог рата, у Седамдесет деветој Јелачић-регименти, обигра пола Европе.

— А жив ли је ћалац? — приупита неко из дружине.

— О, да, и још како је био добро жив, све док се у Доњем Лапцу не поклепаше на пазару због нечије овце. Доватили га по глави као неким крампом, ћускијом, чиме ли.

— Богами су га лијепо почешали — добаци неко с одобравањем.

Она нена, печално загледана у партизанску хаубицу, потегну Марка за рукав и прекиде га у разговору.

— Војниче, хоћете ли из овог пуцати на мога Деду?

— Другарице, то је војна тајна. У шта ми нареде, у то ћу пуцати, па таман да је тамо моја матер Анђа.

Артиљерац отпухну, искоса омјери стару муслиманку и обрати се својима.

— Убио је лед, ова стара иста моја матер. Чисто сам претрнуо кад сам је малоприје спазио уз овај путељак.

— А жива ли је стара?

— Ех, грешна моја старица, гурале је усташе у кућу да је живу запале, а она се отима и моли: мене ви тамо, каже, у шталицу, гдје је лежала моја Мркуља. Тамо сам се ја с њом и у радости и у жалости, толико пута сита наразговарала. Ту ми неће бити жао ни умријети.

— Па пустише ли је у шталу? — опет ће онај радознали војник.

— Није вајде крити, пустише. Добри неки људи. Изгоре стара Анђа заједно са својом шталицом и својим разговорима.

Видећи тако глагољива и отворена војника, стара нена прикрпи се сасвим уз Марка и узе да га обавјештава:

-Видиш, овај стари под орахом, то ти је Дедин амица, Хусо. И он дошо да види.

Старица се нешто сашапта с Хусом и донесе Марку охладњео печен кромпир.

— Узми, војниче, па кад будеш пуцо из топа, бубни доље у воду, само да препаднеш Деду. Немој баш у жива инсана, грихота је.

Марко пребаци кромпир из руке у руку као да му прљи дланове, преполови га и пружи пола борцу до себе.

— Вала, мајко, да још имаш мало соли, не би лоше било.

— Немам, синко, дина ми. Читавог пролећа нисам видила зрнце соли.

Ратник поједе свој дио кромпира пажљиво, натенане, пљусну длан о длан, загрли нену преко узаних рамена својом тешком ручердом и весело гукну:

— Е, мајчице рођена, сад ми се мало одмакни од ове моје пуцаљке, ваља мени на посао. Их, што си ми нешто мршуљава ка врабац, нема у теби тридесет ока.

Кад хаубица први пут загрми и потресе земљу, амица Хусо одједном живахну, подскочи и осокољен кликну:

— Аферим ти, момче! Боме ћеш нашима доље потпрашити турове!

Хаубица тресну и по други пут. Хусо поново ђипи.

— Ачкосум! Ејвала ти гласу!

Нена, у неприлици, гледа час у хаубицу, час у разиграног Хусу и не може себи да дође: је ли ово некакав шенлук или се од тога чак и погинути може.

— Види га, помамио се ко азгин парип у сватовима.

Од Саве, из обруча, поче да одговара непријатељска артиљерија. Једна граната звијукну стравично изнад партизанске батерије, подскочи упропањ несигурна мајка земља, а из оближњег воћњака суну увис мрка лепеза и разрасте се у грдан тумбас дима.

— Охо-хо, алај нагарише наши! — опет се џлитну Хусо као да је сјео на осињак. — Шта велиш, војниче, јес видио овога шидета, мајка ти пјевала! Боме, сад нечија стрина меље орахе.

— Ово нас, канда, напипаше, гребем им никољданску варицу! — исколачи се Марко. — Јесам ли ја још синоћ говорио да се копају заклони за послугу, а ви, мацани, баш вас брига: Марко говорио, а шаров лајâ!

Друга граната засу батерију земљом и гелерима. Лежећи потрбушке, Марко се одиже на руке и погледа лијево-десно око себе.

— Јесмо ли сви читави, а? Алај гађа, цицвару му љубим!

Тек пошто је устао и отресао се, спази стару нену како тетура и посрће уз ограду шљивика. Прискочи јој игракну:

— Охо, богами тебе твој Дедо доватио гелером по мишици. Ej, ви тамо, дајте брзо један завој.

Ошамућена старица зачуђено је гледала у свој окрвављени рукав и тек послије неколико тренутака дође до ријечи.

— Јес ти видио алчака, па баш по матери. Ето какви сте ви, синови. Па де га сад роди и на својој сиси отхранида те убије, лопов.

Као да је тај пријекор упућен и њему лично, Марко се одједном нађе побуђен да брани све синове овога свијета.

— А и ви сте ми, матере, нешто боље од нас, а! Ено, и она моја покојница, лака јој ...лак јој онај облак под који је одлетила гаравијех опанака заједно с кућом и шталом ...знала ми је, брате, рондати и чантрати ка млинско чекетало: те бекрија си, те пијанац, те убојица, те жандари нам се никад не скидају с врата, те гори си нег икакав комуниста ...Нек бог прости, морао сам је понекад и вилама измјерити преко леђа, иако ми је била тамо некаква рођена матер ...Ето, тако ти је то, другарице муслиманко, мајко моја мила, нек ти је жив твој Дедо, па какав био да био, ђаво с њим глогиње млатио!

НА РАМПИ

У самом подножју планине преко државне цесте постављена је јака дрвена рампа начињена од млада жилава граба. Недалеко од ње, укривена у љескар, налази се колиба с неколико стражара обучених полувојнички-полусељачки, партизански. Командир им је добродушни дугајлија Пантелија Хинић. Он лично зауставља путнике и прегледа легитимације.

Тек је рат завршен и по горовитој околини још лутају мале групице и појединци из разбијених четничких банди. Притиснути потјерама, они се пребацују из планине у околне шуме или из једног подручја у друго, преобучени често у милиционаре, у војнике или чак у официре, а каткад наиђу колима или пјешке као безазлени сељаци путници. Елем, ствар стоји тако да више не можеш вјеровати ником живом.

За подозривог Пантелију не зна се јесу ли сумњивији путници који стижу отуд преко планине, из далека, или су гори ови с друге стране, из околних села, међу којима се увијек нађе велики број познатих и полупознатих људи.

Јуче му је опет стигао допис да се има појачати контрола на рампи, јер је у околини примијећен један одметник који се врло вјешто пребацује од јатака до јатака упркос свим стражама, патролама и засједама.

Друмом, већ издалека, чује се зврјање кола. Пантелија затеже блузу и креће на рампу.

— Ви, момци, будите спремни — опомиње он своју наоружану братију повађану по папрати испред колибе.

У веселом касу, звонцајући ормом, стижу коњи под лаким колима пуним шарене женске чељади. Само је на кочијашком сједишту бркат спечен сељак у црвеном женском зимском капуту с крзненом крагном око врата, поклоном од Унре. На глави му столује голема црна јагњећа шубара.

— Стој! — службено каже Пантелија и диже руку с дланом окренутим путницима као да им показује нешто написмено.

— Стали смо, стали у свако доба кад то наши свјесни другови нареде — весело какоће кочијаш и затеже узде. — О-оп, да се стане без дискусије, ово је наша народна цеста и наша рампа.

Сељак се загледа у Пантелију, изненађено гакне и скаче из кола.

— Ма јеси ли ти то, Панто, јабуко моја, кумићу мој рођени?! Откуда баш ти овдје? Нијесам те видио има добре двије године.

Сад Пантелија обрадовано развлачи уста и шири обје руке у сусрет кочијашу.

— Куме Петре, оче рођени, откуда ти?

Раздрагано и свечано грле се и љубе преко спуштене рампе, лупају се по раменима, па се онда поизмакну да боље виде један другог, опет се грле, па кум Петар брише заводњене очи, а Пантелија разњежено шмрче и гледа у страну.

— Па збиља, куме Панто, остаде ли ти мени жив овога крвавог рата против окупатора и његових домаћих помагача? — пита кум Петар и у невјерици загледа униформисана дугајлију.

— Остадох, за длаку — стидљиво признаје момак.

— Па и мени се нешто чини да јеси — разњежено каже сељак и опет шири руке. — Прићидер, кумићу, да те још једном вјерно загрлим широм наше напаћене земље.

Поново се грле тако срдачно да све рампа шкрипи између њих, а онда се опет одмичу један од другога као да хватају залет за ново одушевљење.

— Па гдје си ти мени, куме Петре, досад био? — пријекорно се загледа Пантелија у дошљака. — све штокуд по стражама и осигурањима, па никада да те видим.

— А ја, кумићу, већ трећу годину радим код одбора горе у свом селу — поносито гуче усукани кум. — Несебично дајем себе за општенародне циљеве ове наше борбе ...О мој кумићу, јабуко моја, ходидер овамо.

Опет се грле, лупају по раменима, а онда се зарумењени кум Пантелија измиче за корак од рампе, затеже блузу, салутира и каже озбиљно и службено:

— Друже, молим легитимацију.

— Хе-хе, легитимацију! — смије се сељак.

— Шта ће ти легитимација?

— Такав је пропис. Без легитимације се рампа не диже.

— Па, куме, брате, зар ти мене не познајеш? — шири кочијаш руке.

— Како нећу познавати свог рођеног кума! — чуди се стражар и прилази рампи. — Дај, болан, да те још једном загрлим. Зар ја свога кума ...

— Па дај онда дижи ту рампу.

— Куме, без легитимације нико не може проћи, такво је наређење. Ево, да ти покажем.

— Ма шта ти то мени велиш, кумићу?

— Тако ти је, куме — озбиљно каже Пантелија. — Дешава се тако некима, пропусте сељака без легитимације, а кад тамо, преобучен бандит.

— Па зар ја бандит, куме? — бечи се сељак.

— Не дао драги бог тако нешто ни помислити! — побуни се стражар. — Зар мој најрођенији кум? Ма прићидер да те цмокнем, роде мој.

— Ето ти, де. Знао сам ја да ти на свога кума нећеш бацити ружну паролу. Зар мене легитимисати?

Пантелија се опет укочи иза рампе и тврдоглаво понови :

— Куме, пропис је пропис. Не знам ја ко си ти док не видим.

Сељак се уозбиљи.

— Како нећеш знати? Гледаш ме пред собом, познајеш ...Чем ће ти онда оно: лице осредње, стас округао? Та верујеш ли својим очима?

— Какве очи! У овоме послу то ти ништа не важи — одреза Пантелија. — Ето, на пример, неки дан, у патроли, гледам ја једну букву, гледам је равно у лице и мислим се: буква, шта ту има друго. А кад тамо ...

— Кад тамо? — приупита сељак.

— Кад тамо, а она шупља и у њој карабин, торбак муниције, три бомбе. Шта велиш на то? Је л требало вјеровати, а?

— Стани, болан, кумићу, ово ти је друга форма — побуни се сељак. — Ено, погледај, оно су ми у колима двије кћери, кумице. Је л тако?

— Тако је, свака част.

— А оне друге двије иза њих, видиш ли, то су твоје комшинице, кућа до куће. Ваљда и њих познајеш?

— Како нећу знати! Неки дан су нам донијеле пуну торбу шљива.

— Па јеси ли их легитимисао, право кажи?

— А што да их легитимишем кад нијесу пролазиле иза рампе. Биле су само код наше колибе.

Сељак хукну.

— Онда значи, таман да наиђе твој рођени отац, кумићу, ти га не би пропустио докле га не легитимигнеш?

— Па дабоме, друже. Шта ја знам напамет ко је он. Нек он мени покаже црно на бијело да је тај и тај, па нек иде куд му драго.

— Е, е, жалости моја — заклима главом сељак. — Ево мене моје рођено кумче не познаје. Гледа, а не познаје.

Пантелија растужено опусти руке, а онда уздахну, прекорачи рампу и пребаци руку преко сељакова рамена.

— Та зар не видиш, куме, да сам те препознао стојећи чак и с оне друге стране, да сам се сагињао преко рампе и грлио се с тобом, а и то је непрописно кад се строго поштује закон. Кад сам с оне тамо стране, онда ја немам ни оца, ни матере, ни кума, ни пријатеља, никога. Опрости зато, кумашине, и ничем се не чуди кад ме видиш с оне друге стране.

Пантелија се врати иза рампе, намршти се и суво рече:

— Друже, кад немаш легитимације, не може. Окрећи коње натраг.

Сад се и сељак уозбиљи, замисли се, неодлучно се обазре око себе, па се врати колима. Шушкао је тамо нешто са женама, па онда сви сиђоше с кола и с легитимацијама у рукама приђоше рампи. Предњачио је кум кочијаш.

— Ево, кад није друге, ту су легитимације.

Пантелија избечи очи.

— Па добро, што си онда толико затезао кад сви имате исправе?

— Ех, што! — смаче раменима сељак. — Видим, ту нам је на власти наш познат човјек, рођени кум, па као велим, да прођемо нешто лакше и јевтиније. Знаш како је, треба свом и кроз прсте прогледати, живи смо људи.

ДОГАЂАЈ У МИЛИЦИЈИ

У канцеларију командира милиције упаде црна Савка, сеоска луда, носи на рукама једногодишње дијете и још с врата, без поздрава и увода, надаје вику:

— Ево вам га, џаба вам га, ја се више не могу с њим бочити. Јошан га је правио, срам га и стид било, газда човјек, а спетљао се с лудом Савком и сад јој не да ни близу својој кући.

Ћакнута дјевојка очито прича о Јошану оно што је чула од сеоских жена: удовац, угледан човјек, а скопао сироту луду негдје у кукурузима и натоварио је дјететом. Је ли то сад ред, кажите?!

Командир је у великој неприлици. Да је ту пред њих неко ко зна икакав ред, пропис и закон, па да се почне разуман разговор, а овако — шта ћеш једној неукој луди? Свак је грди, гони, руга јој се, и дај сад нек ни у милицији не чује људску ријеч,куда ће онда?

— Па шта ћемо, Савка, како ћемо?

— Нећу више да пртим и носим Јошаново дијете, па нећу! — тупоумно се инати дјевојка. — Зар он чизме на ноге, нову кабаницу, а његов синчић ни пелена нема. Џаба вам га, нећу његовог дјетета, па бог!

— Па што га не тужиш?

— Тужите га ви. Ето вам дјетета па тужите. Зар он чизме на ноге . . .

Луда се залијепила за Јошанове нове чизме, од њих више ништа даље не види и не разумије, у огорчењу заборавља да је то и њезино дијете и тврдоглаво гура само једно те једно:

— Нећу више и нећу, ето му његовог дјетета!

Стјеран до зида, у неприлици, командир излази у двориште да зовне у помоћ станичну куварицу, женско је, лакше ће се објаснити, али, као за пакост, куварица има слободан дан и већ је отперјала некуд у село.

— Куд бих сад с њом, бог је видио?

Враћа се натраг набрана чела, али већ на прагу ошамућен застане: на његовом столу миче се замотуљак с дјететом, а од мајке ни трага.

— Пази је, побјегла!

За трен ока командиру прошибаше кроз главу сви прописи и параграфи везани за овакав случај, али од тога му се више стијесни у грудима. Врага, за луду нема закона, шта јој ти можеш, трпи што те снашло.

Дијете је, канда, некакав мирничак, навикло на сваку невољу поред будаласте матере. Не чуди га, ваљда, ни то што се нашло само на милиционарском столу. Истина, мало је тврдо, али даде се поднијети.

Командир се нагне над упола размотано дијете, гледа његов округао носић, малецну стиснуту песницу и чуди се:

— Гле ти само из чега ће израсти пуноправан грађанин, из ове играчке. Муке ћеш имати с њим, пијанчиће, туђи се, а може посегнути руком у касу, за друштвеном имовином ...Ех, кад би људи читавог живота остали дјеца.

Командир боцну прстом узнемирен замотуљак и осмијехну се.

— Шта је, матер те оставила. Хајде, вели, народна милицијо, буди му дадиља кад већ нико други неће ...и не мора.

Командир се погури и смањи за читаву главу, сад је већ био тужан.

— А мене је, видиш, маћеха кроз иглене уши прогонила, матере ни запамтио нијесам. Ова твоја, ако је и будаласта, бар је на сигурно мјесто оставила.

Командир се прохода тамо-амо по соби и опет се заустави пред столом.

— Шта је, да састављамо записник, а? Дана дванаестог шестог ове године приступи овој станици непозвана Савка Батић и ...и остави те, брате, нама на врату, шта да се лажемо. Је л тако?

Малишан се насмијеши као да је нешто разумио, кад у собу упаде гологлав старији човјек, разбарушен и необријан, с метлом у руци. На босим ногама блистале су му и позвецкивале поникловане официр ске мамузе. Придошлица се радознало заблену у замотуљак на столу, затим у командира, па опет у дијете и онда се збуњено обазре иза себе као да тражи још неког трећег.

— Нема је, Видаче, побјегла. Остави ми луда Савка дијете и некуд маче док сам ја само у ходник завирио. Каже да је Јошаново. Још ће неко помислити да је наше, милиционарско.

— Хоће, богами, то ти је — искрено призна де Видак, стара коњокрадица, давнашњи познаник и жандармерије и милиције, који је већ неколико дана чечао ту у станици,

осумњичен за неко саучесништво у крађи коња, па се већ толико одомаћио да је около слободно шврљао и понешто радио као право домаће чељаде.

— Да ми га је негдје приклонити док се само куварица не врати — бринуо се командир. Шта ћу с дјететом у канцеларији? А треба то, вјероватно, и хранити. И де ти сад погоди зна ли један оваки сâм да једе.

— Не зна — увјерљиво рече коњокрадица. — Ја сам их седморо досад отхранио, то ти мене питај.

С лаким зрачком наде командир погледа у чупавог притвореника и насмијеши се.

— Чуј, Видаче, би л се ти до вечерас могао постарати за овога нашега госта? Греота је да мали другар гладује.

Сад и Видак развуче своје широко лице, као да су га не знам како похвалили.

— Дај ти њега само, друже командиру. Мога Јована, онога што сад ради у Земуну, код „Елипа“, ја сам три мјесеца својом руком пѝтао док му је матер боловала.

— Дедер, брате, заузми се, бави се мало друштвено корисним радом, доста је било твојих лоповлука.

Коњокрадица прилази столу, размотава дијете, цмокће и кревељи се.

— Цццц, шта је, оставила те она роспија, а? А шта си ти: момак, цура? О, момак, момак, види га, има прстић. Гле, гле!

Видак узима малог у наручје и носи у хладовиту станичну Сјеницу. Тамо је за пола сата већ читав вашар: шерпа с млијеком, хљеб, салама, кашике, ручНици, суд с водом. С дјететом у крилу, коњокрадица гњечи кашиком удробљену средину хљеба и прича:

— Е, мој драги ...како ти је оно име ...Не знаш? Ето, на прилику, Васкрсије. Е, мој драги Васкрсије, тако су ти мене овдје, како се то службено вели, привели и задржали, сељачки речено: стрпали ме у бувару. А оне сам коње видио таман толико колико и ти. Затекли ме у пољу с овим мамузама на ногама. Шта ће ти, вели, мамузе, на босе ноге ако идеш поштеним послом? То ти се, видиш, назива отежавајућа околност, мој Васкрсије.

Кроз читаву станицу прострујало однекуд нешто несвакодневно и свечано. Млад милиционар, скоро дјечак, реферише обасјана лица:

— Ено га, сад га купа у кориту за веш. И прича ли, прича.

— А шта прича? — пита командир.

— Прича како ће он и Васкрсије покрасти најбоље коње по срезу, па у Карловац, на вашар. Милицију ће, каже, разоружати, а тебе заклати.

— Аух, сто му! ...А ко му је сад тај Васкрсије?

— Онај мали. Он га тако зове.

Командир затеже униформу и гологлав излази напоље. По сунчаном дворишту, држећи се за Видаков прст, несигурно набада малишан с огромном милиционарском капом на глави, једва види куд иде. Коњокрадица га неуморно храбри:

— Аха, тако, тако, само се ти држи, друже поручниче. Ништа се ти не бој онога тамо чике, њега ћемо ми вечерас: кољ-кољ!

— Лијепо ти васпитаваш омладину! — гракће командир. — Дедер, гукни још нешто.

Коњокрадица исправља леђа и разњежено-сјетно каже:

— Шта ћеш, тако су и мени тепали.

Већ покасно, однекуд из вечерњег пожара, испада огарављена Савка и јуриша на коњокрадицу.

— Овамо то дај! Види ти њега.

— Зар мога Васкрсија? — кличе Видак.

— Ово је мој Милан, а није Васкрсије. Васкрсије је твој ћаћа — виче цура.

— Зар нам однесе дјечака? — чуди се командир.

— Не би ви знали! — галами луда. — Ово је мој син, а вама ако треба дјеце, направите себи, докони сте.

Веома љута, Савка без поздрава окрену пут капије, чврсто стежући замотуљак у наручју као да зазире да јој га неко не отме.

— Наврати, болан, Савка, та нисмо се потукли око печених кромпира — довикну јој командир.

Опљачкани коњокрадица обори главу, погледа у своје мамузе и замишљено рече:

— Сваком је бог дао неку радост, па и будали ...Е, мој Васкрсије, ти нас данас баш лијепо разговори, хвала ти ко брату.

ТРЕБА НАЛОЖИТИ ВАТРУ

Међу бреговима, на безименој заравни обраслој ријетком шикаром, тишина се слила у дубоко језеро. Какво име и да даш овој изгубљеној плитици завјетрине, без гласа и покрета, кад у њој немаш воље ни уста да отвориш. Туда су у рату пролазиле војске, избјеглице и разни каравани, али све испаде немушто, зараван име није добила.

Ето, баш ту сам срео необична старца који је без престанка сам са собом причао тражећи нешто по жбуњу. Притезао је око себе пространи зимски капут, очигледно туђи, и све се чинило да ће то бити неки злосрећни молилац који се већ унапријед збуњује како ће почети и шта ће казати.

Кад сам га ословио, чича се само закратко поколеба, а затим се осмијехну нечем што је он само знао.

— Пст, лакше, тражим ту једног дјечака.

— Аха, сакрио се, ваљда, објешењак, шали се?

— А, не, не, није то — објасни чича завјереничким шапатом. — Не крије се он од мене, него тако... ја се све надам неће ли он одакле наићи или је већ ту. Ваља ми мало около потражити.

Овај грађански обучен старац, кога човјек никако не би очекивао у овој брдској забити, сад ми се учини још чуднији. Запитах га одакле је, можда однекле из околине.

— А, не друже, ја сам из једног старачког дома, па сам ту скоро ...

— Побјегао, а?

— Не, не, иселио сам. Регулисао сам пензију, окућио се ...

— Па шта сад? Откуд овдје?

— Кажем, пошао сам да нађем једног дјечака, каквог плавушана, што би најбоље било.

— Побогу, човјече, објасни ми зашто их тражиш баш овдје, у овој пустолини? Овдје никога нема.

Старац се осмијехну тајанствено и занесено.

— Хе-хе, нема никога! Мој друже, то се само тако чини ономе ко не зна.

Сад се и ја огледах око себе, у неприлици и с лаком језом.

— Па кога би ту било?

Старац неповјерљиво навири иза згуснута жбуна црнога граба и онда се окрену мени.

— Да ја теби испричам, друже: у рату, баш у четвртој офанзиви, ми смо овуда водили читаву колону дјеце, све избјеглице и сирочад из једног дома на слободној партизанској територији.

— Знам на који дом мислиш, долазио сам ја тамо.

— Ето ти видиш. Водимо их тако, па ћемо овдје застати, одмарати се, ватру ложити. Попадало то с ногу, остаје уз пут, а тек овдје — ослободи, боже! Зови га, моли, убиј — од ватре неће. Понеко, опет, видиш да је кренуло, кад овамо, зачас ти шмугне иза овога жбуња, прикрије се, па опет натраг, ватри.

— Већ могу мислити како је било.

— Једног плавушана, тако, однекле с Баније, трипут сам враћао натраг у колону и опет ми се негдје сакри. Голема ова шикара, згодно се прикрити.

— И остаде плавушан?

— Остаде тога доста, а шта се ту могло. Пао сам и сам с ногу, једва се вучем. Остало ми је само да молим, зовем, пријетим, али је све то слабо помагало.

— Па си данас дошао да се подсјетиш на оне дане, а?

— Дошао да видим, да потражим. Толико је њих овуда остало. Неко је, ваљда, и жив, спасио се, па можда опет наврати овдје, застане, одмори се. Видиш како сам ја дошао.

— Видим, видим, стари.

— Па опет ја овдје могу некога од њих срести, зашто не би. Завириш само иза лијеске, а оно дјечак, неки плавојко, као зрео јечам. Сви они мене знају и воле.

Мени се одједном одузеше ноге и закова глас.

— Човјече, аман, човјече — немушто завапих у шумној паници, скоро глув — па ти су твоји дјечаци данас одрасли људи, прошло је отада преко двадесет година. Ej, нема више дјечака!

Та посљедња реченица „ej, нема више дјечака“, која ми се умало не оте из уста, и самог ме уплаши. Погледах зато старца саучеснички и чврсто загризох усну.

— Шта, мислио си казати: нема их, нећу их наћи, сажаљиво зашкиљи старац. — Ништа ти, друже, не брини. Главно је да сам ја довде стигао.

Старац сањалачки упиљи у траву.

— Видиш, сад имам станчић, пензијицу, сâм сам на свијету, лијепо би било дјечаку са мном. Ех, само да ме срећа намјери на онога плавог, срце ми је код њега остало.

— Нећеш ти, богами, у овој пустињи никога наћи — покушах да га одвратим наоко немарно, али старац поучно диже прст и узви обрвама.

— А шта је Колумбо радио, мој друже: пред њим све вода, море, нигдје сламке, а он тражи ништа мање него Америку. Америку, ej, а никад је ни видио није.

— Па јесте, тачно је.

— Да, да. А ја сам дјечака и видио и познавао, чак се и понеког имена сјећам, па зашто да не кренем у потрагу за њима.

— Стани, човјече, па гдје су ти већ данас ти исти дјечаци?!

— Ништа ти не брини — шапатом упозори старац. — Треба само увече овдје наложити ватру и одмах ти ето неког од мојих дјечака. Озебло је то, насмрзавало се, ватра ће га увијек привући. То ћу ја урадити колико вечерас.

Чича се окрену лијево-десно, обухвати погледом читаву зараван и сав просину као да му се одједном смјести у срце то неочекивано богатство од жбуња, увала и бројних лога, од којих свака може да буде скровиште неком лукавом дјечаку.

— Видиш, сви данас кажу, луд је чича, какви дјечаци! Е, мој друже, зна стари шта ради. Треба само наложити ватру.

ПОТОПЉЕНО ДЈЕТИЊСТВО

Прије много и много година, на раздвоју дјетињства и дјечаштва, један мали путник опростио се баш на овој узвишици од родног мјеста, стијешњеног у долини ријеке, и отишао у свијет стрмим каменитим друмом. Сад се тим истим друмом, испраним и обрушеним, друмом који више никуд не води, један просијед човјек покушава вратити дјетињству, завичају, успоменама.

Пред сневесељеним путником нема више дубоке зелене долине с неједнаким разнобојним крпама њива и поломљеним огледалима ријеке нанизаним уз врбике. Поглед више не може да суновратке зарони у познат удубљен предјео, да срце претвори у слободну птицу која ће запловити низводно као чапље за сушна времена. Сад је пред човјеком само пусто блиједо небо одсликано у мирној води пространог вјештачког језера. По његовим ивицама, непотребно удвојени и сувишни, окренути наглавце, ћуте околни брегови. Ти нови брегови нијеми су као и сви утопљеници, али ипак живе некаквим својим животом уклетих сјенки, подложни мијенама годишњих доба, биљежећи вјерно и непогрешиво сваки покрет и промјену код своје живе браће близанаца.

Побједничка вода утишала се над родним крајем, над циком и виком дјетињства, над грајом негдашњих јутара. Јуриша она својим миром и на срце дошљака.

— Путниче, немаш више с ким разговарати, немаш коме отићи. Видиш ли, пут води у језеро, у дубину, рибама. Ту, на још новој, незасјеченој ивици језера, све се прекида, нестаје.

— Не, ту све почиње шапуће дошљаку негдашњи дјечак. — Боље што нисмо видјели, што више не можемо видјети, како то све изгледа данас. Тако смо сачували све неокрњено, спасили успомену, све је остало исто као и некад кад смо кретали на пут. Сјећаш ли се?

— Сјећам — каже путник само покретом усана, јер ту, пред водом, излишан је сваки звук.

— Најприје сам се опростио од својих питомих зечева — почиње дјечак. — Била их пуна она стара штала. Кад сам ушао да их посљедњи пут видим, скакутали су по сумрачној просторији тако равнодушно, тако им је било све свеједно, да ме је грч у грлу стегао. Осјетио сам: чим изиђем, у тој просторији више ме нико неће памтити, ником нећу недостајати.

— Јесте, жалосно је то, иако су у питању само зечеви, обични питоми зечеви, глупи и спори ...да, да. Али зато, сјећаш ли се, лугарева Драгица дуго ти је махала иза ниске ограде у цвијећу. Кад си већ завијао иза окуке, она се нагињала далеко над пут, ломила се у пасу, и кад си се посљедњи пут окренуо, видио си још само њезину дугу мршаву руку, која ти је махала. Зар ниси пожелио да се још једном вратиш за корак-два натраг, да је још једном ...

— Да, пожелио сам, застао, али се ипак нисам вратио ...Нисам, али сам се касније, у туђини, хиљаду пута окренуо иза себе и тражио драги лик, прижељкивао своју тринаестогодишњу пријатељицу, али све је већ било прекасно, горко прекасно ...Куд ли ми се само журило?

— А ти је сад потражи, брзоплети мој пријатељу невесело се смјешка просиједи саговорник. — Нигдје више на свијету нећеш наћи једно тако безазлено босоного дјевојче, које појма нема да од бљеска њених очију и бисерја њезина смијешка мркне свјетлост над читавом нашом долином.

— Знам ...не говори. Ја још увијек осјећам на себи њен поглед, кос и неповјерљив. То у мени и сад пулсирају и лудују мојих узнемирених четрнаест година.

— Како је то добро што је човјек бар једном имао четрнаест година и што му се оне, кад се томе и не нада, понекад врате као смијешна и закашњела дјечја бољка од које га подузме грозница, која и није баш тако безопасна.

Смјешка се просиједи путник и себи и свом недораслом саговорнику, смијеши се опроштајно и с разумијевањем над глатком спасоносном водом, која смирено покрива све њихове тајне. Лако је њему, може он све то поднијети, али пробуђени дјечак ври и клобуча, жив млад извор тек прокључао испод мрке стијене.

— А сјећаш ли се како ме испратила наша добра стара куја? Запристајала је за мном све до иза посљедњих кућа мјеста, пратила ме до пола ове исте стрме косе, а онда је почела да застаје и да се обзире. Чини се да је осјетила далек пут без скорог повратка. Остала је на једној окуци, неодлучна, тужна, и канда мало постиђена због те нехотичне издаје ...Ех, ех, тада сам први пут заплакао, осјетио сам да иза мене остаје дјетињство. Пецкао ме је у тим сузама горко-слан укус нашег завичаја. Ево, опет га осјећам, има укус пелина, који шкрто мирише на сунцем опрљеном камењару.

— Баш се види да си дијете, дјечак — лако га прекоријева просиједи. — Најтеже ти падне опроштај с куцом. Па да ...Ево, и ја као да видим ту исту кују како се с муком откида од знаног родног дворишта, док језеро полагацко расте и осваја долину. Она је узмицала стопу по стопу, забринуто сједила на ивице воде, повлачила се и опет се враћала, али је језеро немилосрдно напредовало. Неосјетно је милило кроз траву, дизало увис перје, суварке, сламу. Плутали су по њему отпаци завичаја, само отпаци, а све остало покривала је и сахрањивала свемоћна вода, животворни вјечити елеменат који не стари, без година, без промјене ...

— Без година, без промјене? — упитно се јави дјечак, такнут оштрицом туге. А зашто он, људски створ, нема ту чаробну особину да се измигољи из хладне струје времена?

— Јесте, дјечаче, остаће иста ова вода, али мијењаће се и године стицати њезина околина, њезине шуме и обале. Ово мало мирно море, сада тако пусто и туђе нама обојици, постаће сјутра завичајни видик неког новог дјечака. Укривени затони населиће се дјечјим тајнама, малишан путник понијеће са собом предвечерње тишине језера, његов зимски оквир од иња и, можда, слику рибареве дјевојчице која му опроштајно домахује из усколебана чамца.

— А куца? Хоће ли ту бити и нека стара куца, трома и вјерна, пуна преданости и туге? — није одступао дјечак.

— Наравно. За кућу увијек има мјеста. Већ хиљадама година она постојано запристаје за својим дјечаком, па зашто да је баш сад отјерамо. Ако смо створили вјештачко језеро, нисмо још вјештачке пријатеље. Биће и она, и неко дјевојче, и вољен кутак у шибљу, и прекинуте игре, и онај који ће све то остављати, опраштати се и туговати.

— Све ће бити — понавља дјечак тјешећи се, и сад већ мало ведрије гледа огољено језеро-дошљака, које још увијек отуђено опипава своје нове, тек овлаш омеђене обале.

Под том смиреном разливеном водом ћутало је његово дјетињство са свим својим тајнама, несташлуцима и непоновљивим чарима. Ћутало је, добро чувано у родној колијевци завичаја, кроз који више неће мести гласне олује, рушилачки вјетрови, нити ће га прекрајати и мијењати равнодушни странци. Потопљен као и свака прошлост, завичај ће живјети својим животом нијеме сјенке и за ведра, сунчана дана, он ће се, вјероватно, чак и назирати у сијерој мирној води језера.

НЕПОСТОЈЕЋА БАКИЦА

Чиновница општине нити чу нити видје кад су се отворила врата (а канда није дријемала!). Спази само како се у њезину канцеларију нечујно увуља црна бакица у новим жутим опанцима и већ истог трена јој у ушима зажубори добростив мекан глас и знане ријечи, незаборавна пратња њезиног рођеног дјетињства.

— Добро јутро, пиле бакино. Баш добро што сам погодила собу с цурицом, лакше ћу јој исконтати своју муку.

— Шта је, бако, каква је тебе невоља дођерала?

— Ћерам ја, душо, њу, пензију, невољу моју голему ево већ друге опанке дерем, а опет се нијесам с мјеста макла.

— А око чега је запело, бако?

— Ајме, ћери, јадна ти сам и жалосна, то ти од чуда не могу ни казати, помислићеш да је бака сишла с памети.

— Причај, бако, причај.

— Јагодо моја, нећеш ми вјеровати, траже ми потврду да сам жива и да сам ово ја. Куку мени, на шта сам ударила под старе дане.

— Па то ће бити код матичара, бако. Јеси ли ишла код њега?

— Била сам, овчице моја рођена, па не помаже. Могу ти, вели, баба, издати само умрлицу, то да си умрла, а друго ништа. Твој Дане још давно је пријавио твоју погибију.

— Како сад то, бако?

Овако је то било, сунашце моје огријано. У оној бјежанији, у рату, изгубим се ја од свог комшилука, од нашег свијета, па ћу ти, онако с ноге ћа уогу, згодити некуд чак у Далмацију. Бјежала сам, јадна ти сам, све док ме није дочекала вода.

— До мора, бако?

— Тако је, кокице моја ћубаста. Па ти ту, крај мора, моју кукавну бакицу спапоњају другови, с њом у лађу, па љуљ-тамо, љуљ-вамо, превезу преко воде и сјаве у један тор у некаквој фабрици.

— Каквој фабрици? Да то неће бити у Африци, бако, у Ел Шату?

— Е-е, баш тамо, кућо моја рођена, у Фабрици. А мој чемерни Дане, не буди лијен, оде у наш одбор и пријави да сам негдје погинула. Наумио, ваљда, да доведе какву другу бабетину. Шта ће, кукавац, нема га ко тријебити, прекрпљати, нужда нађерала.

— Па хоће ли стари довести бабу, шта ли ће?

— Хоће, лопов, знаш ти већ ове наше мушкаћине, оченашу мој. Довео бабу, избјеглицу од Гламоча, па се разболио од тифуса и умро.

— Умро?

— Баш умро, намртав, кућо бакина. Долазим ја из бјежаније, опет ме превукли преко мора, кад пред мојом кућом стоји голема баба, колик пласт, а на њој Данин капут. Ајме мени, ја се пресјекох. Одакле теби, велим, женска главо, тај капут? Од мог покојног Дане, каже она. Куку мени јадној, зар мој Дане умро, пљуснух ја рукама. Умро, сестро, оплакала сам га и сахранила како сам најљепше знала и умјела.

— Па како се с том другом расправи, бако? Да није било боја?

— Није, мјесече мој, није. Ту ти се онда нас двије загрлимо, пољубимо, заплачемо, па у кућу. Читаву смо ноћ приповиједале и плакале, а зором одемо на гробље, па се и ту, код нашег Дане, сите наплачемо.

— О, бако, бако.

— Јест, богами, душо. Онда лијепо подијелимо оно нешто жита и кокошију, поклоним јој енглеску блузу и конзерву каве, па она оде својој кући, синовима, а ја остадо плачући и за њом и за собом.

—А онда ћеш чути да су те прогласили за мртву, а?

— Прогласили, кућо моја. Пођем ја да ћерам Данину пензију, он је толико година био цестар, путар, а они ме дочекаше ко на сабљу: баба, ти си погинула, каква пензија. Па видиш ли, синко, да сам жива? А видиш ли ти, баба, шта у књизи пише? Бог те пита ко си ти. Овдје стоји, црно на бијело, да је Тривуна Бабић, из тога и тога села, погинула у рату. Извади ти најприје крштеницу да ми видимо да си баш ти та Тривуна, а онда ћеш тражити потврду да си још жива.

— Па шта си урадила, бако?

— Јадна ти сам, сасвим сам се збенавила, па нит више знам јесам ли ово ја, нити сам сигурна јесам ли жива. Одем да вадим крштеницу, а они тамо одмахнуше руком: баба,

нема од тога ништа, ти си се родила још под Аустријом, а давно је Аустрија отишла, књиге изгубљене. Па куд је отишла, бог је видио, шта ћу сад? Да је тражим, а? Џабе ти је, вели, тражити, нема је више. Нема, кажете? Онда је најбоље да запнем одавле па право на Уну, да шмрћнем у најдубљи вир.

— Ма зар тако, бако?

— Баш тако, разговоре мој. Ходам тамо-амо око Уне, бирам лијеп вир гдје ћу себи, јадној, судити, а све корим свог покојног Дану: јесам ли ја теби, Дане, говорила да ти не смијеш умријети прије мене. Ти си вјешт око власти, око судова, пореза, жандара, а ја то не знам. Немој се шалити главом да ме саму остављаш.

— А он оставио, а?

— Оставио, лопов, преварио ме. Носила сам и кокицу да кога потплатим и подмажем неће ли ми потврдити да сам жива, па ни то не помаже. Немој, вели, баба, бити досадна, тебе нема тер нема: камо ти написмено кад си се родила, гдје си се родила? А како сам онда погинула кад се нијесам ни родила? Ево књиге, веле они. Ево и мене, вичем ја. Ко теби вјерује да си то ти кад немаш потврде? Испаметише ме начисто, па све се обноћ мислим: е, Тривуна, Тривуна, можда си ти заиста и погинула, а ово се некаква друга баба приповратила из те проклете Афабрике, па сад с тобом мртвом спрдњу ћера и хоће да се дочепа Данине пензије.

— Хајде, болан, бако, не шали се.

— Богами, не шалим, око бакино. Све се мени чини да је ово у мојим опанцима некаква друга бабетина, па ћу ја једног јутра лијепо зажмирити и гурнути је у најдубљи вир: хајде, сестро, низ Уну, доста си ти намучила стару Тривуну и дала је на комедију да јој се руга и кус и репат.

— Ма чекај, бако, да нешто смислимо?

— Причекаћу, облаче бакин, само док Дани оградим гроб, макар и трњем, да ме не кори на ономе свијету, а онда ће бака полагацко низ Уну. Што да сметам људима кад ме већ у књигама нема.

МАГАРАЦ С ЧЕЉАДЕЋИМ НОГАМА

Истутња се рат у грдном треску гвожђарије, ватре и дима, а онда по читавом свијету паде гар и тишина невеселе пустиње. Баба Совија, први пут након четири године, покуша да исправи леђа и ослушну.

— Ето ти, толики таламбаси, га-бу, га-бу, па опет заџабе: гдје си био, нигдје, шта си радио, ништа. Тако ти је са сваким мушким послом — карте, пијанчење, рат, политика! — кад се најзад истријезне, и чуде се и стиде.

Ипак, ипак ...иза овога посљедњег рата остаде нешто у ваздуху, нешто тако ...нијесу узалуд чак и недорасли дјечаци бјежали од кућа у чете ...Било је ту нешто.

Ослушкује баба у недоумици, с лаком тугом: не, није ово више она стара тишина. Неће је више никад ни бити. Мили ту, мравиња нешто као за раног прољећа кад неко невидљив лази кроз врбик и за собом оставља свјетлуцаве пикње по пепељавим гранама.

Све то што је у потаји кључало и сазријевало, једног јутра слободно се објави својим гргутавим гласом незрела полетарца.

— Баба, и ти да знаш, нема више бога. Немој нам одсад досађивати разним тамо молитвама и чантрањем, то су назадне и кажњиве ствари.

За трен ока над бабом опусти милолико љетње небо. Остаде над главом само плехната плавичаста купола с истртим докрајченим мјесецом.

Шта ћемо сад? Живот, углавном, прошао, ноге већ одгоријевају од ове наше тешке земље, а да душу утјешиш нечим другим — тога више нема. Изгубише се и мили бого, и рођени светитељи и блажена рајска хладовина, толико драга утрућеној сељачкој души.

И пође тако бака по селу с хладним пепелом на срцу. Кога да пита за савјет, коме да се обрати за утјешну ријеч?

Бабино посвојче, врагометни шерет Спасоје, одавна је одмаглио у рат и сад се јавља из армије. Каже, поручник је. И већа су се чуда данас показала, па нек буде и то — Спасоје поручник.

Доклипсао Спасе једног дана на одсуство, равно својој баки, ком ће другом. Истина је, поручник је, закопчан, утегнут, очи му само исте остале, шарене, веселичасте. Види се по њима, Спасе је, нико други, не да се то сакрити.

Опазио лукави посвојак промјену на својој старици и све се пита: откуда ли та туга и пустош? Испитивао, пипкао и коначно се досјетио. Не би то био стари Спасе кад не би био такав.

На Илиндан, пред вече, враћа се Спасоје с црквеног сабора и реферише старици:

— Бако, ником ни ријечи о овоме што ћеш чути: данас на збору појавио се магарац с чељадећим ногама. Прави правцати магарац, а под њим људске ноге.

Старица се здрвени и од чуда се умало не прекрсти.

— С чељадећим ногама?

— Јесте, мила и рођена бако. Био је то некакав човјек па, петком, у посни дан, кувао себи месо, кад на врата човјек с бијелом брадом. Зар месо у петак? — пита га. — Одлази, магарче један, шта је то тебе брига! — повика човјек. — Е, кад је тако, онда ћеш ти одсад бити магарац — рече му брадоња и некуд ишчезе, а мој ти се ждероња онога трена преобрати у магаре. Остадоше му само чељадеће ноге, да се други људи сјетују и узму у памет.

Старица одједном живну, усвијетли очима и побједнички гракну:

— Аха, нек ми сад кажу да га нема.

— Кога то, бако?

— Кога! Милог и драгог бога, мој синко. Узгаламили се туда разни бенаши, нема па нема, а видиш ли ти сад ово: мора он, сведржитељ наш, чак и магарце с чељадећим ногама слати по свијету да се будале памети дозову.

Спасоје лукаво укоси очи.

— Ништа ја, бако, нијесам казао. Униформа је на мени, а она те ствари не допушта.

— Де, де, добро је, знам и ја да нијеси. Хвала теби само што си ти своју баку разговорио и душу јој разгалио.

Испекла баба посинку за вечеру питу и поставила софру у двориште. Нека, нек и драги бог види како је она одгајила своје бивше сироче и војника од њега начинила. Сад је он кадар да штити и себе, и бабу, и сву нејач и слабе на овоме свијету. Па ни милом се богу тај не руга, озбиљан дјечак. Бог ради свој посао, а он свој, и мирна Босна.

И опет је све како треба под старим добрим небом. Звијезде трепере, мјесец путује, а доље у млакој тами, на својој вољеној земљици, човјек спокојно ужива у доброј комадешки пите.

ЗАТОЧНИК

Сеоским друмом, поред куће Стевана Батића, бившег ратника, већ три-четири дана промичу разноразни људи и пењу се на пространу висораван, тамо гдје се налази велико партизанско гробље. Пролазе и кола с материјалом, горе се подиже трибина. Спрема се прослава двадесетогодишњице чувене битке у којој је до ногу потучена читава једна непријатељска дивизија.

Усукан, црн и босоног, Стеван стоји на утрини повише друма, чува својих пет оваца (четири овце и једног овна). Предсједник Савеза бораца из вароши, долазећи колима, препознаје га и зауставља шофера.

— Станидер мало, ево нашег Стеве.

Придошлица излази из кола и весело поздравља:

— Здраво, Стево, соколе, како си ми?

— Како? Па нешто боље нег они горе, веселници, на брду.

— Е, е, ти опет! — пријекорно ће предсједник. — Гониш увијек оно своје тер своје.

— А шта би друго. Може ми се тако, па ето.

— Спремаш ли се за прославу, Стеване?

— Ја сам своје прославио онда кад је требало. Вала сам и осеирио, до посљедњег метка.

— Па баш зато ћеш и доћи.

— Јок! Идите ви остали ком се иде, а ја ...

— Па, болан, човјече, ти им чуваш и уређујеш гробље већ толико година, па зар сад, на таквој свечаности . . .

— Јок, јок, зовите ви оне којима треба поука како се ваља туђи.

— Ено га, де! А шта ти је то на томе твом овну?

— Споменица.

— Каква споменица?

— Моја, чија ће друга бити.

— Па добро, брате, зашто тако, а? Споменицу на овна!

— Тако па тако. Могу с њом радити шта хоћу, моја је. Није то први ован са Споменицом.

— Не знам, Стево, шта да ти одговорим. Могло би се о томе причати, али како ћеш. Ти се отуђио, подивљачио, бјежиш од свог друштва. Шта је теби криво, дај реци једном?

— Криво, велиш? Не знам, брате. Савило се нешто на срцу, па тишти, а шта је и зашто је, питај бога.

— Јесмо ли те нешто увриједили, а? Ко то у читавом овоме крају може казати лошу ријеч за чувеног митраљесца Стевана Батића.

— То ти боље знаш.

— Ех, ја. Па, болан, прича се да си о православним задушницама палио свијеће горе по партизанском гробљу.

— То су матере радиле. А ја сам упалио само свом помоћнику, њему нема ко. Био је сироче, сеоски слуга.

— Стево, Стево, сав си наш, а удараш у страну ко југ у планину. Шта ћемо с тобом?

— Гледај ти друге, а за мене је лако. Сједај без бриге у та твоја кола, па свршавај послове.

— Е, Стево, невољо моја, у рату ми је лако с тобом било. Само ми кажу: тамо је Стево, не брини.

*

Завршиле се говоранције, опустила трибина, вјетар се невесело сашаптава са заставама.

На пространој пољани разгоријева се и бучи народно весеље. Навађао свијет јела и пића, притисле софре сунчану ледину. Ту и тамо већ прасне пиштољ или зарешета аутомат.

„Карабине, мој милени друже . . .“

Поред саме гробљанске ограде улогорио се Стеван Батић са својом бабом. Пред њима, на састављеним столњацима, пет печених брава (четири овце и ован).

— Сврћај , друже предсједниче.

— Побогу, Стево, чије ти је то толико печење?

— Моје, друже предсједниче, индивидуално.

— Твоје?!

— Што се чудиш, друже комесару: Ваља ми дати помен мојој чети. Онога дана углавном је овдје остала.

— Па зар читаво своје стадо, брате мили?

— То је моја ствар.

— А шта ти велиш на то, другарице? — окреће се предсједник баби.

— Како Стево каже — кратко изусти жена у црном.

Предсједник пажљиво одмјери бившег митраљесца. Избријао се ратник, закопчао, на грудима сребри се Споменица, сијају три жута Ордена за храброст.

— Богами, ти се баш дотјерао, а?

— Па јест, и ред је. Дошао у госте старом друштву, па да се препознамо. И ово би све, листом, био споменичар, и то онај прави, само да су преживјели.

Предсједник се осмијехну, погледа Стевана мученичким невесело рече: ,

— Лакше је теби, Стево, ти водиш бригу само о мртвим споменичарима, а мени су живи о врату. Кад би ти само знао шта ту све има и у шта се све то изврће ...

Предсједник се нагло окрену и ћутке одлази даље, откида кораке од олова и туге, а ратник, свечан и крут, мјери постројене биљеге партизанског гробља и у очима му искре двије ситне шкрте сузе.

Тиха, превремено остарјела жена брижно гледа те двије жиже у ратниковим очима и све зебе да се оне не откину и не падну на земљу. Боји се, почеће да гори ниска спржена трава.

*

Згомилали се на станици људи с торбама, коферима и пакетима. Пуши се и ћути под облачним небом неминовна растанка.

Предсједник стиже на десетак минута прије наиласка брзог воза. Путује и он, опет на неку од оних безброј них конференција.

У ћутљивој гомили одмах је препознао свог ратног друга.

— Стево, и ти некуд на пут?

— И ја, друже комесару.

— Далеко?

— У Шведску, друже ком ...

— Остављаш земљу?

— Као што видиш. Бранио је и одбранио, а сад ...Шта ћеш, трбувом за крувом као и наши стари, друже мој мили, Стојане.